

Tekmeria

Vol 18 (2024)

Tekmeria 18 (2024)

γεγενῆσθαι. μνηύεται οὖν ἀπὸ μετοίκων τέ τιων καὶ ἀκο-
λούθων περὶ μὲν τῶν Ἑρμῶν οὐδέν, ἄλλων δὲ ἀγαλμάτων
περικοπαί τινες πρότερον ὑπὸ νεωτέρων μετὰ παιδιᾶς καὶ
οἴνου γεγενῆσθαι. ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ • ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION • INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITY ποιείται ἐν
οἰκίαις ἐφ' ἧρπει ἐπιτηδύματα ἐπιτηδύματα. καὶ
αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
ἐμποδὼν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προεστάναι,
καὶ νομίσαντες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
λυνον καὶ ἐβόων. **Τεκμήρια** ἐπὶ δήμῳ καταλύσει τὰ τε μυστικά καὶ
ἢ τῶν Ἑρμῶν περικοπῆ γέγονε καὶ οὐδὲν εἶη αὐτῶν ὅτι οὐ
μετ' ἐκεῖνον ἐπράχθη, ἐπιλέγοντες τεκμήρια τὴν ἄλλην αὐτοῦ
ἐς τὰ ἐπιτηδύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἐν τε
τῷ παρόντι πρό ΣΥΜΒΟΛΑΙΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU
MONDE GREC ET ROMAIN • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT • CONTRIBUTI
PER LA STORIA DEL MONDO GRECO E ROMANO κρινόμενος ἦν (ἤδη
γὰρ καὶ τὰ τῆς παρανομίας ἐπεπύρετο), καὶ εἰ μὲν τούτων
τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειν. καὶ
ἐπεμαρτύρετο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὰς ἀποδέχεσθαι,
ἀλλ' ἤδη ἀποκτείνειν, εἰ ἀδίκος καὶ ὅτι σωφρονέστερον εἶη
μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, πρὶν διαγνώσι, πέμπει αὐτὸν ἐπὶ
τοσοῦτῳ στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στράτευμα
μὴ εὖνον ἔχη, ἦν ἤδη ἀγωνίζηται, ὅ τε δήμος μὴ μαλα-
κίηται θεραπεύων ὅτι δι' ἐκεῖνον οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνηστράτεον
καὶ τῶν Μαντινέων τιμές, ἀπέτρεπον καὶ ἀπέσπευδον, ἄλλους
ρήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον νῦν μὲν πλεῖν αὐτὸν καὶ μὴ
κατασχεῖν τὴν ἀναγωγὴν, ἐλθόντα δὲ κρίνεσθαι ἐν ἡμέραις
ρήταις, βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον ῥῆον
αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
νίσασθαι. καὶ ἔδοξε πλεῖν τὸν Ἀλκιβιάδην.
Μετὰ δὲ ταῦτα θέρους μεσοῦντος ἤδη ἢ ἀναγωγῇ ἐγίγνετο

Ἔθνη Θρακῶν στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου κατὰ τοὺς ἐλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους II. Σαπαῖοι καὶ Σαπαϊκὴ

Μαρία-Γαβριέλλα Παρισάκη

doi: [10.12681/tekmeria.36214](https://doi.org/10.12681/tekmeria.36214)

Copyright © 2023, Μαρία-Γαβριέλλα Παρισάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παρισάκη Μ.-Γ. (2023). Ἔθνη Θρακῶν στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου κατὰ τοὺς ἐλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους II. Σαπαῖοι καὶ Σαπαϊκὴ. *Tekmeria*, 18, 1–66. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.36214>

ΜΑΡΙΑ-ΓΑΒΡΙΕΛΛΑ ΠΑΡΙΣΑΚΗ

**Ἔθνη Θρακῶν στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου
κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους
II. Σαπαῖοι καὶ Σαπαϊκὴ***

Στὴ μνήμη Γ. Α. Πίκουλα

Οἱ Σαπαῖοι, φύλο τῆς νοτιοδυτικῆς Ροδόπης σὲ ἄμεση γειτνίαση μὲ μερικές ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες πόλεις τοῦ βορειοαιγαιακοῦ χώρου –συγκεκριμένα, τὰ Ἄβδη-ρα, τὴ Μαρώνεια, τὴν περαία τῆς Θάσου καί, ἀργότερα, τὶς Κρηνίδες/Φιλίπ-πους–, παραδίδονται στὶς πηγές ὡς ὑφιστάμενοι ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μέχρι καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Κεντρικὸς ὑπῆρξε ὁ ρόλος τους καὶ στὴ δη-μιουργία καὶ ἐξέλιξη τοῦ πελατειακοῦ βασιλείου τῆς Θράκης στὰ χρόνια μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς Μακεδονίας. Μετὰ τὴ δημιουργία τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας Θράκης τὸ 46 μ.Χ. ἐπὶ Κλαυδίου, ἡ Σαπαϊκὴ ἀναφέρεται ὡς στρατηγία στὸν σχετικὸ κατάλογο τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, ἐνῶ τὸ ἐθνικὸ Σαπαῖος πα-ραδίδεται καὶ σὲ στρατιωτικὰ διπλώματα. Ὅλες οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς χωροθε-τοῦν φύλο καὶ στρατηγία στὴν περιοχὴ τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Νέστου ποταμοῦ καὶ στοὺς ὄρεινους ὄγκους τῆς Λεκάνης καὶ τῆς ΝΔ Ροδόπης (**χάρτης 1**).

* Οἱ ἐργασίες γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ χρηματοδοτήθηκαν ἀπὸ τὸ πρό-γραμμα «ANABAΘΜΙΣ. Ανάπτυξη τῆς ιστορικῆς ἐρευνας: μελέτες καὶ ψηφιακὲς εφαρ-μογές» μὲ κωδικὸ MIS 5002357. Τὸ πρόγραμμα ἐντάσσεται στὴ «Δράση Στρατηγικῆς Ανάπτυξης Ερευνητικῶν καὶ Τεχνολογικῶν Φορέων» καὶ χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ Ἐπιχειρησιακὸ Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα καὶ Καινοτομία» στὸ πλαίσιο τοῦ ΕΣΠΑ 2014-2020, μὲ τὴ συγχρηματοδότηση τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Εὐρω-παϊκῆς Ἑνώσης (Εὐρωπαϊκὸ Ταμεῖο Περιφερειακῆς Ανάπτυξης). Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπο-τελεῖ μέρος μιᾶς εὐρύτερης μελέτης γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Θράκης κατὰ τοὺς ἑλληνιστι-κοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους ἕνα ἀκόμη ἄρθρο γιὰ τοὺς Κορπίλους καὶ τὴν Κορπιλικὴ δημοσιεύθηκε σὲ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ, βλ. Παρισάκη 2019-2020. Ἰδιαί-τερες εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν συνάδελφο Βύρωνα Ἀντωνιάδη, γιὰ τὴ συμβολὴ του στὴ διαμόρφωση τοῦ χάρτη ποὺ συνοδεύει τὴν παρούσα μελέτη. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν συνάδελφο κ. Πασχάλη Πασχίδη (ΙΙΕ/ΕΙΕ), στὸν κ. Μιλτιάδη Χατζό-πουλο, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ θέσει στὴ διάθεσή μου τὴ διατριβὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴ σμμ. 41, καθὼς καὶ στοὺς ἀνώνυμους ἀξιολογητὲς γιὰ τὶς παρατηρήσεις τους.

Στήν παρούσα μελέτη παρατίθενται τὰ σχετικά μὲ τὴν ἐξέλιξη καὶ τὴ χωροθέτησή τους στοιχεῖα, ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνισή τους στὶς πηγές ἕως καὶ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, καθὼς καὶ οἱ σχετικὲς μὲ τὴ στρατηγία μαρτυρίες¹ δὲν παρατίθενται πληροφορίες καὶ γεγονότα πὸ σχετίζονται μὲ τοὺς βασιλεῖς/δυνάστες τοῦ συγκεκριμένου φύλου, καθὼς καὶ ἀπόψεις σχετικὲς μὲ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῆς σαπαϊκῆς δυναστείας κατὰ τοὺς ὕστερους ἑλληνοιστικὸς καὶ πρῶτους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.²

1. Οἱ διαθέσιμες στὴν ἔρευνα μαρτυρίες εἶναι φιλολογικὲς καὶ ἐπιγραφικὲς, βλ. τὴν ἀνάλυση πὸ ἀκολουθεῖ στὶς ἐνότητες 1-10. Παρὰ τὸν τίτλο τῆς μελέτης, στὶς δύο πρῶτες ἐνότητες ἀναλύονται οἱ σχετικὲς μὲ τοὺς Σαπαίους ἀναφορὲς τοῦ 5ου καὶ 4ου αἰ. π.Χ., μὲ δεδομένο πὸς μαρτυροῦν τὴ μακροαίωνα παρουσία τοῦ φύλου στὴν περιοχή καὶ βοηθοῦν στὴ χωροθέτησή του. Γιὰ τοὺς Σαπαίους, βλ. Tomaschek 1893, 69· *RE Suppl.* VI (1935) 647-648, λ. *Saraioi* (G. Kazarow)· Σαμοθράκης 1963, 467-468, λλ. Σαπαϊκῆ, Σαπαῖοι/Σάπαι· *Fol* 1975, 76-77· Danov 1976, 111, 115, 116, 133-134, 155, 275· Detschew 1976, 421-422, λ. Σαπαῖοι/Sarpei/Σάπαι· Σαμσάρης 1976, 68-69· *Fol*, Spiridonov 1983, 77-78 καὶ 116-117· Delev 2009, 248, καί, πὸ πρόσφατα, τὸ εἰδικὸ κεφάλαιο πὸ ἀφιερώνει ὁ ἴδιος στὴ σχετικὴ μὲ τὰ φύλα τῆς νοτιο-δυτικῆς Θράκης μονογραφία του, σημαντικὸ μέρος τῆς ὁποίας ἀφορᾷ στὴ γενεαλογία τοῦ πελατειακοῦ βασιλείου πὸ δὲν καλύπτεται στὴν παρούσα μελέτη, βλ. Delev 2014, 416-430 (βλ. σχετικά, σημ. 2 τοῦ παρόντος ἀρθρου)· Zannis 2014, 290-293 καὶ 490-492· Vasilev 2015, 173-174. Ὡς *cognomen* ἀπελευθέρου-δηλωτικὸ, προφανῶς, τῆς καταγωγῆς του- ἀπαντᾷ σὲ λατινικὴ ἐπιγραφή τῆς Ρώμης, βλ. *CIL* VI 33610 (πρβλ. Dana 2011, 68 καὶ 2013, 251· Dana 2014, 303): *M(arcus) N]jinnius M(arci) I(ibertus) Sarpaeus*. Μία ἐτυμολογικὴ πρόταση ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Tomaschek, ὁ.π. («*etwa aus der Wurzel skr. çap "schwören, fluchen"*»).

2. Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν Σαπαίων βασιλέων τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. -πὸ παραμένει ἐν πολλοῖς προβληματικὴ, παρὰ τὶς σχετικὲς προσπάθειες-, βλ., πλὴν τῆς παραπομπῆς στὸ βιβλίο τοῦ Delev 2014, πὸ ἀναφέρεται στὴ σημ. 1, τὴ συνθετικὴ προσπάθεια τοῦ Sullivan 1979 καί, στὴ συνέχεια, Tacheva 1985 καὶ 1995· Kiron 2011α καὶ 2011β· Clinton, Dimitrova 2016 καὶ 2018· Delev 2016β καὶ 2016γ· βλ. καὶ Raunov 2018 καὶ 2021, 77-92 καὶ 203-254, μὲ ἔμφαση στὴ νομισματικὴ παραγωγή τῶν βασιλέων. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ πελατειακοῦ βασιλείου μὲ τὶς ἑλληνίδες πόλεις τῶν ἀκτῶν, βλ. Parissaki 2018· γιὰ τὶς σχέσεις μὲ τὶς πόλεις ἀλλὰ καὶ τὰ φύλα τῆς ἐνδοχώρας, βλ. Parageorgiadou, Parissaki 2021. Μὲ τὸ πελατειακὸ βασίλειο τῆς Θράκης καὶ τὴν ἐσωτερικὴ του ὀργάνωση συνδέονται καὶ οἱ στρατηγίες, γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. ἐνότητα 10.

1. Οί Σαπαΐοι στὸν Ἡρόδοτο

Ἡ ἀρχαιότερη ἐπιβεβαιωμένη περὶ Σαπαίων ἀναφορὰ ἀπαντᾷ στὸ 7ο βιβλίο τοῦ Ἡροδότου, κατὰ τὴν περιγραφή τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξη ἐναντίον τῆς Ἑλλάδας τὸ 480 π.Χ. καὶ τῆς πορείας τῶν στρατευμάτων του κατὰ μῆκος τοῦ βορειοαιγαιακοῦ χώρου. Τὸ χωρίο ἔχει ἐπανελημμένα σχολιαστεῖ στὴ σύγχρονη ἔρευνα, ἐξ αἰτίας τῶν πολύτιμων πληροφοριῶν ποὺ παρέχει γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἀποικίαις τῆς νότιας Θράκης κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ θρακικὰ φύλα τῆς περιοχῆς. Οἱ σχετικὲς μὲ τὰ φύλα πληροφορίες ἐνσωματώνονται σὲ δύο σημεῖα τῆς ἀφήγησης: στὸ τέλος τῆς ἐνότητας μὲ τὴν περιγραφή τῆς πορείας ἀπὸ τὸν Δορίσκο ἕως τὴν Οἰσύμη καὶ στὸ τέλος τῆς ἐνότητας ποὺ καλύπτει τὴν πορεία ἕως καὶ τὴν Ἄκανθο.³ Παρὰ τὴ συγκεντρωτικὴ αὐτὴ παράθεση, ἡ σειρά μὲ τὴν ὁποία ἀναφέρονται τὰ φύλα –ἴδια μὲ αὐτὴν τῶν παράκτιων πόλεων, ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά– ἐπιτρέπει τὴ διατύπωση ὀρισμένων προτάσεων ὡς πρὸς τὴ χωροθέτησή τους, ἔστω κι ἂν οἱ προτάσεις αὐτὲς διατηροῦν ἕναν ἀναπόφευκτα γενικὸ χαρακτήρα.⁴

Στὸ τμήμα τῆς Θράκης ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὶς ἐκβολὲς τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ στὰ ἀνατολικά καὶ τοῦ Νέστου στὰ δυτικά ἀναφέρονται πρῶτα ὁ Δορίσκος καί, στὴ συνέχεια, οἱ ὀχυρὲς θέσεις (τείχεα) τῆς σαμοθρακικῆς Περαιίας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὀνοματίζεται ὡς δυτικότερη ὅλων ἡ Μεσημβρία. Ἀκολουθεῖ ὁ Λίσος ποταμός, ποὺ ἀναφέρεται ὡς ῥέων μεταξὺ τῆς σαμοθρακικῆς Περαιίας καὶ τοῦ ἐμπορίου τῶν Θασίων Στρώμης, καί, στὴ συνέχεια, οἱ ἑλληνίδες πόλεις τῆς Μαρωνείας, τῆς Δικαίας καὶ τῶν Ἀβδήρων. Τὴν περιγραφή τοῦ χώρου

3. Βλ. Ἡρόδ. 7.108-127 γιὰ τὴν περιγραφή τῆς πορείας γενικά, 7.108-109 γιὰ τὶς ἑλληνίδες πόλεις ἀνατολικά τοῦ Νέστου καὶ 7.110-111 γιὰ τὰ θρακικὰ φύλα μεταξὺ Δορίσκου καὶ Οἰσύμης, ποὺ ἐνδιαφέρουν ἐδῶ συγκεκριμένα, Ἡρόδ. 7.110: Ταύτας μὲν δὴ τὰς πόλεις τὰς παραθαλασσίας τε καὶ Ἑλληνίδας ἐξ εὐωνύμου χειρὸς ἀπέργων παρεξήμε· ἔθνεα δὲ Θρηϊκῶν δι' ὧν τῆς χώρας ὁδὸν ἐποιέετο τοσάδε: Παῖτοι, Κίκονες, Βίστονες, Σαπαῖοι, Δερσαῖοι, Ἡδωνοί, Σάτραι. Τούτων οἱ μὲν παρὰ θάλασσαν κατοικημένοι ἐν τῆσι νηυσὶ εἶποντο· οἱ δὲ αὐτῶν τὴν μεσόγαιαν οἰκέοντες καταλεχθέντες τε ὑπ' ἐμέο, πλὴν Σατρέων οἱ ἄλλοι πάντες περὶ ἀναγκαζόμενοι εἶποντο.

4. Γιὰ τὸν σχολιασμὸ τῆς πορείας τῶν περσικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὸν Δορίσκο στὴ Θέρμη ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τῶν θρακικῶν φύλων, βλ. Bredow 1999 καί, πιὸ πρόσφατα, Boteva 2011, 750-754· Τσατσποπούλου-Καλούδη 2015, 39-61· Vasilev 2015, 168-188, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία. Στὴν παρούσα μελέτη δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει τὸ θέμα τῆς τριμεροῦς διαίρεσης τοῦ περσικοῦ στρατεύματος, γιὰ τὴν ὁποία βλ. Vasilev 2015, 181-184.

συμπληρώνουν ή αναφορά τῆς πεδιάδας τῆς Βριαντικῆς/πρώην Γαλλαϊκῆς στο ὕψος τοῦ Λίσου καὶ τῆς Στρώμης, καθὼς καὶ τῶν λιμνῶν Ἴσμαρίδος, μεταξὺ Στρώμης καὶ Μαρωνείας, καὶ Βιστονίδος, κοντὰ στὴ Δίκαια. Στὴν τελευταία αὐτὴ ἐκβάλλουν οἱ ποταμοὶ Τραῦος καὶ Κόμψατος.

Οἱ θέσεις τῶν ὁποίων ἡ ταύτιση ἐμφανίζεται σήμερα ὡς πλήρως –ἢ ἔστω σὲ μεγάλο βαθμό– ἀποδεκτὴ εἶναι τοῦ Δορίσκου, τῆς Μαρωνείας, τῆς Δικαίας καὶ τῶν Ἀβδήρων, ποὺ τοποθετοῦνται ἀντίστοιχα στὸν λόφο Σαράγια,⁵ στὸν Ἅγιο Χαράλαμπο ἀμέσως δυτικὰ τοῦ Ἰσμάρου,⁶ στὴ θέση «Λασπότοπος»/«Καταμάκια» στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τῆς Βιστονίδος λίμνης⁷ καὶ στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τῆς Μπουλούστρας ἀντίστοιχα.⁸ Ἀσφαλῆς θεωρεῖται καὶ ἡ τοποθέτηση

5. Ἡ θέση βρίσκεται περὶ τὰ 21 χλμ. ἀνατολικά τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως. Γιὰ τὸν Δορίσκο, βλ. *I. Thrake Aeg.* 554-557, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία (καὶ σσ. 557-561 ἀρ. E451-E452, γιὰ προερχόμενο ἀπὸ τὴν περιοχὴ ψήφισμα τῆς πτολεμαϊκῆς περιόδου καὶ γιὰ μιλιοδείκτη τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων)· Loukouroulou 2004, 871· Tiverios 2008, 117-118· Vasilev 2015, 73-74, μὲ ἐκτενὴ συζήτηση γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Δορίσκου τὴν περίοδο τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δαρείου Α΄ κατὰ τῶν Σκυθῶν. Οἱ πρόσφατες γεωφυσικὲς ἔρευνες στὴν περιοχὴ τῆς Αἴνου ἐπιβεβαίωσαν τὸν παράκτιο χαρακτήρα τῆς θέσης στὶς ὄχθες τοῦ δέλτα τοῦ Ἐβρου, βλ. προσωρινὰ καὶ ἐνδεικτικὰ Dan κ.ἄ. 2020. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ψηφίσματος, ποὺ ἀναφέρεται πιὸ πάνω, ἐπιβεβαιώνει πῶς ἡ θέση συνέχισε νὰ ὑφίσταται καὶ κατὰ τὰ μεταγενέστερα χρόνια.

6. Ἡ ταύτιση εἶναι ἀπολύτως ἐπιβεβαιωμένη, ὅσον ἀφορᾷ τοῦλάχιστον στοὺς ἐλληνοιστορικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, βλ. ἐνδεικτικὰ *I. Thrake Aeg.* 319-320. Γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς μεταφορᾶς τῆς πόλης στὴ θέση αὐτὴ μετὰ τὴ μακεδονικὴ ἐπέκταση καὶ τῆς ταύτισης τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς Μαρωνείας μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα στοὺς ἀκρωτήριο τῆς Μολυβωτῆς –ὅπου ἡ ἀρχαία Στρώμη κατὰ τὴν ταύτιση τοῦ Γεωργίου Μπακαλάκη–, βλ. σημ. 11.

7. Ὁ ἀρχαιολογικὸς χῶρος βρίσκεται λίγα χλμ. ΒΑ τοῦ σύγχρονου οἰκισμοῦ τοῦ Φαναρίου. Ἡ ταύτιση μὲ τὴ Δίκαια, ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Μπακαλάκη (Μπακαλάκης 1958, 88-90 [= 1990, 560-562]), χαίρει εὐρύτερης ἀποδοχῆς, παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς διατυπωθεῖ λόγῳ τῆς μέχρι τοῦδε ἔλλειψης ἀδιαμφισβήτητων τεκμηρίων, βλ. *I. Thrake Aeg.* 127 καὶ 130· Loukouroulou 2004, 877-878· Tiverios 2008, 104-105· Τριαντάφυλλος, Τασακλάκη 2012, κυρίως σ. 478 σημ. 23, ὅπου συνοψίζονται οἱ σχετικὲς ἀπόψεις.

8. Ἡ ταύτιση τῶν Ἀβδήρων εἶναι μακρόθεν καὶ πολλαπλὰ ἐπιβεβαιωμένη, βλ. ἐνδεικτικὰ *I. Thrake Aeg.* σ. 157· Loukouroulou 2004, 875· Chryssanthaki-Nagle 2007, 27· Tiverios 2008, 92· Καλλιντζῆ 2011, 28-29.

τῆς σαμοθρακικῆς Περαίας τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων στὴν παράκτια ζώνη ἀνατολικά τοῦ Ἴσμάρου (τ. Σαρί-καγιά) καὶ νότια τῶν Ζωναίων ὀρέων (τ. Τσόπαν-Ντάγ), ἐξ αἰτίας τῆς πλήρως ἀποδεκτῆς σήμερα ταύτισης τῆς Ζώνης –πολίσματος τῆς σαμοθρακικῆς Περαίας, ἀναφερόμενου καὶ σὲ ἕτερο χωρίο τοῦ Ἡροδότου (7.59) ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ἀρχαῖες πηγές– μὲ τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο στὶς ἐκβολές τοῦ ρέματος Σαπλί-ντερέ.⁹ Ἀντιθέτως, ἡ ἀπουσία κάθε μεταγενέστερης ἀναφορᾶς στὴ Μεσημβρία καὶ ἡ τοποθέτηση τῆς Στρύμης ἀμέσως δυτικὰ τῆς σαμοθρακικῆς Περαίας καὶ στὰ ἀνατολικά τῆς Μαρωνείας – τοποθέτηση ποὺ ἀντίκειται στὶς τοπογραφικὲς πληροφορίες ὄλων τῶν μεταγενέστερων τοῦ Ἡροδότου συγγραφέων– ἐξακολουθοῦν νὰ προβληματίζουν τὴν ἔρευνα. Διατυπώθηκε ἡ ἄποψη πὼς ἡ ἀναφορά τῆς Μεσημβρίας ὡς πολίσματος ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο ὀφείλεται σὲ παρανόηση τοῦ γεωγραφικοῦ προσδιορισμοῦ πρὸς μεσημβρίην, ποὺ ἀπαντοῦσε στὸ ἔργο τοῦ προκατόχου τοῦ Ἐκαταίου.¹⁰ Ὁμοίως ἀμφισβητήθηκε καὶ ἡ προταθεῖσα ἀπὸ τὸν Μπακαλάκη ταύτιση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς χερσονήσου τῆς Μολυβωτῆς μὲ τὴν ἀρχαία Στρύμη, ἀφοῦ ἡ ταύτιση αὐτὴ δὲν συνάδει μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Ἡροδότου. Ἀντ’ αὐτοῦ προτάθηκε ἡ ταύτιση τῆς θέσης μὲ τὴ Μαρώνεια τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μεταφορά της κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. στὴ γνωστὴ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους Μαρώνεια δυτικὰ τοῦ Ἴσμάρου.¹¹

9. Γιὰ τὴ Ζώνη, βλ. *I. Thrake Aeg.* 505-511 (καὶ σσ. 511-530 ἀρ. E401-E432, γιὰ τὶς ἐπιγραφές): Tiverios 2008, 115-116· καθὼς καὶ τοὺς πρώτους τόμους ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφῆς, Τσατσοπούλου-Καλούδη κ.ἄ. 2015· Παρδαλίδου 2015· Ἡλιοπούλου 2015· Γαλάνη-Κρίκου, Τασακλάκη, Τσέλεκας 2015. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς σαμοθρακικῆς Περαίας κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, βλ. Psoma 2008.

10. Βλ. Zahrnt 2008 (πρβλ. Tiverios 2008, 107-109). Ἡ Τσατσοπούλου-Καλούδη (2015, 61) ἀμφισβητεῖ τὴν πρόταση τοῦ Zahrnt, προτείνοντας τὴν τοποθέτηση τῆς Μεσημβρίας στὴν περιοχή τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Περάματος, ΒΔ τῆς Ζώνης. Ἡ χώρα τῆς Ζώνης καὶ τὸ δυτικὸ τμήμα τῆς σαμοθρακικῆς Περαίας ἐρευνῶνται ἐπιφανειακὰ στὸ πλαίσιο τοῦ προγράμματος *Αρχαιολογικές και γεωφυσικές ἐρευνες στὴν περαιὰ τῆς Σαμοθράκης* (ArcGeoPerSa), μὲ σκοπὸ, μεταξὺ ἄλλων, τὴν ἀνασύσταση τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς περιοχῆς, βλ. προσωρινὰ <http://www.peraiasamothraceproject.gr/en/home-page/> (προσπελάστηκε 07.03.2022): Ἀβραμίδου κ.ἄ. 2019-2020· Γαρυφαλλόπουλος 2022.

11. Γιὰ τὴν ἄποψη τοῦ πρώτου ἀνασκαφέα, βλ. Μπακαλάκης 1958, 95-97 [= 1990, 567-569]· γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ χώρου μὲ τὴ Μαρώνεια τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν

Σὲ κάθε περίπτωση καὶ πέραν τῶν ὑφιστάμενων ἀκόμη προβληματισμῶν, εἶναι σαφὲς πῶς τὰ ἀναφερόμενα στὸ χωρίο 7.110 τοῦ Ἡροδότου φύλα θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν σὲ αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ βορειοοιγαίου χώρου: μεταξύ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ στὰ ἀνατολικά καὶ τοῦ Νέστου στὰ δυτικά καὶ βόρεια τῶν ἑλληνικῶν ἐγκαταστάσεων, πού κατελάμβαναν μεγάλο μέρος τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν πλησιόχωρων σὲ αὐτὲς ἐκτάσεων.¹²

Πρῶτοι ἀμέσως μετὰ τὸν Δορίσκο ἀναφέρονται οἱ Παῖτοι. Μὲ τὸ φύλο αὐτὸ συνδέεται προφανῶς καὶ ἡ Παιτική, περιοχὴ πού μνημονεύει ὁ ἱστορικὸς τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἀρριανὸς κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς πορείας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὡς εὐρισκόμενη ἀμέσως στὰ ἀνατολικά τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ καὶ μέχρι τὴν περιοχὴ τοῦ Μέλανα κόλπου.¹³ Οἱ περισσότεροι μελετητὲς προτείνουν τὴ χωροθέτηση τοῦ φύλου στὴν περιοχὴ τῶν ἐκβολῶν τοῦ ποταμοῦ, ἄλλοτε στὴ δυτικὴ/δεξιὰ ὄχθη, ἄλλοτε στὴν ἀνατολική/ἀριστερή, ἐνίοτε σὲ ἀμφοτέρες καί, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, μὲ μία ἐξελικτικὴ ἐπέκταση ἀπὸ τὰ δυτικά πρὸς τὰ ἀνατολικά.¹⁴

χρόνων, βλ. Loukourouli, Psoma 2008. Τὸ θέμα ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολεῖ τὴν ἔρευνα· ἀποτελεῖ, μάλιστα, ἓνα ἀπὸ τὰ ζητούμενα τοῦ ἀνασκαφικοῦ προγράμματος *Molyvoti, Thrace Archaeological Project* (MTAP), πού διεξάγεται ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Princeton καὶ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ροδόπης τὰ τελευταῖα χρόνια, βλ. προσωρινὰ <https://scholar.princeton.edu/mtap/overview> (προσπελάστηκε 03.06.2022)· γιὰ τὴν ἀποψη τῶν νεώτερων ἀνασκαφῶν ἐπὶ τοῦ θέματος, βλ. Arrington καὶ Padgett 2019, 521 σημ. 2, πού σημειώνουν πῶς στὴν τελικὴ δημοσίευση θὰ ἀναπτύξουν τὰ ἐπιχειρήματά τους ὑπὲρ τῆς ταύτισης μὲ τὴ Στρώμη. Ἐν τῷ μεταξύ, βλ. καὶ Saba 2018 καὶ τὴν ἀπάντηση τῶν Gatzolis, Psoma 2021. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν κ. Ψωμᾶ γιὰ τὴν ἐπισημάνση τῶν δύο αὐτῶν παραπομπῶν.

12. Ἡ ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ ἀποσκοπεῖ μόνο στὴν κατανόηση τῶν σχετικῶν μὲ τὴ χωροθέτηση τῶν Σαπαίων προτάσεων, μὲ σκοπὸ, κυρίως, νὰ ἀποσαφηνισθεῖ τυχὸν ἐξέλιξη στὸ πέρασμα τῶν χρόνων. Δὲν θὰ ἀναλυθοῦν ἐδῶ ζητήματα σχετικὰ μὲ τὶς πηγὲς τοῦ Ἡροδότου καὶ τὴν ἱστορικότητα ὀρισμένων ἐκ τῶν φύλων πού ἀναφέρει· βλ. ὅσα σημειώνονται γενικὰ περὶ Κικόνων καὶ Βιστόνων.

13. Βλ. Ἄρρ. Ἄν. 1.11.4: Ἔνθεν δὲ ἐπὶ τὸν Ἐβρον ποταμὸν ἀφικόμενος [ἐνν. ὁ Ἀλέξανδρος], διαβαίνει καὶ τὸν Ἐβρον εὐπετῶς. Ἐκεῖθεν δὲ διὰ τῆς Παιτικῆς ἐπὶ τὸν Μέλανα ποταμὸν ἔρχεται. Τὶς ἀρχαῖες ἀναφορὲς συμπληρώνει ἡ μαρτυρία τοῦ Αἴλιου Ἡρωδιανοῦ, *Περὶ καθολικῆς προσφθίας* 3.1.214: τὸ Παιτὸς ἐθνικὸν ὡς καὶ τὸ Ἰραιτὸς.

14. Γιὰ τοὺς Παίτους καὶ τὴν Παιτικὴ, βλ. Tomaschek 1893, 45· *RE* XVIII.2 (1942) 2437, λλ. Paitike/Paitoi (E. Oberhummer)· Σαμοθράκης 1963, 408· Wiesner 1963, 17·

Οι Κίκονες αναφέρονται στον Όμηρο.¹⁵ Κατά μαρτυρία του Στεφάνου Βυζαντίου, ο Έκαταϊος χρησιμοποίησε τον όρο πόλις Κικόνων για τη Ζώνη, υποδεικνύοντας με τον τρόπο αυτόν τη χωροθέτηση του φύλου στην άμεσως ανατολικά του Ίσμαρου περιοχή.¹⁶ Ο ίδιος ο Ηρόδοτος συμπληρώνει πώς το

Detschew 1976, 354, λ. Παίτοι· Fol, Spiridonov 1983, 48-49 (με παράθεση παλαιότερων απόψεων της έρευνας)· Bredow 1999, 9· Βεληγιάννη-Τερζή 2004, 15· Vasilev 2015, 170. Στη δυτική/δεξιά όχθη του Έβρου ποταμού τοποθετούν τους Παίτους οι Wiesner (1963, 17 και εικ. 3: «in der Doriskos-Ebene») και Βεληγιάννη-Τερζή (2004, 15: «στον κάτω ρου του Έβρου, πιθανώς στην δυτική πλευρά του ποταμού έως την ορεινή περιοχή στο εσωτερικό της χώρας της Σάλης»). Στην ανατολική/άριστερη όχθη τους τοποθετούν οι Kierpert (FOA XVII) και Mihailov 1992, 604. Σταδιακή επέκταση από τα δυτικά του ποταμού («Doriskosebene») προς τα ανατολικά («auf Kosten der Apsinthier») πρότεινε ο Tomaschek. Για τον Vasilev (2015, 170) οι αναφορές αυτές μαρτυρούν πώς «the Paitoi moved at some time east of the Hebrus, or that in Herodotus' time they had already peopled either side of the lower stream of that river. The second supposition appears more probable». Σημειώνεται πώς ή ίδια περίπου προβληματική ύφιστάται και για τους Σαπαίους (βλ. σημ. 23 και ένότητα 11) και για τους Κορπίλους και την Κορπιλική, βλ. Παρισάκη 2019-2020, 206-209. Η μετά τον Ηρόδοτο απουσία άμεσων αναφορών στους Παίτους αποδίδεται κατά κανόνα στην υπαγωγή τους στον έλεγχο των Όδρουσών.

15. Βλ. στ. Β 846 και Ρ 73 της Ίλιάδας και ι 39, 47, 59, 165 και ψ 319 της Όδύσσειας. Η σχετική με τους Κίκονες συζήτηση είναι έκτενης και μόνο τα βασικά ως προς τη χωροθέτησή τους αναφέρονται έδω. Για το φύλο, βλ. RE XI.1 (1921) 381-382, λ. Κίκονες (E. Oberhammer)· Σαμοθράκης 1963, 305-306· Wiesner 1963, 17· Danov 1976, 97-98, 117-118, 133-134, 152-153· Detschew 1976, 244-246· Fol και Spiridonov 1983, 34-35· Bredow 1999, 6· Βεληγιάννη-Τερζή 2004, 14· Zannis 2014, 286, 290 σημ. 364· Τσατσοπούλου-Καλούδη 2015, 33· Vasilev 2015, 171-172.

16. Βλ. *FGrHist* 1, άπ. 161· βλ. και άπ. 159, όπου η Μαρώνεια αναφέρεται ως πόλις Κικονίας αλλά με συμπληρωμένη την αναφορά στον Έκαταϊο, και άπ. 160, όπου η Δρύς αναφέρεται ως πόλις Θραίκης. Η μαρτυρία αυτή αποκτᾶ ξεχωριστό ενδιαφέρον υπό το πρίσμα των άνασκαφών της Ζώνης, όχι μόνο έξ αιτίας της άνεύρεσης σε αυτήν πληθώρας κινητών εύρημάτων που παραπέμπουν στην παρουσία γηγενών (π.χ. κεραμική και graffiti), αλλά και έξ αιτίας της ύπαρξης διατειχίσματος, που χωρίζει τον οικισμό σε δύο τμήματα, δυτικό και ανατολικό. Όπως έχει ήδη έπισημανθει στην έρευνα (βλ. Ήλιοπούλου 2015, 27-28), ή παρουσία του διατειχίσματος θα μπορούσε να άποτυπώνει άρχαιολογικά την περιγραφή του Στράβωνος (3.4.8), ό όποιος, άναφερόμενος στο

παλαιὸν κατοικοῦσαν στὴν πεδιάδα τῆς Βριαντικῆς/πρῶν Γαλαϊκῆς, στὴν περιοχή μεταξύ σαμοθρακικῆς Περαίας καὶ Στρώμης στὰ δυτικὰ τοῦ Ἴσμάρου, ἐνῶ σὲ ἕτερο χωρίο ἀναφέρει ὡς πόλεις Κικόνων τὴ Σάλη καὶ τὴ Ζώνη.¹⁷ Οἱ πληροφορίες αὐτὲς παρέχουν τὸ γεωγραφικὸ πλαίσιο ταυτόχρονα, ὅμως, μαρτυροῦν πὼς ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡροδότου ἡ φυλετικὴ πραγματικότητα τοῦ χώρου εἶχε ὑποστῆ μεταβολές. Προβολὴ σὲ αὐτὸ τὸ μακρινὸ παρελθόν θὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ ἢ κατὰ πολὺ μεταγενέστερη μαρτυρία τοῦ Στράβωνος, πού χαρακτηρίζει πόλεις Κικόνων τὴν Ξάνθεια, τὴ Μαρώνεια καὶ τὴν Ἴσμαρο.¹⁸ Κατὰ τὴν ἀποψη ὀρισμένων ἱστορικῶν, οἱ Κίκονες ἀφομοιώθηκαν σταδιακὰ ἀπὸ ἄλλα ἰσχυρότερα φύλα τῆς περιοχῆς κατ' ἄλλους, τὸ ἔθνωνύμιο ἀποτελεῖ δημιούργημα τῆς περιόδου τοῦ ἀποικισμοῦ καὶ ἡ παρουσία του στὸν Ἡρόδοτο κατάλοιπο προγενέστερων ἀναφορῶν.¹⁹ Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ χωροθέτηση

Ἐμπόριο τῆς Ἰσπανίας, χρησιμοποιοῖ τὸν ὄρο δίπολις γιὰ νὰ προσδιορίσει μικτὲς ἐγκαταστάσεις ἀποίκων καὶ αὐτοχθόνων. Στὴ φάση αὐτή, ἐν τούτοις, δὲν μποροῦν νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ ἄλλες ἐρμηνεῖες.

17. Βλ. Ἡρόδ. 7.108: Ἡ δὲ χώρα αὕτη πάλαι μὲν ἐκαλέετο Γαλαϊκῆ, νῦν δὲ Βριαντική· ἔστι μέντοι τῷ δικαιοτάτῳ τῶν λόγων καὶ αὕτη Κικόνων, καὶ 7.59: τὰς μὲν δὴ νέας τὰς πάσας ἀπικοιμένας ἐς Δορίσκον οἱ ναύαρχοι κελεύσαντος Ξέρξεω ἐς τὸν αἰγιαλὸν τὸν προσεχέα Δορίσκῳ ἐκόμισαν, ἐν τῷ Σάλη τε Σαμοθρηκικῆ πεπόλισται πόλις καὶ Ζώνη, τελευταία δὲ αὐτοῦ Σέρρειον ἄκρη ὀνομαστή· ὁ δὲ χώρος οὗτος τὸ παλαιὸν ἦν Κικόνων. Γιὰ τὸν συσχετισμὸ τῆς Βριαντικῆς μὲ τὸ Priaticus campus τοῦ Τίτου Λιβίου καὶ τοὺς Priantae τοῦ Πλινίου, βλ. Παρισάκη 2019-2020, 194 σημ. 16. Σὲ πρόσφατη δημοσίευση, ἡ Petrova σημειώνει πὼς ἡ ὀνομασία τῆς πεδιάδας θὰ μπορούσε νὰ παράγεται ἀπὸ τὴ θρακικὴ λέξι «βρία» (βλ. Στράβ. 7.6.1: τῆς δὲ πόλεως βρίας καλουμένης Θρακιστί), δεῖγμα τοῦ ἀστικοποιημένου χαρακτήρα τῆς περιοχῆς ἔναντι ἄλλων, περισσότερο ὀρεινῶν, περιοχῶν τοῦ θρακικοῦ χώρου, βλ. Petrova 2020, 135 καὶ σημ. 92.

18. Βλ. Στράβ. 7, ἀπ. 43 καὶ σημ. 81. Κατὰ καιροὺς ἔχει προταθεῖ ἡ ταύτιση τῆς Ἰσμάρου μὲ τὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, στὰ ΝΑ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ἢ μὲ τὰ κατάλοιπα πού ἔχουν ἐντοπισθεῖ στὸν λόφο Κρεμαστό (=Ἀσάρ-Τεπέ), μεταξύ τῶν σύγχρονων οἰκισμῶν Ἐργάνης καὶ Ξυλαγανῆς, βλ. Τριαντάφυλλος 1986, 59 γιὰ τὴν πρώτη πρόταση, Μπακαλάκης 1958, 97 [= 1990, 569], καὶ Isaac 1986, 113 σημ. 220 γιὰ τὴ δεύτερη γιὰ τὰ κατάλοιπα τῆς θέσης αὐτῆς, βλ. ἀναλυτικότερα Ilieva 2013.

19. Βλ. ἐνδεικτικὰ Mihailov 1992, 603, πού ὑποστηρίζει πὼς ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς Σαπαίους ἢ τοὺς Κορπίλους Bredow 1999, 10 («Reminiscenz der homerischen Zeit»)· Βεληγιάννη-Τερζῆ 2004, 13-15, πού ἀρνεῖται τὴν ὕπαρξη Βιστόνων καὶ Κικόνων, ἀλλὰ

τῶν Κικόνων στήν περιοχή τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Ἑβρου ποταμοῦ, στήν περιοχή τοῦ Ἰσμάρου καί τῶν Ζωναίων ὁρέων καί μέχρι τή Βιστονίδα λίμνη μοιάζει νά χαίρει εὐρύτερης ἀποδοχῆς.²⁰ Ὅσον ἀφορᾷ στοὺς Βίστονες, ἡ σύνδεση μὲ τή Βιστονίδα λίμνη εἶναι προφανῆς, ἀκόμη καί ἂν ὁ προβληματισμὸς τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἱστορική τους ὑπόσταση παραμένει ἔντονος.²¹ Ὅσο γιὰ τοὺς Δερσαίους, πολὺτιμη εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ Θουκυδίδη, πού ἐπιτρέπει τὴ χωροθέτησή τους στήν πεδιάδα τῆς Δράμας.²²

Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἡροδότου θέτει ἐνδιαφέροντα ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὴ χρήση τῶν πηγῶν του καί ὡς πρὸς τὶς μεταβολές πού μπορεῖ νὰ ἐπέφερε στὸν

δέχεται τὴν ὕπαρξη τῶν Παίτων. Ἀπὸ τὶς νεώτερες ἀναφορές, βλ. Vasilev 2015, 172 («in Herodotus' time they either no longer lived to the east of the cape in question [ἐνν. Serreum], or there was only a Ciconian enclave that was unable to affect the political processes in the region»): πὸ καίριος, γιὰ τὴν παροῦσα ἀνάλυση, ὁ Evangelidis 2020, 49, πού ἐπισημαίνει πὺς κατὰ τοὺς ὕστερους ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἡ ἀναφορὰ σὲ Κίκονες καί Βίστονες «is clearly more of an antiquarian character than historical reality» ἢ Πιέβα (2013, 167) ἀναφέρεται σὲ «long survival of the local tribal and place names», τὰ ὁποῖα «point to the actual existence of purely Thracian settlements in the area».

20. Βλ., ἐνδεικτικά, Τριαντάφυλλος 1986, 57: «ἡ χώρα των Κικόνων ορίζεται ἀπὸ τον Ἑβρο, το Αιγαίο και τη λίμνη Βιστωνίδα. Το βόρειο ὄριο προς την οροσειρά της Ροδόπης δεν εἶναι δυνατόν να οριστεῖ με ακρίβεια». Κατὰ καιροὺς παρουσιάζονται προτάσεις σύνδεσης τῶν Κικόνων μὲ συγκεκριμένες ἀρχαιολογικὲς θέσεις τῆς Πρώϊμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, βλ. π.χ. Saripanidi 2017, 79-81 (μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία): γιὰ μία ἀνάλυση τοῦ νεκροταφείου τοῦ Μικροῦ Δουκάτου σὲ σχέση μὲ τὸν χῶρο δράσης τῶν Κικόνων, ἢ τὸ ὑπαίθριο ἱερὸ στὴν Κίρκη, βλ. Παρισάκη, 2019-2020, 216, μὲ τὶς σχετικὲς παραπομπές.

21. Γιὰ τοὺς Βίστονες, βλ. Tomaschek 1893, 40-41· Detschew 1976, 72· Vasilev 2015, 172-173. Ὁ Mihailov 1992, 603, ἀποδεχόταν τὴν ὕπαρξή τους κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, ἀλλὰ θεωροῦσε πὺς στὴ συνέχεια ἀφομοιώθηκαν ἀπὸ τοὺς Σαπαίους, ἐνῶ ὁ Vasilev (ὅ.π. 2015, 173) σημειώνει πὺς «one can only guess whether» τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡροδότου οἱ οἰκισμοὶ τους ἔφθναν πρὸς τὰ δυτικὰ μέχρι τὸν Νέστο ποταμό. Κατὰ τὴν Bredow (1999, 10), ἀντιθέτως, τὸ ὄνομα παράγεται ἀπὸ τὴ Βιστονίδα λίμνη καί ἀπαντᾷ μόνο στὴν ἑλληνικὴ μυθολογικὴ παράδοση· πρβλ. καί τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Evangelidis, 2020, 49 σημ. 19. Σὲ κάθε περίπτωση, οἱ Βίστονες δὲν ὑφίσταντο κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καί ρωμαϊκοὺς χρόνους πού κατὰ κύριο λόγο ἐνδιαφέρουν στὴν παροῦσα μελέτη.

22. Βλ. Θουκ. 2.101.3 καί τὶς σχετικὰ πρόσφατες ἀναλύσεις τῶν Zannis 2014, 286-288, καί Vasilev 2015, 174-175.

φυλετικό κόσμο τῆς Θράκης ἢ ἄφιξη καὶ ἐγκατάσταση τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων. Ἀπὸ τὰ πέντε ἔθνωνύμια, πάντως, πού ἀναφέρει στὴν περιοχὴ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τῶν Ἑβρου καὶ Νέστου ποταμῶν, τὰ τρία –Κίκονες, Βίστονες, Δερσαῖοι– ἐκλείπουν στὶς μεταγενέστερες πηγές· ἓνα τέταρτο –Παῖτοι– φαίνεται πὼς ἀναδύεται ἄπαξ ὡς τοπωνύμιο. Τὸ μακροβιότερο ὄλων –καὶ μάλιστα μὲ σταθερή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ, παρουσία– ὑπῆρξαν οἱ Σαπαῖοι. Κατὰ τὰ χρόνια τῆς ἀφήγησης τοῦ Ἡροδότου, οἱ Σαπαῖοι μποροῦν νὰ ἀναζητηθοῦν δυτικὰ τῆς Βιστονίδος λίμνης καὶ στὰ βόρεια τῶν Ἀβδήρων, ἴσως ἐκατέρωθεν τοῦ Νέστου ποταμοῦ.²³ Ἡ πρῶιμη καὶ ἰσχυρὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἀβδήρων, ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ συνακόλουθη ἐπέκταση τῆς χώρας τους πρὸς τὰ βόρεια ἀποτελεῖ ἴσως ἔνδειξη πὼς οἱ Σαπαῖοι ἐκινοῦντο, κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦς, περισσότερο πρὸς τοὺς ὄρεινους ὄγκους τῆς Ροδόπης καὶ τῆς Λεκάνης καὶ λιγότερο ἐντὸς τῆς πεδιάδας τῆς Κομοτηνῆς.²⁴

23. Πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Νέστου προσανατολίζονται ὅσοι ἔχουν κατὰ καιροὺς σχολιάσει τὶς σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ Ἡροδότου, παρὰ κάποιες ἐπιμέρους ἀποκλίσεις. Ἡ Bredow 1999, 10-11 καὶ 12, τοποθετεῖ τοὺς Σαπαῖους στὴν περιοχὴ τοῦ κάτω ροῦ τοῦ ποταμοῦ καὶ πρὸς τὰ Ἀβδηρα, σημειώνοντας πὼς κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους θὰ πρέπει νὰ ὠθήθηκαν πρὸς τὴν ἐνδοχώρα· ὁ Delev 2005, 16, κυρίως στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Νέστου ἀλλὰ καὶ στὴ δυτικὴ ἕως τὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων· ὁ Zannis 2014, 292, κυρίως στὴ δυτικὴ, σημειώνοντας πὼς κατὰ τὸν Ἡρόδοτο (7.126) ὁ Νέστος διέσχιζε τὴ χώρα τῶν Ἀβδήρων. Ὁ Νέστος, ἐν τούτοις, θὰ διέσχιζε τὴ χώρα τῶν Ἀβδήρων μόνο στὸ κατώτατο τμήμα τοῦ ροῦ του· δὲν ἀποκλείεται βορειότερα, στὸ ὕψος δηλ. τῆς σημ. Ξάνθης καὶ τῆς Σταυρούπολης, ἡ δρᾶση τῶν Σαπαίων νὰ μὴν περιοριζόταν στὴ μία μόνο ὄχθη τοῦ ποταμοῦ· ὁ Vasilev 2015, 174 τοὺς τοποθετεῖ καὶ στὶς δύο ὄχθες τοῦ Νέστου, βόρεια τῆς Χρυσούπολης, μεταξὺ Φιλίππων καὶ σημερινῆς Ξάνθης, ἄρα, οὐσιαστικά, στὸν ὄρεινὸ ὄγκο τῆς Λεκάνης ἢ Petrova 2020, 135, τέλος, σημειώνει πὼς ὁ χῶρος δρᾶσης τῶν Σαπαίων δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐκτεινόταν ἀνατολικότερα τῆς Βιστονίδος λίμνης, ἀφοῦ στὴν περιοχὴ αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν οἱ Πρίαντες καὶ τὸ Priaticus campus. Γιὰ τὴ χωροθέτηση τῶν Σαπαίων μὲ βάση καὶ τὶς μεταγενέστερες μαρτυρίες, βλ. ἐνότητα 11. Γιὰ ἓναν πρόσφατο, φυλετικὸ χάρτη τῆς αἰγαιακῆς Θράκης, πού ἀποδίδει σωστὰ καὶ τὴ χρονολογικὴ διαστρωμάτωση, βλ. Evangelidis 2020, 50, εἰκ. 1.

24. Γιὰ τὴν ἰσχυρὴ ἀνάπτυξη τῆς χώρας τῶν Ἀβδήρων στὰ χρόνια ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν Τητῶν –τοῦ δεύτερου, δηλαδή, ἀποικιστικοῦ κύματος–, βλ. Καλλιντζῆ 2011, 74-77.

2. Οί Σαπαίοι κατά τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου καὶ κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ.

Ἐκτοτε καὶ γιὰ σημαντικό χρονικὸ διάστημα οἱ Σαπαῖοι δὲν ἀναφέρονται στὶς πηγές ὀνομαστικά.²⁵ Δὲν μπορεῖ νὰ υπάρξει, ἐν τούτοις, καμία ἀμφιβολία πὼς τόσο τὰ Ἄβδηρα ὅσο καὶ ἡ Μαρώνεια βρισκόνταν σὲ ἄμεση γειτνίαση μὲ τὰ θρακικὰ φῦλα τῆς ἐνδοχώρας. Ἡ περιγραφόμενη ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη ἀρχὴ τῶν Ὀδρυσῶν τὸ 429 π.Χ., κατὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ βασιλέα Σιτάλκη ἐναντίον τῆς Μακεδονίας, ρητὰ ἀναφέρει τὰ Ἄβδηρα ὡς νότιο ὄριό της.²⁶ Ἡ ἀναφορά αὐτὴ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση πὼς –τουλάχιστον κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τῶν Ὀδρυσῶν– τὰ εὐρισκόμενα βόρεια τῆς χώρας τῶν Ἀβδήρων φῦλα ἐθεωροῦντο μέρος τοῦ βασιλείου.

Τὴν ἔρευνα ἀπασχόλησε καὶ ἡ φυλετικὴ ταυτότητα τῶν πλησιοχώρων Θρακῶν, πὺ ἀναφέρονται κατὰ τὴν περίφημη ἐπίθεση τῶν Τριβαλλῶν ἐναντίον τῶν Ἀβδήρων τὸ 375 π.Χ. Τὴν ἐπίθεση περιγράφουν δύο ἀρχαῖοι συγγραφεῖς –Διόδωρος Σικελιώτης καὶ Αἰνείας Τακτικός–, ἐνῶ πληροφορίες

25. Ὡς Σαπαῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ μερίδα σύγχρονων ἱστορικῶν ὁ Ὀλορος, πατέρας τῆς γυναίκας τοῦ Μιλτιάδου τοῦ Νεωτέρου Ἠγησιπύλης, παρὰ τὴν ἀόριστη ὡς πρὸς τὴ φυλετικὴ του ταυτότητα ἀναφορὰ τοῦ Ἡροδότου (Ἡρόδ. 6.39.3: Μιλτιάδης τε δὴ ἴσχει τὴν Χερσόνησον, πεντακοσίους βόσκων ἐπικούρους, καὶ γαμέει Ὀλόρου τοῦ Θρηκίων βασιλέος τὴν θυγατέρα Ἠγησιπύλην). Ὁ γάμος τοποθετεῖται συνήθως τὸ 514/513 π.Χ. Ὁ Cavaignac 1929 διατύπωσε τὴν ἄποψη πὼς ὁ Ὀλορος ἦταν βασιλεὺς τῶν Σαπαίων καὶ πὼς ἡ δράση του θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου· τὴν ἀποψὴ του ἀκολούθησαν καὶ ἄλλοι μελετητές, βλ. E. Obst (RE XV.2 [1932] 1681, λ. Miltiades 2)· Wiesner 1963, 81 («Sapaierkönig»)· Isaac 1986, 33 («Oloros may have been king of the Sapaioi, who lived opposite Thasos»). Ὁ Asheri 1990, 138, προτείνει μὲ ἐπιφύλαξη τὴ σύνδεση μὲ τοὺς Δόλογκες καὶ πρὸς τὴν ἀπόδοση αὐτὴ κλίνουν καὶ ἡ Βεληγιάννη-Τερζῆ 2004, 35 σημ. 72, καὶ Archibald 1998, 80· ἡ Loukourouli 1989, 83 σημ. 4, ὀρθῶς ἐπισημαίνει πὼς ἡ φυλετικὴ προέλευση τοῦ Ὀλόρου παραμένει ἀβέβαιη. Σημειώνεται, ἐπιπρόσθετα, πὼς δὲν ὑπάρχει καμία ρητὴ ἀναφορὰ σύνδεσης τῆς κοιτίδας τῶν Σαπαίων μὲ τὸ Παγγαῖο ἢ τὴ Χερσόνησο.

26. Θουκ. 2.97.1: Ἐγένετο δὲ ἡ ἀρχὴ τῶν Ὀδρυσῶν μέγεθος ἐπὶ μὲν θάλασσαν καθήκουσα ἀπὸ Ἀβδήρων πόλεως ἐς τὸν Εὐξείνιον πόντον μέχρι Ἰστρου ποταμοῦ... ὁδὸ δὲ τὰ ξυνομότατα ἐξ Ἀβδήρων ἐς Ἰστρον ἀνὴρ εὐζωνος ἑνδεκαταῖος τελεί. Τὸ χωρίο αὐτὸ ἔχει ἐπανειλημμένα σχολιαστῆ στὴν ἔρευνα, βλ. ἐνδεικτικὰ Βεληγιάννη-Τερζῆ 2004, 126-134.

παρέχουν και δύο σχόλια στον Παναθηναϊκό του Αΐλιου Ἀριστείδη.²⁷ Ἄν και Διόδωρος Σικελιώτης και Αἰνείας Τακτικός συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὰ βασικά σημεῖα –πρῶτη ἐπίθεση, ἀπόκρουση, δεύτερη ἐπίθεση και καταστροφή τῆς πόλης– ἡ ἀφήγηση τοῦ Αἰνεία ἀναφέρει μόνο τοὺς δύο βασικούς πρωταγωνιστές, τοὺς Τριβαλλοὺς και τοὺς Ἀβδηρίτες. Στὴν ἀφήγηση τοῦ Διοδώρου, ἀντιθέτως, καθοριστικό ρόλο ἀποκτοῦν και οἱ πλησιόχωροι Θραῖκες –ἀφοῦ ἡ ὑπὲρ τῶν Τριβαλλῶν μεταστροφή τους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μάχης, ἐπέτεινε τὴν καταστροφική γιὰ τὴν πόλη ἔκβαση–, ἀλλὰ και ὁ Ἀθηναῖος στρατηγὸς Χαβρίας, ἡ ἐπέμβαση τοῦ ὁποῖου ὁδήγησε στὴν τελική ἀποχώρηση τῶν Τριβαλλῶν. Τριβαλλοί, Ἀβδηρίτες και Χαβρίας ἀναφέρονται και ἀπὸ τὸν σχολιαστὴ τοῦ Παναθηναϊκοῦ· ἀπουσιάζει, ὅμως, ἡ ἀναφορὰ στοὺς Θραῖκες τῆς περιοχῆς, ἐνῶ ἐμφανίζονται οἱ Μαρωνῖτες.²⁸ Στὸ σχόλιο περιέχονται και πληροφορίες πὺ ἐῖτε δὲν μποροῦν νὰ ἐλεγχθοῦν (τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τριβαλλῶν, Χάλη) ἐῖτε προβληματίζονται (βασιλεῖς ἐπὶ κεφαλῆς Ἀβδῆρων και Μαρωνείας).²⁹

27. Γιὰ τὴν ἐπίθεση και τὸ ἱστορικό της πλαίσιο, βασική παραμένει ἡ ἀνάλυση τῆς Papazoglu 1978, 11-15· βλ. και *I. Thrake Aeg.* σ. 162· Šašel-Kos 2005, 157-160· Chrissanthaki-Nagle 2007, 124-126, μὲ περαιτέρω βιβλιογραφία. Γιὰ τὴν κοιτίδα τῶν Τριβαλλῶν, βλ. Papazoglu 1978, 58-63· Theodossiev 2000, 73, μὲ τοὺς χάρτες τῶν σσ. 72-73· Šašel-Kos 2005, 154-157.

28. Οἱ Μαρωνῖτες τοῦ σχολιαστῆ δὲν θὰ πρέπει νὰ ταυτισθοῦν μὲ τοὺς «πλησιόχωρους Θραῖκες» τοῦ Διοδώρου, ἀφοῦ ἀμφότεροι προσδιορίζουν τοὺς κατοίκους τῶν ἐλληνίδων πόλεων τῆς περιοχῆς ὡς ἐπὶ Θράκη Ἑλληνας.

29. Βλ. Αἰνείας Τακτικός 15.8-10 [= Papazoglu 1978, 528 ἀρ. T5· *I. Thrake Aeg.* σ. 47 ἀρ. T12]· Διόδ. Σικ. 15.36.1-4 (Papazoglu 1978, 527-528 ἀρ. T4· *I. Thrake Aeg.* σ. 55 ἀρ. T58)· Οἱ δὲ [ἐνν. Ἀβδηρίται] προνεμικότες ἐπαρθέντες τῷ προτερήματι, και τῶν πλησιόχωρων Θρακῶν συμμαχίαν ἀποστειλάντων αὐτοῖς, παρετάξαντο τοῖς βαρβάρους. Γενομένης δὲ μάχης ἰσχυρὰς και τῶν Θρακῶν μεταβαλομένων ἄφνω, μονωθέντες οἱ Ἀβδηρίται και κυκλωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν βαρβάρων σχεδὸν ἅπαντες οἱ τῆς μάχης μετεσχηκότες κατεκόπησαν· Σχόλια εἰς Αἰλίου Ἀριστείδου Παναθηναϊκόν 172.7 τῆς ἔκδοσης Dindorf [= Papazoglu 1978, 528 ἀρ. T6· *I. Thrake Aeg.* 88 ἀρ. T234]· πρβλ. και 173.17 τῆς ἴδιας ἔκδοσης [= *I. Thrake Aeg.* 89 ἀρ. T235], ὅπου ἀναφέρεται ἡ ἐπέμβαση τοῦ Χαβρία στὸν πόλεμο μεταξὺ Ἀβδηριτῶν και Μαρωνιτῶν και ἡ ὑπαγωγή τῶν ἐπὶ Θράκη Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν Λακεδαιμονίων σὲ αὐτὸν τῶν Ἀθηναίων διὰ τῆς εἰσόδου στὴ Β' Ἀθηναϊκὴ Συμμαχία. Τὴν ἐπίθεση αὐτὴ ἴσως –ἢ και τὴν ἐπίθεση αὐτὴ– ἀφορᾷ χωρίο τοῦ Ἰσοκράτη (*Παναθ.* 227), ὅπου σχολιάζεται ἡ ληστρική πρακτικὴ τῶν Τριβαλλῶν: οὐ μόνον τοὺς

Ἡ Fanula Parazoglu ὀρθῶς ἐπεσήμανε πὼς οἱ Τριβαλλοὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν προσεγγίσει τὴν πόλη τῶν Ἀβδήρων χωρὶς νὰ διασχίσουν ἐδάφη ποὺ ὑπάγονταν στὸ ὀδρυσικὸ βασίλειο, συνδέοντας τὴ διάσχιση μὲ τὴν ἀπουσία ἰσχυροῦ κεντρικοῦ ἐλέγχου.³⁰ Ἡ μεταγενέστερη τῆς παρατήρησης αὐτῆς ἀνεύρεση τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Πιστύρου –ποὺ χρονολογεῖται λίγο πρὶν τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καί, ἐπομένως, λίγα μόλις χρόνια μετὰ τὴν ἐπίθεση τῶν Τριβαλλῶν– προσδίδει στὴν ἀνάγνωση τῶν γεγονότων μία νέα διάσταση.³¹ Εἶναι σήμερα εὐρύτατα ἀποδεκτὸ πὼς ὁ 4ος αἰ. π.Χ. ὑπῆρξε καθοριστικὸς γιὰ τὴ μεταβολὴ τῶν ἰσορροπιῶν μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων πόλεων τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου, τῶν Ἀβδήρων καὶ τῆς Μαρωνείας. Τὰ Ἄβδηρα, ποὺ εἶχαν κυριαρχήσει κατὰ τὸν 6ο καὶ σὲ μεγάλο τμῆμα τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. –διασφαλίζοντας μὲ προσωπικότητες, ὅπως αὐτὴ τοῦ Νυμοφωδῶρου, ἄμεση πρόσβαση στὴν αὐλὴ τῶν Θρακῶν βασιλέων καὶ στὶς πλουτοπαραγωγικὲς πηγὲς τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας–, ἔχασαν σταδιακὰ τὴν πρωτοκαθεδρία, σὲ ὄφελος τῆς γειτονικῆς Μαρωνείας. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ πὼς ἡ ἐξέλιξη τῆς ἐπίθεσης τῶν Τριβαλλῶν κατὰ τῶν Ἀβδήρων ἐπηρεάστηκε καὶ ἀπὸ παράγοντες σχετικoὺς μὲ τὸν ἀμείλικτο ἐμπορικὸ ἀνταγωνισμό τῶν πόλεων τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου.³² Ἡ διαφοροποίηση ἀνάμεσα στὴ στάση τῶν Ὀδρυσῶν

ὁμόρους καὶ τοὺς πλησίον οἰκοῦντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ὅσων ἂν ἐφικέσθαι δυνηθῶσιν [= Parazoglu 1978, 543 ἀρ. Γ78].

30. Βλ. Parazoglu 1978, 14 σημ. 11.

31. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ, βλ. τὴ συλλογὴ τῶν ἄρθρων μὲ τίτλο «Dossier : nouvelles perspectives pour l'étude de l'inscription de Pistiros», BCH 123 (1999) 247-371, καί, ἀπὸ τὶς νεώτερες ἀναφορὲς, Hatzopoulos 2013, ποὺ προσφέρει μία χρήσιμη ἐπισκόπηση τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἀνάγνωση καὶ ἐρμηνεία τῆς ἐπιγραφῆς ζητημάτων. Ἀπὸ τὶς ἐλληνίδες πόλεις τῆς Θράκης ἀναφέρονται ἡ Θάσος, ἡ Μαρώνεια καὶ ἡ Ἀπολλωνία. Πλὴν τῶν πρώτων ἐκδοτῶν (Velkov, Domaradzka 1994 πρβλ. BE 1995, 432), τὴν ταύτιση τῆς Ἀπολλωνίας μὲ τὸ ὁμώνυμο ἐμπόριο τῆς θασιακῆς Περαίας ὑποστηρίζουν οἱ Bravo, Chankowski 1999, 315-316, καὶ θεωρεῖ πιθανὴ καὶ ὁ Hatzopoulos, 2013, 15.

32. Γιὰ τὸν ἐμπορικὸ ἀνταγωνισμό Ἀβδήρων καὶ Μαρωνείας τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπίθεσης, βλ. ἦδη Loukourouli 2005, κυρίως σ. 16, καὶ Chryssanthaki-Nagle 2007, 125, ἡ ὁποία παρατηρεῖ πὼς, στὶς κοπὲς τῆς περιόδου, ἡ Μαρώνεια υἰοθέτησε τὸν σταθμητικὸ κανόνα τῆς ἀντιπάλου της, προκειμένου νὰ διεισδύσει στὶς ἀγορὲς της. Ὁ ρόλος τοῦ γηγενοῦς θρακικοῦ στοιχείου στὸν ἐμπορικὸ ἀνταγωνισμό τῶν ἐλληνίδων πόλεων ἔχει ἦδη ἐπισημανθεῖ στὴν ἔρευνα μὲ ἀφορμὴ καὶ ἄλλα περιστατικά πρβλ. τὸ γενικὸ σχόλιο

–που ἐπέτρεψαν τὴ διέλευση τῶν Τριβαλλῶν– καὶ τῶν πλησιόχωρων Θρακῶν, πού ἀρχικά ὑποστήριξαν τὰ Ἄβδηρα, δὲν θὰ πρέπει νὰ ξενίζει, ἀφοῦ οἱ τελευτάιοι θὰ εἶχαν ἀναπτύξει, στὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων, στενές οἰκονομικές καὶ ἐμπορικές σχέσεις μὲ τὴν πόλη.³³ Οἱ «πλησιόχωροι Θραῶκες», ἐπομένως, δὲν θὰ πρέπει νὰ ταυτιστοῦν μὲ τὸ σύνολο τῶν Ὀδρουσῶν, ἀκόμη καὶ ἂν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπάγονταν στὸ ὄδρουσικὸ βασίλειο. Ἄν καὶ ἡ ἀκριβὴς φυλετικὴ τους ταυτότητα δὲν προσδιορίζεται στὶς πηγές, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπρόκειτο γιὰ Σαπαίους ἢ γιὰ τμήματα αὐτῶν.³⁴

Μία ἀκόμη ἔκφραση τοῦ σκληροῦ ἐμπορικοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ τῶν ἑλληνίδων πόλεων τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ ρόλου τῶν γηγενῶν θρακικῶν πληθυσμῶν ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἀναφορὰ τῶν «προσοίκων βαρβάρων» στὸ πλευρὸ τῶν Μαρωνιτῶν κατὰ τῶν Θασίων καὶ τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Τιμόμαχου κατὰ τὴ διένεξή τους γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς Στρώμης τὸ 361 π.Χ.³⁵

3. Ὁ κατάλογος τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν

Στὸν λεγόμενον «μεγάλον κατάλογο» μὲ τὰ ὀνόματα τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν –τῶν προσώπων, δηλαδή, πού ἦσαν ἐπιφορτισμένα μὲ τὴ φιλοξενία τῶν θεωρῶν πού τὸ ἱερὸ ἀπέστελνε γιὰ τὴν ἐξαγγελία (ἐπαγγελία) τῶν Πυθίων καὶ τῶν Σωτηρίων– καὶ στὴ μορφή πού αὐτὸς δημοσιεύθηκε τὸ 1921 ἀπὸ τὸν André Plassart, οἱ ἀδελφοὶ Ἀντιφάνης καὶ Ἀντιγένης Κλέωνος ἐμφανίζονται ὡς θεωροδόκοι ἐν [Σ]άπαις.³⁶ Τόσο ἡ ὀνομασία «Σάπαι» ὅσο καὶ ἡ προκύπτουσα

τῶν Παπαδόπουλου καὶ Ζάννη 2008, 105: «Σε αρκετές περιπτώσεις που οι πηγές υπονοούν κακές σχέσεις και εχθροπραξίες μεταξύ αποίκων και Θρακῶν, αἰτία εἶναι ἡ διαμάχη δύο ἐλληνικῶν πόλεων, που ἡ καθεμιά ἐπιδίωκε τὸν προσεταιρισμὸ τῶν ντόπιων».

33. Εἶναι εὐρύτερα ἀποδεκτὴ στὴν ἔρευνα ἡ ἄποψη πὼς ἡ ἐπίθεση τῶν Τριβαλλῶν σήμανε τὴν ἀρχὴ τῆς σταδιακῆς παρακμῆς τῶν Ἀβδήρων, βλ. Papazoglu 1978, 13 («that really large and wealthy city never recovered from the blow»).

34. Βλ. καὶ Zannis 2014, 463. Ἡ Βεληγιάννη-Τερζῆ (2004, 14) ὑποστηρίζει πὼς οἱ πλησιόχωροι Θραῶκες ἦσαν κατάλοιπα ἀπὸ τὴ διάλυση παλαιῶν φύλων τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ πὼς μᾶλλον δὲν ἀνῆκαν στὸ βασίλειο τῶν Ὀδρουσῶν.

35. Βλ. Δημοσθ. Πρὸς Πολυκλέα 20-23 (*I.Thrac.Aeg.* σ. 53 ἀρ. T51 καὶ σ. 128 γιὰ τὸν σχολιασμὸ τοῦ χωρίου). Γειτνίαση τῆς Μαρωνείας μὲ τὸ βασίλειο τοῦ Ὀδρῦση Ἀμαδόκου Β' μαρτυρεῖται καὶ τὸ 353 π.Χ, βλ. ἐνδεικτικὰ Βεληγιάννη-Τερζῆ 2004, 274.

36. Βλ. Plassart 1921, στ. III 83: ἐν [Σ]άπαις Ἀντιφάνης Ἀντιγένης [Κ]λέωνος. Μὲ ἐξαίρεση τὴ συμπλήρωση τοῦ ἀρχικοῦ γράμματος Σ, ὁ Plassart θεώρησε τὴν ἀνάγνωση

ἀπὸ τὸν κατάλογο γειτνίαση μὲ τοὺς Φιλίππους καὶ τὰ Ἰβδηρα παρέπεμψαν ἐξ ἀρχῆς στὴ σύνδεση μὲ τοὺς Σαπαίους καὶ στὴν ἀναζήτηση τῆς συγκεκριμένης καταχώρισης στὴν ὀρεινὴ περιοχὴ βόρεια τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου καὶ τῶν Ἰβδηρῶν.³⁷ Ἀλλὰ ἡ παρουσία τῶν Σαπῶν στὸν κατάλογο δὲν ἄργησε νὰ προβληματίσει τὴν ἔρευνα. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς περίπου 300 καταχωρίσεις, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες σχετικὲς ἐπιγραφές πού εἶναι μέχρι σήμερα γνωστές, οἱ θεωροὶ κατευθύνονταν πρὸς τὰ κύρια διοικητικὰ κέντρα πόλεων, βασιλείων καὶ ἔθνων, ὅπου γίνονταν δεκτοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιφορτισμένους ἐπ’ αὐτοῦ ἀντιπροσώπους τους.³⁸ Ἐχοντας, ἐξ ἄλλου, ὡς ἀποστολὴ τὴν ἐξαγγελία τῶν

τῶν ὑπολοίπων γραμμάτων ἀσφαλῆ, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ ἀπουσία ὑποστίξεων. Ἀλλὰ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα σημείωνε τὴν ἀνάγνωση ἐν Σάναις τοῦ Baunack, καθὼς καὶ τὴ συμπλήρωση Ἀντιγενί[δας Π?]όλλιος, πού εἶχε προτείνει ὁ Nikitsky γιὰ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐκ τῶν δύο θεωροδόκων (βλ. Plassart 1921, 18· πρβλ. καὶ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα Ouhlen 1992, 110). Ἀκόμη καὶ ἂν οἱ προτάσεις αὐτὲς ἐγκαταλείφθηκαν στὴν πορεία (γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Σάνης στὴ χερσόνησο τῆς Παλλήνης, βλ. Papazoglou 1988, 427-428), ἡ ὑπαρξὴ τους καὶ μόνο ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση πὼς τὰ γράμματα τοῦ στίχου εἶχαν ἤδη καταστῆ σὲ κάποιον βαθμὸ ἐξίτηλα. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ καταλόγου, βλ. σημ. 41.

37. Ὁ Plassart 1921, 56 σημ. 1, συμπλήρωνε πὼς «on ne connaît pas de ville, mais un peuple du nom de Σάπαι ou plus actuellement Σαπαῖοι», παραπέμποντας στὸν Στέφανο Βυζάντιο, λ. Σάπαι. Στὸν κατάλογο προηγούνται ἡ Ἀμφίπολις μὲ δύο θεωροδόκους (στ. III 78-79), οἱ Φίλιπποι μὲ ἕναν (στ. III 80), ἡ Οἰσύμη μὲ ἕναν (στ. III 81) καὶ ἡ Νεάπολις μὲ δύο (στ. III 82).

38. Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἡ σχετικὴ μὲ τὸν θεσμὸ τῆς θεωροδοκίας καὶ τὶς ἐπιγραφές τῶν θεωροδόκων βιβλιογραφία ἀυξήθηκε σημαντικά, βλ. ἐνδεικτικὰ Hansen 2004, 103-106· ξεχωρίζουν οἱ μονογραφίες τῶν Ouhlen 1992 (ἀδημ., βλ. σημ. 41), Perlman 2000 καὶ Rutherford 2013. Πέρα ἀπὸ τὶς γεωγραφικὲς καὶ προσωπογραφικὲς πληροφορίες, καὶ ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Louis Robert, σημαντικὴ μερίδα μελετητῶν δέχεται πὼς ὁ θεσμὸς διαφωτίζει ζητήματα σχετικὰ μὲ τὸ νομικὸ καθεστῶς καὶ τὸν βαθμὸ αὐτονομίας τῶν πολιτειακῶν ὄντοτήτων πού ἀναφέρονται στοὺς σχετικοὺς καταλόγους· βλ. συνοπτικὰ ἐπὶ τοῦ θέματος Hansen, 2004, 103. Γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη, βλ. πιδ πρόσφατα Raynor 2016, γιὰ τὸν ὅποιο (σ. 247) ὁ θεσμὸς τῆς θεωροδοκίας «represent what may be broadly termed “social relations” between cities». Μὲ ἀφορμὴ τῆ συζήτηση αὐτῆ, πάντως, μελετήθηκαν ἰδιαίτερα περιοχὲς ὅπως ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Μακεδονία· βλ., ἐνδεικτικὰ, Pascual 2018, 45-54, γιὰ τὴν πρώτη, καὶ Raynor, 2016, γιὰ τὴ δεύτερη, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία.

μεγάλων πανελληνίων αγώνων που οργανώνονταν στα ιερά τους, κατευθύνονταν σε περιοχές που διέθεταν μία συνείδηση ελληνικότητας, αναγνωρισμένης από όλους τους εμπλεκομένους.³⁹ Ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτό, ἡ Παρραζογλου διερωτήθηκε πῶς ὁ Plassart δὲν ἀπόρησε μὲ τὴν παρουσία μιᾶς θρακικῆς φυλῆς («tribu?») στὸν κατάλογο, τῆς ὁποίας οἱ θεωροδόκοι ἔφεραν, ἐπιπροσθέτως, ἀπολύτως ἑλληνικὰ ἀνθρωπωνύμια.⁴⁰

Κατὰ τὴν πρόσφατη ἐπανεκδοση τῆς ἐπιγραφῆς, ἐν τούτοις, καὶ μετὰ ἀπὸ ἔλεγχο λίθου, ἐκτύπων καὶ φωτογραφιῶν, ὁ Jacques Ouhlen ὄχι μόνον ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀνάγνωση τοῦ Plassart, ἀλλὰ ἀφαίρεσε καὶ τὴν ἀγκύλη τοῦ πρώτου γράμματος⁴¹ καὶ αὐτὸ παρὰ τὶς σημαντικὲς διορθώσεις πού ἐπέφερε σὲ ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς στίχους τῆς ἐπιγραφῆς.⁴² Παρὰ τὴν ἐπιβεβαίωση,

39. Βλ., ἐνδεικτικὰ, Hansen 2004, 103: «*theoroi* were sent to all parts of the Hellenic world», καὶ Ouhlen 1992, VII, πού ἀναφέρεται σὲ «*brevet d'hellénisme*». Ἀλλὰ ἐξαιρέσεις στὴν προϋπόθεση τῆς «ἐλληνικότητας», ἤδη κατὰ τοὺς ἀρχαῖκούς χρόνους καὶ περισσότερο κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς, σημειώνει ὁ Rutherford 2013, 273-277.

40. Βλ. Παρραζογλου 1988, 19 καὶ σημ. 25. Ὁ.π. πρβλ. σ. 48 σημ. 44 (ὅπου οἱ Σάπαι ἀναφέρονται μετὰ τῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας πού ἐπισκέπτονταν οἱ θεωροί) καὶ σ. 183 (ἀναφέρονται μαζί μὲ τὶς Ἀμφίπολη, Φιλίππους, Οἰσύμη καὶ Νεάπολη ὡς πόλεις τοῦ κόλπου τοῦ Στρυμόνος). Σημειώνεται πῶς ἡ ἐπιγραφή δὲν ἀναφέρεται στὸ περὶ Σαπαίων λῆμμα τοῦ Detschew 1976 (βλ. σημ. 1).

41. Οἱ κατάλογοι τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν ἀποτέλεσαν τὸ θέμα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τοῦ Ouhlen· ἂν καὶ παραμένει ἀδημοσίευτη, ἀντίγραφό της βρίσκεται κατατεθειμένο στὴ βιβλιοθήκη τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Γιὰ τὸν συγκεκριμένο στίχο, βλ. Ouhlen 1992, 55, στ. III 87: Ἐν Σάπαις Ἀντιφάνης Ἀντιγένης Κλέωνος. Στὸ ἀπόγραφο τῆς σ. 54 ὁ Ouhlen δηλώνει ἀπὸ τὸ Σ τὴν ἄνω ὀριζόντια κεραία καὶ ἀπὸ τὰ δύο Α τὶς ἐξωτερικὲς πλάγιες. Πολύτιμες ὑπῆρξαν καὶ οἱ ἀναλύσεις του γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς. Μὲ βάση τὸν σχολιασμό τῶν καταχωρίσεων –πολιτειακῶν ὄντοτήτων καὶ προσώπων–, ὁ Ouhlen ἐπέλεξε ὡς πιθανότερο χρονολογικὸ πλαίσιο τοῦ «βασικοῦ» καταλόγου –ὅπου ἀνήκει καὶ ἡ καταχώριση τῶν Σαπῶν– τὸ διάστημα 220-210 π.Χ.: γραφικὸι χαρακτῆρες καὶ διευθέτηση τῶν στίχων ἐπὶ τοῦ λίθου μαρτυροῦν πῶς ὀνόματα συνέχισαν νὰ προστίθενται καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Ἡ χρονολόγηση τοῦ Ouhlen ἔγινε εὐρύτερα ἀποδεκτὴ.

42. Στὸν στ. III 88 τοῦ Plassart, ὁ Jacques Ouhlen ἐπανῆλθε στὴν ἀνάγνωση ἐν [Ἀβδ]άροις, πού εἶχαν προτείνει οἱ Baunack καὶ Nikitsky, ἔναντι τῆς ἀνάγνωσης ἐν Ἀ]σ[σ]άροις, πού εἶχαν υἰοθετήσει οἱ Haussoullier καὶ Plassart. Ἡ νέα αὐτὴ ἀνάγνωση

δὲν παρέλειψε νὰ σημειώσει πὼς ἡ περίπτωσι τῶν Σαπῶν παραμένει, πράγματι, «insoluble». Καὶ ἐπικεντρώνοντας στὸ γεγονός πὼς σὲ ἓνα ἔθνος οἱ θεωροὶ θὰ γίνονταν πιθανότατα δεκτοὶ ἀπὸ τὸν ἐπικεφαλῆς τοῦ ἔθνους αὐτοῦ –στὴν προκειμένη περίπτωσι δυνάστη ἢ βασιλέα–⁴³ ἀναρωτήθηκε μήπως ἡ συγκεκριμένη καταχώρισι δὲν ἀφορᾷ στὸ ἴδιο τὸ θρακικὸ φύλο τῶν Σαπαίων ἀλλὰ σὲ μία κατὰ τὰ ἄλλα ἄγνωστη ἑλληνίδα πόλι τῆς περιοχῆς.⁴⁴ Τὴ διαδρομὴ τῶν θεωρῶν ἀποκατέστησε ὡς ἐξῆς: ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολι μία ὁμάδα ἀκολουθοῦσε τὴ χερσαία ὁδὸ κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Παγγαίου καὶ κατευθύνονταν πρὸς τοὺς Φιλίππους· μία δεύτερη ὁμάδα ἐπισκεπτόταν τὴν Οἰσύμη καὶ τὴν Νεάπολι διὰ θαλάσσης· στὴ Νεάπολι οἱ δύο ὁμάδες συνενώνονταν καὶ ἐπισκέπτονταν μαζὶ τὴ Σάπαι, πρὶν ἀναχωρήσουν γιὰ τὴ Θάσο.

Πέραν τῆς ἀνάγνωσις, ἓνα ἀκόμη σημεῖο ποὺ προβληματίζει εἶναι καὶ ὁ συσχετισμὸς τῆς συγκεκριμένης καταχώρισις μὲ τὴς προηγούμενες καὶ ἐπόμενες τοῦ καταλόγου. Μεταξὺ τῶν Σαπῶν (στ. ΙΙΙ 83) καὶ τῆς Θάσου (στ. ΙΙΙ 87) παρεμβάλλονται τρεῖς πόλεις τῆς Μακεδονίας: οἱ Μόρρυλος, Κλίται καὶ Ἀκάνθος (στ. ΙΙΙ 84-86). Θὰ μπορούσε, ἐπομένως, νὰ τεθεῖ τὸ ἐρώτημα τοῦ συσχετισμοῦ τῆς ἀναφερόμενης στὸν στ. ΙΙΙ 83 καταχώρισις εἴτε μὲ τὴν ὁμάδα Ἀμφιπόλεως - Φιλίππων - Οἰσύμης - Νεαπόλεως εἴτε μὲ τὴν παρεμβαλλόμενη ὁμάδα Μορρύλου - Κλιτῶν - Ἀκάνθου. Τὴν προσέγγισι αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἐνισχύσει τὸ ἐπιχείρημα πὼς μία ἄγνωστη κατὰ τὰ ἄλλα πόλι θὰ εἶχε περισσότερες πιθανότητες νὰ ἀναζητηθεῖ δυτικὰ τοῦ Στρυμόνος παρὰ ἀνατολικὰ τοῦ

υἱοθετεῖται στὸ *I. Thrake Aeg.* σ. 103 ἀρ. TE52 καὶ σ. 157 σημ. 2· ἐνισχύεται περαιτέρω ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ὀνομάτων τῶν θεωροδόκων, ποὺ μπορούν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς τυπικὰ τοῦ ἀβδηρικικοῦ ὀνομαστικοῦ, βλ. Parissaki 2007, 162-163 (γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ λατρεία τοῦ Διονύσου ὀνόματα), 223-224 (γιὰ τὸ ὄνομα Νυμφόδωρος) καὶ 299 (γιὰ τὸ ὀνομαστικὸ τῶν Ἀβδηρῶν γενικῶς). Στὸν στ. ΙΙΙ 93 προτάθηκε μὲ ἐπιφύλαξι ἡ συμπλήρωσι [Ἐν Αἴνωι?], ἐνῶ στὸν ἰδιαίτερος φθαρμένο στ. ΙΙΙ 94 διεγράφη ἡ ἄκρως προβληματικὴ ἀναφορὰ τῆς Σκαπτῆς Ὑλης τοῦ Plassart ([ἐν] Σκα[π]τ[α]ι [Ἐν] Ὑλαι) ὑπὲρ τῆς Σηστοῦ ([ἐν] Σῆ[σ]τ[ω]ι). Μὲ τὴς διορθώσεις αὐτὲς ἀποκαθίσταται ἡ ἀναφορὰ τῶν πόλεων κατὰ γεωγραφικὴ σειρά, τοῦτέστιν κατὰ τὴν πορεία τῶν θεωρῶν ἐπὶ τῶν κεντρικῶν ὁδικῶν ἀξόνων τῆς ἐποχῆς.

43. Πρβλ. Hansen 2004, 103: «to issue the invitation and obtain a recognition of the sacred truce, the *theoroi* must get access to the rulers of the community, either an assembly or a council or some magistrate or, perhaps, a monarch».

44. Βλ. Ouhlen 1992, 511-512, μὲ τὴ σημ. 1172.

Νέστου. Παραμένει, ἐν τούτοις, ἡ σύμπτωση τῆς παρουσίας μεταξὺ Φιλίππων καὶ Ἀβδήρων ἐνὸς ὀνόματος «πόλεως» τόσο συγγενικοῦ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ γηγενοῦς ἔθνους.

Πρὶν τὴν παράδοση τοῦ στίχου στοὺς εἰδικούς τῆς μακεδονικῆς τοπογραφίας, τρεῖς παρατηρήσεις ἐπιβάλλουν, κατὰ τὴν ἄποψή μας, τὴν ἀναμονή. Ἄν ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν –κατὰ βάση, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά– ἑλληνικὸ κόσμον τῶν ἀκτῶν καὶ τὸν φυλετικὸν κόσμον τῆς ἐνδοχώρας παρέμεινε ἐμφανῆς καθ’ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία πὼς ἡ σταθερὴ ἐπαφὴ Ἑλλήνων καὶ Θρακῶν διαμόρφωσε –στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἰδιαίτερα στὶς ζῶνες ἄμεσης ἐπαφῆς, ὑπὸ προϋποθέσεις καὶ μὲ διακυμάνσεις– σύνθετες καταστάσεις, ἔστω καὶ ἂν ἡ μελέτη τῶν καταστάσεων αὐτῶν ἀποτελεῖ ἀκόμη ζητούμενο γιὰ τὴν ἔρευνα.⁴⁵ Εἰδικὰ κατὰ τὸ δεῦτερον μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. οἱ συνθήκες θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ἰδανικὲς γιὰ τὴν ἀμοιβαία προσέγγιση σαπαϊκοῦ χώρου καὶ Μαντείου τῶν Δελφῶν. Ἡ ἄφιξη καὶ ἐγκατάσταση τῶν Κελτῶν στὴ Θράκη καὶ ἡ ἐγκαθίδρυση τοῦ λεγόμενου βασιλείου τῆς Τύλιδος κατέλυσαν προγενέστερες δομὲς καὶ ὀδήγησαν τὴ θρακικὴ ἐνδοχώρα σὲ μίαν περίοδο ἀναταραχῆς καὶ ἐσωστρέφειας.⁴⁶ Δὲν ἀποκλείεται, ἐν τούτοις,

45. Ἐπικεντρώνοντας στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου, θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν ἐνδεικτικὰ τὰ εὐρήματα τῆς Ζώνης, βλ. σημ. 16. Τέτοιου τύπου σύνθετες πραγματικότητες δὲν ἀποκλείεται νὰ διαμορφώθηκαν καὶ ἐκτὸς ἑλληνίδων πόλεων. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἀπὸ τὰ πρῶτα ἤδη χρόνια τῆς μακεδονικῆς ἐπέκτασης στὴν ἐνδοχώρα τῆς Θράκης, ἐπὶ Φιλίππου Β' καὶ Ἀλεξάνδρου Γ', οἱ Μακεδόνες προχώρησαν στὴν ἴδρυση πόλεων σὲ σημεῖα μεγάλης στρατηγικῆς καὶ συγκοινωνιακῆς σημασίας· γιὰ μίαν τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν –τὴν Ἀλεξανδρούπολη τῆς Μαιδικῆς– οἱ πηγὲς τονίζουν τὸν σύμμεικτον χαρακτήρα της, βλ. Adams 2007, μὲ ἀνάλυση τῶν ἐρμηνειῶν ποὺ προτάθηκαν κατὰ καιροῦς. Γιὰ τὸ πιθανὸ κέντρο τῶν Σαπαίων καὶ τῆς ὁμώνυμης στρατηγίας στὴν περιοχὴ τοῦ λόφου Καλέδες ἢ Πετρωτά, ὅπου ἀργότερα ἰδρύθηκε ἡ Τόπειρος, βλ. ἐνότητα 12. Μία τέτοια χωροθέτηση θὰ ταίριαζε καὶ μὲ τὴν πορεία τῶν θεωρῶν, ὅπως αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὸν σχετικὸν κατάλογο. Εἶναι, ἐν τούτοις, σημαντικὸ νὰ σημειωθεῖ πὼς ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς τέτοιας ἑλληνικῆς ἢ σύμμεικτης «πόλης» στὴν περιοχὴ τῆς Σαπαϊκῆς δὲν ἄφησε ἄλλα ἵχνη στὶς πηγές· ὅπως καθίσταται σαφές ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ ἀκολουθεῖ (βλ. ἐνότητες 4 καὶ 5), πηγὲς κατὰ τι μεταγενέστερες μεταφέρουν μίαν εἰκόνα καθαρὰ «θρακικῆ».

46. Γιὰ τοὺς Κέλτες στὴ Θράκη, βλ., ἐνδεικτικὰ, τὰ ἄρθρα τοῦ συλλογικοῦ τόμου *In Search of Celtic Tyllis*, καὶ Emilov 2015.

ή περιοχή τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου νὰ ἔμεινε ἐκτὸς κελτικῶν ἐλέγχου⁴⁷ καὶ οἱ ἀποκομμένοι ἀπὸ τὸν ὀρεινὸ ὄγκο τῆς Ροδόπης Σαπαῖοι νὰ ἀνέπτυξαν ἀκόμη στενότερες σχέσεις πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἀκτῶν, μὲ τὸν ὁποῖο βρισκόνταν οὕτως ἢ ἄλλως σὲ ἄμεση γειτνίαση καὶ ἐπαφή. Τὸ γεγονός, ἀπὸ τὴν ἄλλη, πῶς ἡ ἐξαγγελία ἀφοροῦσε καὶ στὴν τέλεση τῶν Σωτηρίων –πεντετηρικῶν ἀγῶνων ποὺ ἀναδιοργανώθηκαν τὸ 246/245 π.Χ. γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς νίκης τῶν Αἰτωλῶν ἐπὶ τῶν Γαλατῶν κατὰ τὴν ἐπίθεση τῶν τελευταίων στοὺς Δελφούς τὸ 279/278 π.Χ.– μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἀμοιβαιότητα τοῦ ἐνδιαφέροντος.⁴⁸ Ἀλλὰ τὸ πιὸ σημαντικό στοιχεῖο ἔγκειται στὴν ὑπαρξὴ δύο ἀκόμη ἐπιγραφῶν, ποὺ μαρτυροῦν πῶς τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ὑπῆρξε, πράγματι, μία περίοδος ἐξωστρέφειας καὶ ἐπαφῆς Σαπαίων/σαπαϊκοῦ χώρου μὲ τὴ νότια Ἑλλάδα. Σὲ μίαν ἐξ αὐτῶν παραδίδεται ὁ τύπος Σάπας.⁴⁹

4. Οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ Μνησιέπου καὶ τοῦ Σωσθένους

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μνησιέπου –γνωστὴ καὶ ὡς «ἀρχαιότερη βιογραφία τοῦ Ἀρχιλόχου»– καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους –γνωστὴ παλαιότερα ὡς Monumentum Archilochi καὶ σήμερον ὡς «νεώτερη βιογραφία τοῦ Ἀρχιλόχου»– ἀνήκουν στὰ σημαντικότερα κείμενα τῆς παριανῆς ἐπιγραφικῆς. Ὅπως εἶναι φυσικό, ἔχουν πολλὰς φορὰς σχολιασθεῖ στὴν ἔρευνα· γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, μόνο τὰ βασικὰ σημεῖα θὰ ἐπαναληφθοῦν ἐδῶ.

47. Ἐπιθέσεις τῶν Κελτῶν κατὰ τῆς αἰγαιακῆς Θράκης, ἀσφαλῶς, δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑφίσταντο κατὰ καιροὺς, ὅπως ὑποθέτει ἡ Psoma 2008, 131-133, γιὰ τὴν περιοχή τῆς Ζώνης.

48. Ψηφίσματα ἀποδοχῆς τῶν Σωτηρίων προέρχονται, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα, βλ. I. Thrake Aeg. E4.

49. Ὁ τύπος ἐν Σάπαις στὸν κατάλογο τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν πρέπει πιθανότατα νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς παραπέμπων σὲ οἰκιστικό/διοικητικό κέντρο (Σάπαι) καὶ ὄχι σὲ ἐθνικό (Σάπης). Ὡς τοπωνύμιο –ποὺ τὸ ἀναζητᾷ στὴν περιοχή τῆς Χρυσούπολης– ἐρμηνεύει τὴν καταχώριση ὁ Τσαντσάνογλου 2019, 131· βλ. ἐδῶ σημ. 106. Τὰ ἔθνη στοὺς καταλόγους τῶν θεωροδόκων προσδιορίζονται ἄλλοτε μὲ τὴν χρῆση τοῦ ἐθνικοῦ (π.χ. Μολοσοί), ἄλλοτε μὲ γεωγραφικούς ὄρους (π.χ. Χαονία) καὶ ἄλλοτε –σὲ πιὸ ἀστικοποιημένες περιπτώσεις– μὲ τὴν ἀναφορὰ ἐνὸς κεντρικοῦ οἰκισμοῦ (π.χ. Φοινίκη)· σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὁ συνδυασμὸς τῶν καταλόγων ἀντανακλᾷ τὴν ἐξέλιξη, π.χ. Κασσωποί, Κασσωπία, Κασσῶπα, βλ. Hansen 2004, 105-106, μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μνησιέπου ἐντοπίσθηκε τὸ 1949 στὸ Ἀρχιλόχειο –ὅπως προσδιορίζει ἡ ἴδια ἡ ἐπιγραφή (στ. Π 17)– καὶ δημοσιεύθηκε μὲ ἐκτενέστατο σχολιασμό ἀπὸ τὸν Νικόλαο Κοντολέοντα στὴν *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίδα* τοῦ 1952.⁵⁰ Ἡ ἀναγραφή της –ποῦ τοποθετεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.–⁵¹ ὀφείλεται στὸν Μνησιέπη, μέλος μιᾶς ἀπὸ τὶς πλουσιότερες καὶ ἰσχυρότερες οἰκογένειες τῆς Πάρου, τὸ στέμμα τῆς ὁποίας παρακολουθεῖται μέχρι καὶ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους.⁵² Χαραγμμένη σὲ ὀρθοστάτες οἰκοδομήματος, ἡ ἐπιγραφή διατηρεῖται ἀποσπασματικά. Ἀποδίδει βιογραφία τοῦ Ἀρχιλόχου ποῦ, ὅπως ρητῶς μνημονεύεται, συνετάχθη μὲ βάση τὴν ἀρχαία παράδοση ἀλλὰ καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ ἴδιου τοῦ συντάκτη (στ. Π 20-22: *τάδε παρα[δ]έδοται τε ἡμῖν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ αὐτοὶ πεπρα[γ]ματεύμεθα*). Πρόκειται γιὰ κείμενο σὲ πεζὸ καὶ ἔμμετρο λόγο, μὲ τὸν ἔμμετρο νὰ ἀποδίδει χρησμοὺς τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν. Περιγράφονται ἐπεισόδια ἀπὸ τὰ παιδικὰ καὶ νεανικὰ χρόνια τοῦ Ἀρχιλόχου (συνάντηση μὲ τὶς Μοῦσες, ἀπόκτηση τῆς λύρας, συμμετοχὴ στὰ Ἀρτεμίσια κ.ἄ.), ἐνῶ ἀποσπασματικά σῶζεται καὶ μία ἀναφορὰ σὲ πόλεμο Παρίων καὶ Ναξίων. Τὸ σχετικὸ μὲ τὸν ἀποικισμό τῆς Θάσου μέρος τῆς βιογραφίας πιστεύεται πὼς θὰ ἦταν χαραγμένο στὸ μὴ σωζόμενο σήμερα τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς. Ὡς ἔχει, τὸ κείμενο δὲν ἀναφέρει θράκες.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους εἶχε δημοσιευθεῖ μισὸν αἰῶνα νωρίτερα καὶ εἶχε χρονολογηθεῖ, μὲ βάση παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικά, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὁ παραγγελιοδόχος της ὑπῆρξε καὶ αὐτὸς μέλος τῆς ἴδιας παριανῆς οἰκογένειας, ἀπόγονος τοῦ Μνησιέπου.⁵³ Τὸ κείμενο εἶναι χαραγμένο

50. Βλ. Κοντολέων 1955 (ed.pr.: πρβλ. SEG 15, 517)· Chaniotis 1988, 23-32 ἀρ. T3 (μὲ κείμενο, ἐκτενὲς κριτικὸ ὑπόμνημα μὲ τὶς μέχρι τότε ἀναγνώσεις καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία [βλ. καὶ σ. 30 σημ. 48]), 102-109, 151-155· γιὰ τὴ νεώτερη βιβλιογραφία, βλ. Clay 2004, 104-110· Rotstein 2016, 20 σημ. 75.

51. Ἡ χρονολόγηση ἔγινε εὐρύτερα ἀποδεκτὴ, βλ. ἐνδεικτικὰ Chaniotis 1988, 23, καὶ Owen 2018, 94 σημ. 23 (ἀν καὶ ἡ ἴδια στὴ σ. 90 σημειώνει «early third century BC», μᾶλλον κατὰ λάθος).

52. Βλ., ἐνδεικτικὰ, Chaniotis 1988, 30 σημ. 49 (μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία): Νίγδελς 1990, 132-134, 136-138, μὲ τὸ στέμμα τῆς οἰκογένειας στὸν πίν. IB'.

53. Βλ. IG XII 5, 445, μὲ Suppl. σσ. 212-214 (πρβλ. SEG 15, 518)· Chaniotis 1988, 57-68 ἀρ. T14 (μὲ τὸ κείμενο, ὅπως ἀποκαταστάθηκε μετὰ τὴν ἀνεύρεση καὶ ἐνὸς νέου θραύσματος, κριτικὸ ὑπόμνημα καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία) καὶ 102-109· Clay 2004, 110-118· Rotstein 2016, 20 σημ. 75. Σημαντικὲς ὑπῆρξαν οἱ ἀναγνώσεις καὶ

σὲ ὀρθοστάτες, γραμμένο καὶ αὐτὸ σὲ πεζὸ καὶ ἕμμετρο λόγο, μὲ τὸν ἕμμετρο νὰ ἀποδίδει, στὴν περίπτωση αὐτῆ, ποιήματα τοῦ Ἀρχιλόχου. Ὅπως σημειώνεται στὸ προοίμιο (Ia 1-9), ἡ συγκεκριμένη ἀναγραφή ἀποτελεῖ ἐπιτομὴ ἔργου τοῦ Δημέα, τοπικοῦ χρονικογράφου, ἡ δρᾶση τοῦ ὁποῖου τοποθετεῖται πιθανότατα περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.⁵⁴ Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ δευτέρη αὐτῆ ἐπιγραφή διασώζει ἐπεισόδιο τοῦ παριανοῦ ἀποικισμοῦ τῆς Θάσου καί, ὡς ἐκ τούτου, ἀξιολογεῖται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἔρευνα στὴν προσπάθεια κατανόησης τῶν πρώτων ἐπαφῶν ἀποίκων καὶ γηγενῶν.⁵⁵

Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Σωσθένους ἐμφανίζει πολλές δυσκολίες, ὀφειλόμενες, μεταξὺ ἄλλων, στὴν ἀποσπασματικὴ τῆς διατήρηση καὶ τὴ φθορὰ τῆς ἐπιφάνειας. Ἀλλὰ στοὺς στ. I 40-59 περιγράφεται ἐπεισόδιο σχετικὸ μὲ τὸν ἀποικισμὸ τῆς Θάσου, τὴ σύγκρουση Παρίων καὶ Ναξίων γιὰ τὸν ἔλεγχο τῆς νήσου, καὶ τὴν ἀνάμειξη τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν. Μὲ βάση τὶς νεώτερες ἀπόψεις τῆς ἔρευνας καὶ σὲ γενικὲς γραμμές, τὸ περιεχόμενο τῶν στίχων

ἐρμηνεῖες τοῦ Τσαντσάνογλου γιὰ τοὺς στ. 40-52, πού κατ' ἐξοχίαν ἐνδιαφέρουν ἐδῶ· βλ. Τσαντσάνογλου 2000 καὶ 2019· Tsantsanoglou 2003· Τιβέριος 2006. Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν ἐρευνητῶν δέχεται πῶς καὶ ἡ δευτέρη αὐτῆ ἐπιγραφή εἶχε τοποθετηθεῖ στὸ Ἀρχιλόχειο. Γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν ἐπιγραφῶν στὸ Ἀρχιλόχειο καὶ τὴ σχετικὴ μὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ χώρου συζήτησις, βλ. Chaniotis 1988, 102-112· ἐπιφυλακτικὴ ἐμφανίζεται ἡ Owen 2018, 92. Γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ παραγγελιοδόχου, βλ. σημ. 52.

54. Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους ἀποτελεῖ τὴ μόνη περὶ Δημέα μαρτυρία, ἐξ οὗ καὶ οἱ σχετικὲς διακυμάνσεις στὴ χρονολόγησις, βλ. *FGrHist* 502 (πρῶτο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ. μὲ ἐπιφύλαξη), Chaniotis 1988, 32-34 ἀρ. T4 (τέλη 3ου αἰ. π.Χ. μὲ ἐπιφύλαξη). Τὴν ἔρευνα ἔχει προβληματίσει καὶ ἡ σχέση τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Μνησιέπου καὶ τοῦ Σωσθένους καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Δημέα μὲ ἓνα ἀκόμη ξεχωριστὸ κείμενο τῆς παριανῆς ἐπιγραφικῆς, τὸ λεγόμενο *Marmor Parium* (περὶ τὸ 264/263 π.Χ.). Κοινὸ στοιχεῖο Δημέα καὶ *Marmor Parium* ἀποτελεῖ ἡ ἀναγραφή γεγονότων μὲ βάση τοὺς ἄρχοντες. Τὸ θέμα διαφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς παρούσας μελέτης, βλ. ὅμως, Rotstein 2016 καὶ Owen 2018, 90-91, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία.

55. Μὲ βάση τὸ κείμενο πού ἀποδίδει ὁ Chaniotis 1988, 60-64, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς νεώτερες ἀναγνώσεις τοῦ Τσαντσάνογλου 2019, 128, γιὰ τοὺς στ. 40-52, οἱ Θράκες τῆς νήσου καὶ τῶν ἀπέναντι ἀκτῶν στὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους ἀναφέρονται στοὺς στ. I 46-47, I 49 καὶ I 51-52· στὸν στ. IV 7 ἡ ἀναφορὰ στοὺς Θράκες ἀποτελεῖ συμπλήρωση. Μία ἀκόμη ἀναφορὰ στὸν στ. I 41 διαγράφηκε ἀπὸ τὸν Τσαντσάνογλου. Γιὰ τὶς ἀναφορὲς αὐτὲς καὶ τὴν πρόσληψη τῶν Θρακῶν στὴ νεώτερη ἔρευνα, βλ. σημ. 62.

ἀποκαθίσταται ὡς ἐξῆς: ἄφιξη τῶν Παρίων ἀποίκων στὴ Θάσο, ἐκδίωξη τῶν γηγενῶν Θρακῶν, ἄφιξη Ναξίων διεκδικητῶν, ἔκκληση τῶν Παρίων γιὰ ἐπιστροφή τῶν Θρακῶν μὲ σημαντικὰ ἀνταλλάγματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν παραχώρηση γαιῶν. Ἐν τέλει, «οἱ Θράκες κατατροπώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ναξίους. Οἱ Νάξιοι ἀποδεκατίσθηκαν ἀπὸ τοὺς Παρίους καὶ ὅσοι ἀπ'αυτοὺς κατέφυγαν στὶς Σάπες, στὴν ἀπέναντι ἀκτὴ τῆς Θάσου, ἀποδεκατίσθηκαν ἀπὸ τοὺς Θράκες».⁵⁶ Σὲ αὐτὸ τὸ τμήμα παρεμβάλλονται καὶ δύο ἀποσπάσματα ἀπὸ ποιήματα τοῦ Ἀρχιλόχου, τὰ ἀπ. 93a καὶ 94 τῆς ἔκδοσης West.⁵⁷

Ἡ ἐναλλαγὴ πεζῶν καὶ ἔμμετρων στίχων ἐπιβάλλει, κατὰ τὴν ἄποψή μας, μία κατ' ἀρχὴν διαφοροποίηση μεταξὺ τῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχονται γιὰ τοὺς Θρακὲς στὸ πεζὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς –δηλαδὴ σὲ αὐτὸ ποὺ συνδέεται μὲ τὸν Δημέα καί, γενικότερα, μὲ τὴν περὶ Ἀρχιλόχου παριανὴ παράδοση– καὶ στὸ ἔμμετρο κείμενο –δηλαδὴ στὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἀποδίδονται στὸν ἴδιο τὸν Ἀρχίλοχο. Κρίνοντας ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ποιητῆ, φαίνεται πῶς ὁ Ἀρχίλοχος χρησιμοποίησε γιὰ τοὺς γηγενεῖς πληθυσμοὺς τῆς Θράκης ἀνατολικά τοῦ Νέστου μόνο τὸ γενικὸ ἔθνωνυμικὸ Θραῖξ (Θρέϊξ).⁵⁸ Μοναδικὴ ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορὰ στοὺς Σαῖους στὸ περίφημο ἀπ. W5=LB13, ὅπου περιγράφεται μάχη κατὰ τὴν ὁποία ὁ ποιητὴς ἐγκατέλειψε τὴν ἀσπίδα τοῦ προκειμένου νὰ σωθεῖ.⁵⁹ Ἡ πραγματικὴ «βιογραφικὴ» καὶ ἱστορικὴ ἀξία τῆς συγκεκριμένης μαρτυρίας ἔχει ἤδη ἀπασχολήσει τὴν ἔρευνα· ἐπιφυλάξεις ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸ ἴδιο τὸ ὄνομα τῶν Σαίων, μὲ τὴν ἔννοια πῶς τὸ συγκεκριμένο ἔθνωνυμιο ἀνταποκρίνεται στὶς μετρικὲς ἀνάγκες τοῦ στίχου.⁶⁰ Σὲ κάθε περίπτωση, ὅλες οἱ μεταγενέστερες, σχετικὲς μὲ τὸ φύλο τῶν

56. Βλ. Τσαντσάνογλου 2019, 129.

57. W93a καὶ W94 ἐφεξῆς, πρὸς διάκριση ἀπὸ τὴν ἔκδοση LB (Lasserre – Bonnard). Σημειώνεται πῶς ἡ Owen 2018, 93 σημ. 18, διαφωνεῖ μὲ τὴ σύνδεση τῶν δύο ποιημάτων μεταξὺ τοὺς καὶ βλέπει δύο διαφορετικὰ γεγονότα, χωρὶς ἀνάμειξη τῶν Ναξίων στὸν παριανὸ ἀποικισμό τῆς Θάσου.

58. Πλὴν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Σωσθένους, βλ. ἀπ. W42. Στὸ ἀπ. W2 ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἰσμαρικὸς οἶνος, ὀνομασία ποὺ παραπέμπει στὸν Ἰσματο.

59. Ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν σύγχρονων ἐρευνητῶν θεωρεῖ πῶς ἡ μάχη τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Ἀρχίλοχος ἔλαβε χώρα στὴν ἀπέναντι τῆς Θάσου ἠπειρωτικὴ ἀκτὴ, ἐξ αἰτίας τοῦ συσχετισμοῦ τῶν Σαίων μὲ τοὺς Σαπαίους. Τὸ ἴδιο τὸ ποίημα τοῦ Ἀρχιλόχου, ὅμως, στὴ μορφή ποὺ μᾶς σώζεται, δὲν ἀναφέρει τοὺς Σαπαίους οὔτε διευκρινίζει ἂν ἡ συγκεκριμένη μάχη ἔλαβε χώρα στὴν ἴδια τὴ Θάσο ἢ στὴν ἀπέναντι ἀκτὴ.

60. Γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀξία τοῦ Ἀρχιλόχου σὲ σχέση μὲ τὸν ἀποικισμό τῆς Θάσου,

Σαΐων αναφορές παραπέμπουν σε αυτό ακριβώς τὸ ποίημα τοῦ Ἀρχιλόχου.⁶¹ Τὸ ἀπ. W93α τοῦ Ἀρχιλόχου, ποὺ ἐνσωματώνεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους, ἀναφέρει πὼς οἱ Πάριοι ἀνήγαγον εἰς Θάσσον Θραῖκες μισθοφόρους, ἂν καὶ οἱ τελευταῖοι οἰκείως δὲ κέρδει ζύν' ἐποίησαν κακά. Τοὺς Θραῖκες αὐτοὺς ὁ Ἀρχιλόχος προσδιορίζει ὡς ΦΥΣΙ Θρήϊζιν.⁶² Σάπες ἢ Σαπαῖοι, ἐπομένως, δὲν ἀπαντοῦν σὲ σωζόμενο ἀπόσπασμα τοῦ Ἀρχιλόχου. Ἡ μία καὶ μοναδικὴ ἀναφορά

βλ. τὴν ἀνάλυση τῆς Owen 2003, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία. Εἰδικὰ ὡς πρὸς τὰ θρακικὰ ἐθωνύμια, ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς στίχους τοῦ Ἀρχιλόχου, ἡ Owen ἐπισημαίνει (2003, 6 σημ. 26) πὼς ὁ Ἀρχιλόχος, ὅπως καὶ ἄλλοι ποιητὲς τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, εἶναι γενικὸς στὴ χρήση τῶν θρακικῶν ἐθωνυμικῶν καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ Adkins and Campbell πρότειναν πὼς «this particular tribal name, which later (again according to literary evidence) appears on the coast opposite to Samothrace, was used in order to make the run between Σαΐων and ἐξεσάωσα...». Πρβλ. καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο τῆς Swift 2019, 213. Ἄρκετοί, πάντως, εἶναι καὶ οἱ μελετητὲς ποὺ δὲν ἀμφισβητοῦν τὴν ἱστορικὴ ὑπόσταση τῶν Σαΐων· σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, ἔχει ὑποστηριχθεῖ πὼς οἱ Σαΐοι ἀνήκαν στὸν εὐρύτερο φυλετικὸ σχηματισμὸ τῶν Κικόνων, βλ. Danon 1976, 132. Σημειώνεται, τέλος, πὼς ὁ Διόδωρος Σικελιώτης (5.47.2) παραδίδει τὸ ὄνομα Σαόννησος γιὰ τὴ Σαμοθράκη.

61. Γιὰ τοὺς Σαΐους, βλ. Tomaschek 1893, 43-44· RE IA.2 (1920) 1757, λ. Saii (E. Oberhummer)· Danon 1976, 132· Detschew 1976, 410-411, λ. Σαῖοι· Fol, Spiridonov 1983, 51-52· Zannis 2014, 290-291.

62. Γιὰ τὴν πρόσληψη τῶν Θρακῶν ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἱστοριογραφία ἀξίζει νὰ σχολιαστεῖ ἡ προταθεῖσα παλαιότερα ἀνάγνωση καὶ ἐρμηνεῖα τῆς τελευταίας λέξης τοῦ στ. I 47 τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Σωσθένους (ἀπ. W93α): στὴν ἀρχικὴ δημοσίευση τῶν IG, ὁ Hiller von Gaertringen σημείωνε στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα «Φ . Σ certa» καὶ στὸ κείμενο ἀπέδιδε φ[ω]σί, ἀλλὰ στὸ Supplementum προτίμησε μία λέξη λιγότερο «ἠρωϊκὴ» καὶ «διόρθωσε» σὲ κυσὶ Θρήϊζιν. Μὲ τὴν ἀνάγνωση αὐτὴ προσέδιδε στὴν ἀναφορά τῶν Θρακῶν ἕναν χαρακτήρα ὑποτιμητικὸ. Οἱ Τσαντσάνογλου καὶ Owen ἐπανήλθαν στὰ κατάλοιπα τοῦ στίχου καὶ συμπλήρωσαν σὲ ΦΥΣΙ, εἴτε ὡς φύσι («κατὰ τὸν χαρακτήρα τους») εἴτε ὡς φῦσι («γέννημα θρέμμα»), βλ. Τσαντσάνογλου 2000, 384-385 καὶ 2019, 130-131· Owen 2018, 90. Σχολιάζοντας τὴν ἀνάγνωση τοῦ Hiller von Gaertringen, ἡ Owen παρατηρεῖ πὼς μπορεῖ νὰ εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὶς ἀποικιοκρατικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς του, βλ. Owen 2003, 8-10 καὶ, συγκεκριμένα, σ. 10 σημ. 45. Πρβλ. καὶ τὴ συμπλήρωση ληστὰς Σάπας στὸν στ. I 51 τῆς ἴδιας ἐπιγραφῆς, ποὺ καὶ αὐτὴ ἔχει πλέον ἐγκαταλειφθεῖ, βλ. Τσαντσάνογλου 2019, 128: εἰς τὰς Σάπας.

τους στη σχετική με τὸν παριανὸ ποιητὴ παράδοση ἀπαντᾶ στὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους, μετὰ τὸ ἀπ. W93a, ἀλλὰ στὸ πεζὸ κείμενο ποὺ ἀντλείται ἀπὸ τὸ Χρονικὸ τοῦ Δημέα.

Ἀνεξάρτητα, λοιπόν, ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα ἀποκατάστασης ἢ ἀξιολόγησης τῆς πραγματικῆς ἱστορικῆς ἀξίας τῆς συγκεκριμένης ἐπιτομῆς, αὐτὸ τὸ ὁποῖο εἶναι σαφές εἶναι πὼς ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους διασώζει μίαν τοπικὴν περὶ Ἀρχιλόχου παράδοση, ἀποτυπωμένη σὲ μίαν συγκεκριμένη χρονικὴ στιγμή καὶ προσαρμοσμένη, ἐνδεχομένως, στὶς προθέσεις τοῦ παραγγελιοδόχου. Σὲ αὐτὴν τὴν παράδοση μποροῦν νὰ διακριθοῦν πολλαπλὰ ἐπίπεδα σύνθεσης: ὁ ἴδιος ὁ Ἀρχίλοχος (μέσα τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἢ λίγο πρὶν),⁶³ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Μνησιέπου (μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), τὸ Χρονικὸ τοῦ Δημέα (τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. με ἐπιφύλαξη), καί, ἐν τέλει, ἡ ἴδια ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους (ἀρχές 1ου αἰ. π.Χ.).⁶⁴

Προκύπτει, λοιπόν, τὸ ἐρώτημα: σὲ ποῖο ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα σύνθεσης τοῦ κειμένου θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ ἡ ἀναφορά στοὺς Σᾶρες καὶ ποῖα εἶναι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα ποὺ τὴν προκάλεσε; Θεωρητικά, θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ

63. Στὴν προσπάθεια προσδιορισμοῦ τοῦ χρονολογικοῦ πλαισίου ἄφιξης τῶν Παρίων ἀποίκων στὴ Θάσο σημαντικὴ θέση κατέχει ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα καί, ιδιαίτερα, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς περιφέρειας «τομῆς Bernard» στὸ οἰκόπεδο Ἡρακλῆ Κόκκινου στὴν περιοχή τοῦ Λιμένα κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '60 καὶ ἡ ἐπανεξέτασή της τὸ 2002, βλ. Kohl κ.ἀ. 2004, καὶ Γιματζίδης 2004. Σήμερα γίνεται δεκτὸ στὴν ἔρευνα πὼς ἡ ἄφιξη τῶν Παρίων ἔλαβε χώρα κατὰ τὴ δεκαετία 670-660 π.Χ., σὲ δύο κύματα ἀλλὰ χωρὶς κάποιο ιδιαίτερο κενὸ μεταξύ τους βλ., ἐνδεικτικά, Muller 2010 (ὅπου ἡ ἀνάλυση τῶν προγενέστερων ἀπόψεων καὶ τῶν νέων δεδομένων τῆς ἔρευνας, βλ. κυρίως σσ. 219-222 [= 2009, 141-142] γιὰ τὰ συμπεράσματα) καὶ 2020· Τιβέριος 2006, 74 σημ. 8, με σχετικὴ βιβλιογραφία.

64. Πρβλ. Τσαντσάνογλου 2000, 385 σημ. 22, ποὺ σημειώνει πὼς «η ἐπιγραφή καὶ ἴσως ἡ διασκευὴ τοῦ κειμένου τοῦ Δημέα χρονολογοῦνται στὸν πρῶτο αἰῶνα π.Χ.». Τὴ διαστρωμάτωση αὐτὴ ἀναλύει ἡ Owen 2003, 5 καί, πιὸ πρόσφατα, 2018, 90: «the fragments need to be analysed in their Hellenistic context». Πρβλ. καὶ τὴ συζήτηση γιὰ τοὺς χρησμοὺς τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, ποὺ περιέχονται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Μνησιέπου: ὅσοι συνδέονται με τὸν Τελεσικλῆ καὶ τὸν Ἀρχίλοχο (παιδικὰ χρόνια καὶ ἀποικισμὸς) κατατάσσονται ἀπὸ τὸν Fontenrose στὴν κατηγορία «quasi-historical responses», βλ. Fontenrose 1978, 286-287 ἀρ. Q55-57=PW 230-232· ὡς ἱστορικὸι κατατάσσονται μόνον ὅσοι ἀφοροῦν στὴν ἴδια τὴν ἀνάθεση τοῦ Μνησιέπου, βλ. Fontenrose 1978, 266 ἀρ. H74 (c. 350-325).

σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα πού περιγράφονται πρὸ πάνω. Ἡ παρουσία τους στὸν Ἡρόδοτο πιστοποιεῖ τὴν ὕπαρξή τους κατὰ τοὺς πρώιμους κλασσικούς χρόνους καὶ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση τῆς προγενέστερης παρουσίας τους στὴν περιοχή.⁶⁵ Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους θὰ διέσωζε σὲ πεζὸ κείμενο μία παράδοση πού θὰ ἀναγόταν στὸν ἴδιον τὸν ποιητή. Τὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ἐν τούτοις, καθιστᾷ πιθανότερη τὴν ἀπόδοση τοῦ συγκεκριμένου χωρίου στὴν ἐπιτομή τοῦ Δημέα, ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται πὼς ἀντλῶνται οἱ στίχοι σὲ πεζὸ λόγο.⁶⁶ Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ ἀναφορὰ στοὺς Σάπες θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ προσθήκη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Στὴ συγκεκριμένη ἐπιλογή κατευθύνει καὶ ἡ παρατήρηση πὼς ἡ ἀνάγνωση εἰς τὰς Σάπας παραπέμπει στὴν ἀναφορὰ ἐν Σάπαις στὸν περίπου σύγχρονο τοῦ Δημέα κατάλογο τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν.⁶⁷ Σημειώνεται, ἀκόμη, πὼς ἐντὸς τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Πάρος καὶ σημαντικό μέρος τῆς Θράκης τοῦ Αἰγαίου μοιράζονταν ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ: ἀμφότερες βρισκόνταν ὑπὸ πτολεμαϊκὴ κυριαρχία ἢ ἐπιρροή, γεγονός πού μπορεῖ νὰ εἶχε συμβάλει στὴν ἀνάπτυξη μεταξὺ τους ἐμπορικῶν καὶ ἄλλων σχέσεων.⁶⁸ Ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε –καί, πάντως, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ– καὶ ἡ ἀπόδοση τῆς ἀναφορᾶς στὸ τελευταῖο ἐπίπεδο σύνθεσης τῆς ἐπιγραφῆς, στὸν 1ο αἰ. π.Χ. Μία τέτοια ἀναφορὰ θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὸν τονισμὸ τῶν σχέσεων Παρίων καὶ Σαπαίων κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνάδειξης τῶν τελευταίων στὰ τοῦ πελατειακοῦ βασιλείου τῆς Θράκης, τῆς συνεργασίας

65. Βλ. ἐνότητα 1. Ἐν καὶ ἡ συζήτηση γιὰ τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο τῆς ἄφιξης τῶν Παρίων στὴ Θάσο καὶ τῆς συνάντησης μὲ τοὺς γηγενεῖς πληθυσμοὺς τῆς νήσου καὶ τῆς ἀπέναντι ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς δὲν ἔχει ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ (βλ. σημ. 63), σὲ κάθε περίπτωση, εἶναι σαφὲς πὼς ἀνάμεσα στὴν ἄφιξη τῶν Παρίων στὴ Θάσο καὶ τὴν πρώτη ἀναφορὰ τῶν Σαπαίων στὸν Ἡρόδοτο μεσολαβοῦν δύο αἰῶνες σημαντικῶν ἀλλαγῶν στὴν περιοχή.

66. Βλ. σ. 21.

67. Σχολιάζοντας τὴν ἀναφορὰ τῶν Σαπῶν στὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους, ὁ West σημείωνε στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα «orridum» ὁ Τσαντσάνογλου (2000, 386 σημ. 22 καὶ 2003, 243) διατυπώνει τὴν ἄποψη πὼς «δὲν πρέπει ἴσως νὰ ἐννοεῖται κάποια πόλη..., ἀλλὰ πιθανόν ἡ περιοχή στὴν ἠπειρωτικὴ ἀκτὴ ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Θάσο». Πρβλ. καὶ σημ. 49, σὲ σχέση μὲ τὸν κατάλογο τῶν θεωροδόκων.

68. Βλ. τὸ σχετικὸ σχόλιο τῆς Owen 2018, 91. Ἡ ἴδια παρατήρηση ἰσχύει προφανῶς καὶ γιὰ τὸ περίπου σύγχρονο Χρονικὸ τοῦ Δημέα. Γιὰ τὶς πτολεμαϊκὲς κτήσεις στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου, βλ., ἐνδεικτικὰ, Bagnall 1976, 159-161 καὶ *I.Thrac.Aeg.*, σ. 164.

τους μὲ τοὺς Ρωμαίους καὶ στὶς στενὲς σχέσεις πὸ ἀρχισαν νὰ διαμορφώνουν μὲ τοὺς ἐγκατεστημένους στὴν εὐρύτερη περιοχή τῆς Θράκης καὶ τῆς Προποντίδας negotiatores.⁶⁹ Σὲ κάθε περίπτωση, ὅμως, καὶ ὅπως θὰ ἦταν ἀπολύτως ἀναμενόμενο σὲ ἓνα χαρακτηριστικὸ δημιούργημα τῆς Lokalgeschichte, ἡ προσθήκη τῶν Σαπῶν στὴ σχετικὴ μὲ τὸν Ἀρχιλόχο παράδοση παραπέμπει στὴν προσπάθεια ἀνάδειξης τῶν σχέσεων τῆς Πάρου μὲ τὶς βόρειες ἀκτὲς τοῦ Αἰγαίου διὰ τῆς προβολῆς τους στὸ παρελθόν.⁷⁰

Μὲ βάση τὰ ὅσα ἀναλύθηκαν πὸ πάνω, ὁ συσχετισμὸς Σαΐων-Σαπῶν (= Σαπαίων) δὲν ἀπαντᾷ στοὺς ἴδιους τοὺς στίχους τοῦ Ἀρχιλόχου. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς περὶ Ἀρχιλόχου παράδοσης, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε στὴν Πάρο μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων. Ἡ παράδοση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἐξῆς: ὁ Ἀρχιλόχος στὰ σχετικὰ περὶ ἀποικισμοῦ ἀποσπάσματα του φαίνεται πὼς χρησιμοποίησε τὸ γενικὸ ἔθνωνύμιο Θραῖκες γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς ἀνατολικά τοῦ Νέστου· σημείωνε, ταυτόχρονα, μετακινήσεις καὶ ἐγκαταστάσεις γηγενῶν πληθυσμῶν μεταξὺ Θάσου καὶ ἀπέναντι ἡπειρωτικῆς ἀκτῆς, χωρὶς περαιτέρω φυλετικὸ χαρακτηριστὴρα διευκρινίσεις.⁷¹ Οἱ ἀναφερόμενοι στὸ

69. Γιὰ τοὺς Σαπαίους καὶ τὸ πελατειακὸ βασίλειο τῆς Θράκης, βλ. σημ. 2. Γιὰ τὴν παρουσία Ἰταλικῶν negotiatores στὴ Θράκη καὶ τὶς στενὲς σχέσεις πὸ ἀνέπτυξε ὁ δυναστικὸς οἶκος τῶν Σαπαίων μὲ αὐτούς, βλ. Parissaki, ὑπὸ ἔκδοση/α. Πρβλ. καὶ τὸ σχόλιο τῆς Owen 2018, 92, γιὰ τὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους καὶ τὸ κλίμα πὸ δημιουργοῦσαν οἱ Μιθριδατικοὶ πόλεμοι.

70. Πὼς ἡ ἐπὶ λίθου ἀποτύπωση ἔργων τῆς τοπικῆς ἱστορίας συχνὰ ἐξυπηρετοῦσε πολιτικὲς στοχεύσεις ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ στὴν ἔρευνα, βλ. Chaniotis 1988, 112-123. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπιγραφή τοῦ Μνησιέπου, ἐξ ἄλλου, ἐπισημαίνει (δ.π. σ. 155): «es ist denkbar, daß einige dieser Angaben [ἐνν. Ortsnamen, Feste und Persönlichkeiten] – vor allem die Ortsnamen – von Mnesiepes in seine schriftliche Quelle eingefügt worden sind, um die Erzählung den Vorstellungen seiner Landsleute näher zu bringen. Derartige ist in der griechischen Historiographie nicht selten».

71. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑλικῆς πολιτισμοῦ, τὶς ἐπαφὲς (ἐμπορικές;) Θάσου, ἀπέναντι ἀκτῆς καὶ Σαμοθράκης, ἀλλὰ καὶ Τενέδου, Λήμνου, Λέσβου καὶ ΒΑ Μικρᾶς Ἀσίας (Τροίας) καὶ πὸ ἀπομακρυσμένων περιοχῶν, ὅπως τῆς Σκύρου, κατὰ τὶς δεκαετίες πὸ προηγήθηκαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ, φαίνεται πὼς ἐπιβεβαιώνει ἡ σύγχρονη ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα· βλ., ἐνδεικτικὰ, τὴ συζήτηση γιὰ τὴ γνωστὴ ὡς G 2-3 κεραμική, πὸ χρονολογεῖται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὰ τέλη τοῦ 8ου καὶ κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι ἐκτενής, βλ. Piieva 2018, κυρίως 232-233, 235-236, μὲ

ἀπ. W5 Σάϊοι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὑπαρκτοὶ ἢ ὄχι, μὲ πιθανότερο τὸ δεύτερο. Στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ παριανοῦ ποιητῆ, ὅμως, δὲν φαίνεται νὰ ἀναφέρονταν οἱ Σαπαῖοι. Ἡ ἐμφάνισή τους στὴ σχετικὴ μὲ τὸν Ἀρχίλοχο παράδοση –καὶ μάλιστα μὲ τὴ μορφή *Σάπαι*– ἴσως ἀνάγεται στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους –πιθανότερα πρὸς τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.– καὶ συνδέεται μὲ τὶς πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς στοχεύσεις τῆς νήσου κατὰ τὴν περίοδο αὐτή.⁷² Ἡ παράδοση διασώθηκε μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους τὸν 1ο αἰ. π.Χ.

τὶς σχετικὲς σημ. 14-16 στὶς σελ. 243-244 καὶ σημ. 30 στὶς σελ. 244-245· Πιενα κ.ἄ. 2010 γιὰ ἀναλύσεις πηλοῦ· Πιενα 2013, 141-142 σημ. 8· Τιβέριος 2006, 78 σημ. 43. Σημειώνεται πὼς ἡ κεραμεικὴ τῆς Θάσου κατὰ τὴν ἀμέσως προηγούμενη περίοδο (δεύτερο μισὸ τοῦ 8ου αἰ. π.Χ.) φαίνεται πὼς μαρτυρεῖ ἐπαφὲς μὲ περιοχὲς δυτικὰ τοῦ Στρυμόνος (Χαλικιδική, Θερμαϊκὸς κόλπος), βλ. Πιενα 2018, 238-239.

72. Μὲ βάση τὸν συσχετισμὸ Σαῖων-Σαπαίων στὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιλόχου, οἱ Στρατῆς Παπαδόπουλος καὶ Ἄγγελος Ζάννης διατύπωσαν τὴν ἄποψη πὼς καὶ οἱ γηγενεῖς πληθυσμοὶ τῆς Θάσου θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωριστοῦν ὡς Σαπαῖοι, βλ. Παπαδόπουλος, Ζάννης 2008, 99-100, ὅπου σημειώνουν πὼς (σ. 99): «Ὁ ἴδιος ὁ Αρχίλοχος... μας πληροφορεῖ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θάσου τὸν 7ο αἰώνα π.Χ. ονομάζονταν Σάϊοι-Σαπαῖοι». Ὅσον ἀφορᾷ στὴ φυλετικὴ ταυτότητα τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν τῆς Θάσου, ἡ ἔρευνα διαθέτει δύο μόνο μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη γενικὴ καὶ ἀσαφής, ἡ δεύτερη ἀμφισβητήσιμη. Συγκεκριμένα, ὁ Ψευδο-Σκύμνος (659-662), γεωγράφος τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. πιθανότατα, ἀναφέρει βαρβάρους –χωρὶς νὰ προσδιορίζει περαιτέρω τὴν ταυτότητά τους– καὶ στὴ συνέχεια Φοίνικες, ἐνῶ ὁ Ἡσύχιος, λεξικογράφος τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ., παραδίδει ὡς ἀρχαιότερο ὄνομα τῆς Θάσου τὸ Ὀδωνίς (βλ. σχετικὸ λήμμα): γιὰ τὶς μαρτυρίες αὐτές, βλ. ἐνδεικτικὰ Παπαδόπουλος, Ζάννης 2008, 97-98, καὶ Muller 2010, 213. Μὲ βάση τὰ δεδομένα αὐτά, ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν μελετητῶν συσχετίζουν τὸ ὄνομα τῆς νήσου μὲ τοὺς Ἡδωνούς. Οἱ Παπαδόπουλος καὶ Ζάννης ἀμφισβήτησαν τὸν συσχετισμὸ αὐτό, ἐπισημαίνοντας πὼς οἱ Ἡδωνοὶ –φῶλο φρυγικῆς προέλευσης– ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Στρυμόνος μόλις ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἀλλὰ μὲ βάση τὰ ὅσα ἀναλύθηκαν πρὸ πάντων, ἡ σύνδεση Θάσου καὶ Σαίων/Σαπαίων θὰ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθεῖ· ἡ ἀναφορὰ τῶν Σαίων μοιάζει μοναδικὴ καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ ἐπιφυλακτικὴτητα, ἐνῶ ἡ ἀναφορὰ τῶν Σαπαίων δὲν ἀνάγεται στὸν ἴδιο τὸν Αρχίλοχο. Τὸ μόνο διαθέσιμο στὴν ἔρευνα στοιχεῖο παραμένει, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, ὁ συσχετισμὸς τοῦ παραδιδόμενου ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ παράδοση ὀνόματος Ὀδωνίς μὲ τοὺς Ἡδωνούς. Ἀποστάσεις ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τῶν Παπαδόπουλου καὶ Ζάννη κρατᾷ καὶ ἡ Πιενα 2017, 254 σημ. 4 καὶ 2018, 241 σημ. 2.

καί, ὅπως ἀναλύεται πιὸ κάτω, στὴ σχετικὴ μὲ τὸν Στράβωνα ἐνότητα, ἀποτυπώθηκε διευρυμένη στὸ ἔργο του.

5. Ἐπιτύμβιο Σαπαίου ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια

Πῶς ὁ 3ος καὶ 2ος αἰ. π.Χ. ὑπῆρξε γιὰ τοὺς Σαπαίους περίοδος σχετικῆς ἐξωστρέφειας καὶ ἀνοίγματος πρὸς τὸν ἑλληνικὸ κόσμο, πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Θράκης, μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Ἑρέτριας, στὴν ὁποία συμπληρώνεται τὸ ἐθνικὸ Σαπαῖος.⁷³ Τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ (Αὐλούζελμις) ἀνήκει στὴν ομάδα τῶν χαρακτηριστικῶν θρακικῶν, διθεματικῶν ὀνομάτων. Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος παρουσιάζει τὸ πατρώνυμο, πού, μὲ τὰ μέχρι στιγμῆς δεδομένα, ἐμφανίζει μίαν χαρακτηριστικὴ γεωγραφικὴ συγκέντρωση στὸ ΝΔ τμήμα τῆς Θράκης καὶ δυτικὰ αὐτοῦ. Συγκεκριμένα, τὸ ὄνομα Ἄρτιδόνης/Ἄρτίδονις παραδίδεται τρεῖς φορές ἀκόμη σὲ ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῆς Δράμας καὶ τὰ Βυλάζωρα τῆς Παιονίας. Μὲ βάση τὴ συγκέντρωση αὐτῆ, ὁ Dan Dana ἐντάσσει τὸ ὄνομα στὴν ομάδα πού χαρακτηρίζεται ὡς «onomastique thrace occidentale».⁷⁴ Ἡ ἐπιγραφή, ἐξ ἄλλου, ὅπως καὶ ὅσα ἀναλύονται πιὸ κάτω μαρτυροῦν πῶς ὅλες οἱ περὶ Σαπαίων μαρτυρίες πρὶν καὶ μετὰ τὸν κατάλογο τῶν θεωροδόκων τῶν Δελφῶν ἐμφανίζουν ἕνα ἔθνος σταθερὰ ἐνταγμένο στὸν φυλετικὸ κόσμο τῆς Θράκης.

73. Βλ. IG XII.9, 795· ἡ ἀρχικὴ ἀνάγνωση τοῦ κυρίου ὀνόματος (Διλ[ι]ζελμις | Ἄρτιδόνης | [Σα]παῖος) διορθώθηκε σὲ Αὐλοζελμις. Γιὰ τὰ ὀνόματα αὐτά, βλ. LGPN IV, λ. Ἄρτιδόνης (2) καὶ Αὐλούζελμις (3), καὶ Dana 2014, λ., ὁ ὁποῖος συμπληρώνει τὸ ἐθνικὸ ὡς [Σαπ?]αῖος.

74. Συγκεκριμένα, τὸ ὄνομα παραδίδεται: (α) σὲ κατάλογο μὲ ὀνόματα μισθοφόρων πού προσδιορίζονται ὡς Τραλλεῖς· ὁ κατάλογος προέρχεται ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Δράμας καὶ χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 3ου καὶ στὴς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 2006 (SEG 57, 577)· σημειώνεται τὸ ἑλληνικῆς προέλευσης πατρώνυμο τοῦ προσώπου [Ἄρτιδόνης Μενίσκου] καὶ ἡ παρουσία στὴν ἴδια ἐπιγραφή τοῦ ὀνόματος Δαλούζελμις (β) σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τοῦ 1ου-2ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο οἰκισμὸ στὸν Κουλε Μουσθένης στὴν περιοχὴ τοῦ Παγγαίου, βλ. Πίκουλας 2001, 134 ἀρ. 36 (SEG 51, 859)· ἡ θέση ταυτίζεται μὲ τὴν ἀρχαία Πέργαμο· καὶ (γ) σὲ ἐπιγραφή ἀπὸ τὰ Βυλάζωρα, βλ. JÖAI 6 (1903) Beibl. στήλ. 4 ἀρ. 4. Γιὰ τὰ ὀνόματα τῆς ομάδας «δυτικῆς Θράκης», βλ. Dana 2014, lxxv-lxxix.

6. Σαπαῖοι καὶ Γ΄ Μακεδονικὸς πόλεμος

Οἱ ἔντονες πιέσεις πού ἀσκήθηκαν στὶς ἑλληνίδες πόλεις ἀλλὰ καὶ στὰ θρακικὰ φύλα στὴ μεταξὺ Νέστου καὶ Ἐβρου ζώνη τοῦ βορείου Αἰγαίου στὰ χρόνια πρὶν τὴν ἔκρηξη τοῦ Γ΄ Μακεδονικοῦ πολέμου, κατὰ τὴν ἴδια τὴ σύρραξη Ρωμαίων καὶ Μακεδόνων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἦττα τοῦ Περσέως στὴν Πύδνα καὶ μέχρι τὴ σύνοδο τῆς Ἀμφιπόλεως τὸ 167 π.Χ. σηματοδοτοῦν μία καμπὴ ἀπολύτως καθοριστικὴ στὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς. Τὰ γεγονότα τῆς περιόδου –ὅπως αὐτὰ περιγράφονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ φωτίζονται ἀπὸ δύο ἐξαιρετικῆς σημασίας ἐπιγραφικὰ κείμενα τῶν Ἀβδήρων– μαρτυροῦν πὼς οἱ Σαπαῖοι δὲν παρέμειναν ἀπαθείς θεατὲς στὴ σύγκρουση τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς. Σταθμοὺς στὰ γεγονότα τῆς περιόδου ἀποτελοῦν ἡ ἐπίθεση τῶν Σαπαίων καὶ τοῦ βασιλέα τους Ἀβρούπορη κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως, ἡ ἀντεπίθεση τοῦ Περσέως καὶ ἡ προσάρτηση τῶν ἐδαφῶν τους στὴ Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἡ διατήρηση τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν στὴν πρώτη μερίδα τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Τὰ γεγονότα τῆς περιόδου ἔχουν πολλές φορές, καὶ προσφάτως, σχολιασθεῖ στὴν ἔρευνα.⁷⁵ Δύο μόνο σημεῖα θὰ τονισθοῦν ἐδῶ ἐν συντομίᾳ. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ στὴ σταθερὰ ἀντι-μακεδονικὴ, ὡς φαίνεται, πολιτικὴ τῶν Σαπαίων. Αὐτὸ ὑποδεικνύει ἡ ἐπίθεση στὴν Ἀμφίπολη καὶ ἡ κατάληψη τῆς περιοχῆς τοῦ Παγγαίου, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Φιλίππου Ε΄ τὸ 179 π.Χ. Ὡς σύμμαχος τῶν Ρωμαίων ἀναφέρεται ὁ Ἀβρούπορις καὶ στὴν ἐπιγραφὴ τῶν Δελφῶν τὸ 171-170 π.Χ.⁷⁶ Ἡ ἀπόκρουση τῶν Σαπαίων ἀπὸ τὸν Περσέα ἀλλὰ καὶ ἡ προσάρτηση τῶν ἐδαφῶν τους στὸ Μακεδονικὸ βασίλειο, ἐξ ἄλλου, παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Πολύβιο ὡς ἡ πρώτη ἀφορμὴ γιὰ τὴν κήρυξη τοῦ Γ΄ Μακεδονικοῦ

75. Βλ., ἐνδεικτικὰ, Burton 2017, 58, μὲ σχετικὴ βιβλιογραφία.

76. Στὰ γεγονότα αὐτὰ ἀναφέρονται οἱ Πολύβ. 22.18.2-3, Λίβ. 42.13.5, 42.40.5 καὶ 42.41.11, Διόδ. Σικ. 29.33, Ἀππ. Μακ. 11.6 καὶ Πaus. 7.10.6. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ τῶν Δελφῶν, βλ. RDGE 40, στ. 15-17: [κ]αὶ Θράικας μὲν ὄντας ἡμετ[έρους φίλους καὶ συμμάχους καταπολεμήσας ἀναστάτους ἐποίησεν. Ἀβρού]ποριν δέ, ὃν ἡμεῖς περιελάβομεν τα[ῖς πρὸς αὐτὸν συνθήκας φίλον ἡμῶν ὄντα καὶ σύμμαχον, ἐξέ]βαλεν ἐκ τῆς βασιλείας.... Εἶχε προηγηθεῖ λίγο νωρίτερα –καὶ συγκεκριμένα τὸ 172 π.Χ.– ἀποστολὴ πρεσβείας στοὺς Ρωμαίους ἐκ μέρους τριῶν θρακικῶν φύλων, τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Τίτος Λίβιος 42.19.6 ἀλλὰ τὰ ὀνόματα παραδίδονται, δυστυχῶς, παρεφθαρμένα. Στὸ σχετικὸ μὲ τοὺς Κορπίλους ἄρθρο ἀναλύθηκαν οἱ σχετικὲς προτάσεις τῆς ἔρευνας, βλ. Παρισάκη 2019-2020, 191 σημ. 8.

Πολέμου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἦττα τοῦ Περσέως καὶ ἡ Σύνοδος τῆς Ἀμφιπόλεως δὲν φαίνεται νὰ μετέβαλαν τὴ θέση τῶν Σαπαίων. Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης ἀναφέρεται στὰ ἐρύματα καὶ ὁ Τίτος Λίβιος στὰ *vici, castella* καὶ *oppida* βόρεια τῶν Ἀβδήρων, τῆς Μαρωνείας καὶ τῆς Αἴνου, ποὺ παρέμειναν στὴν πρώτη μερίδα. Μὲ δεδομένη τὴ γειτνίαση πόλεων καὶ Σαπαίων, οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς θὰ πρέπει νὰ βρίσκονταν στὰ ἐδάφη τῶν τελευταίων.⁷⁷ Εἶχε προηγηθεῖ ἡ διεκδίκηση τοῦ συμμάχου τοῦ Περσέως καὶ βασιλέα τῶν Ὀδρυσῶν Κότυος μέρους τῆς χώρας τῶν Ἀβδήρων. Ἄν καὶ ἡ πόλη τίμησε τοὺς πρεσβευτὲς ποὺ προσέτρεξαν στὴ Ρώμη γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὰ συμφέροντά της, ἡ ἀπουσία κάθε ἀναφορᾶς στοῦ ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας αὐτῆς ἐρμηνεύεται ἴσως ἀπὸ τὸ γεγονός πὺς κανεὶς ἐκ τῶν δύο διεκδικητῶν δὲν ἐτύχε τὸ ἐπιθυμητὸ γιὰ τὸν ἴδιο ἀποτέλεσμα.⁷⁸

7. Σίντιες, Σιντοί, Σάιοι καὶ Σαπαῖοι στὸν Στράβωνα

Πέντε σχετικὲς μὲ τοὺς Σαπαίους ἀναφορὲς ἀπαντοῦν στὰ *Γεωγραφικὰ* τοῦ Στράβωνος, ἔργο τοῦ ὁποῖου ἡ συγγραφή τοποθετεῖται, σὲ γενικὲς γραμμές, στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.⁷⁹ Ἀπὸ τὰ χωρία αὐτά, θὰ σχολιασθοῦν ἐδῶ

77. Βλ. Διόδ. Σικ. 31.8.8: Τὴν δὲ χώραν ὅλην διεῖλον [ἐνν. οἱ Ῥωμαῖοι] εἰς τέσσαρα μέρη, ὧν πρῶτον τὸ μεταξὺ Νέστου ποταμοῦ καὶ Στρυμόνος καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν τοῦ Νέστου ἐρύματα πλὴν τὰ πρὸς Ἀθήνην καὶ Μαρώνειαν καὶ Αἴνον πόλεις, καὶ Λίβ. 45.29.5-7: Deinde in quattuor regiones dividi Macedoniam: unam fore et primam partem quod agri inter Strymonem et Nessum sit amnem; accessurum huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset, vicos, castella, oppida, praeter Aenum et Maroneam et Abdera. Βλ. Jones 1983, 8: «this tribe lived in the part of Thrace annexed to the province of Macedonia». Γιὰ τὴ χωροθέτηση τῶν Σαπαίων, βλ. ἐνότητα 11.

78. Πρόκειται γιὰ τὸ περίφημο ψήφισμα *Syll.*³ 656· βλ. καὶ *I. Thrake Aeg.* E5, καί, πρόσφατα, Adak, Thonemann 2022, 173-195. Ἡ ἀνεύρεση καὶ πρόσφατη δημοσίευση ἐνὸς δεύτερου σημαντικοῦ ψηφίσματος τῶν Ἀβδήρων, ποὺ ἀναφέρεται σὲ γεγονότα τῆς ἴδιας περιόδου, αἶρει τὶς ἀμφιβολίες ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ ὡς πρὸς τὴ χρονολόγηση. Ἡ ἐπιλογή τῶν Ῥωμαίων νὰ διατηρήσουν τὴ ζώνη βόρεια τῶν ἐλληνίδων πόλεων στὰ ἐδάφη τῆς πρώτης μερίδας συνδέεται, προφανῶς, μὲ τὸν ἔλεγχο τῆς ὀδικῆς ἀρτηρίας πού, σὲ λίγες δεκαετίες, θὰ ὀργανωθεῖ ὡς *via Egnatia*.

79. Τὸ ἀκριβὲς χρονολογικὸ πλαίσιο τῆς συγγραφῆς τῶν *Γεωγραφικῶν*, ὅπως καὶ κάθε ἐπιμέρους βιβλίου, ἔχει ἐκτενῶς ἀπασχολήσει τὴν ἔρευνα, βλ., ἐνδεικτικά, Dueck 2000, 146-151, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία. Ὁ τελικὸς ἔλεγχος τοῦ 7ου βιβλίου –ποῦ

τὰ τέσσερα, ἀφοῦ τὸ πέμπτο ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ στὴ γενεαλογία τῆς σαπαϊκῆς δυναστείας.⁸⁰

Δύο ἀπὸ τὰ χωρία παρέχουν πληροφορίες τοπογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος. Στὸ πρῶτο, μετὰ τὴν ἀναφορὰ τῆς Δικαίας καὶ τῆς Βιστονίδος λίμνης καὶ κινούμενος ἀπὸ τὰ δυτικὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὁ Στράβων ἀναφέρει τὴν Ξάνθεια, τὴ Μαρώνεια καὶ τὴν Ἴσμαρο ὡς Κικόνων πόλεις. Γιὰ τὴν τελευταία προσθέτει πὼς βρισκόταν πλησίον τῆς Μαρωνείας καὶ τῆς Ἴσμαρίτιδος λίμνης καὶ πὼς νῦν ἔφερε τὴν ὀνομασία Ἴσμάρα. Ἀκολουθεῖ ἀναφορὰ στὸ Ὀδύσσειον ῥεῖθρον τῆς Ἴσμαρίτιδος λίμνης καὶ στὶς εὐρισκόμενες στὴν ἴδια περιοχὴ Θασίων κεφαλαί, πρὶν τὴν ἀναφορὰ στοὺς Σαπαίους, ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς ὑπερκείμενοι.⁸¹ Παρὰ τὶς ἐπὶ μέρους ἀποκλίσεις στὶς ἀπόψεις τῶν νεώτερων μελετητῶν, εἶναι σαφές πὼς οἱ ὑπερκείμενοι Σαπαῖοι θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν βόρεια τῆς χώρας τῆς Μαρωνείας, ποὺ –κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μετὰ τὴν ἀπορρόφηση τῶν ἑδαφῶν τῆς Δικαίας καὶ τῆς Στῦρης– πιστεύεται

περιελάμβανε τὴ Θράκη– τοποθετεῖται στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17 μ.Χ. ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 18 μ.Χ. (ἀναφορὰ στὸν θρίαμβο τοῦ Γερμανικοῦ ἀπουσία ἀναφορᾶς στὴν παράδοση τοῦ βασιλέα τῶν Μαρκομάννων καὶ στὸν θάνατο τοῦ Ἀρμινίου), βλ. τὴν ἀνάλυση τοῦ Raoul Baladié στὴν ἔκδοση *Strabon. Géographie. Livre VII* τῶν ἐκδόσεων *Les Belles Lettres* (Παρίσι 1989), σσ. 6-8.

80. Βλ. σημ. 2. Πρόκειται γιὰ τὸ χωρίο Στράβ. 12.3.29: Δυεῖν δ' ἐκ τοῦ Πολέμωνος [ἐνν. καὶ τῆς Πυθοδωρίδος] ὄντων νιῶν καὶ θυγατρὸς, ἡ μὲν ἐδόθη Κότυϊ τῷ Σαπαίῳ, δολοφονηθέντος δὲ ἐχρήρευσε, παῖδας ἔχουσα ἐξ αὐτοῦ· δυναστεύει δ' ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν. Ἀφορᾷ στὸν γάμο τοῦ δυνάστη τῶν Σαπαίων Κότυος Γ' [= Η'] μὲ τὴν Ἀντωνία Τρύφαινα.

81. Βλ. Στράβ. ἀπ. 7.43: Μετὰ δὲ τὴν ἀνὰ μέσον λίμνην Ξάνθεια, Μαρώνεια καὶ Ἴσμαρος, αἱ τῶν Κικόνων πόλεις· καλεῖται δὲ νῦν Ἴσμάρα πλησίον τῆς Μαρωνείας· πλησίον δὲ καὶ ἡ Ἴσμαρις ἐξίησι λίμνη· καλεῖται δὲ τὸ ῥεῖθρον «Ὀδύ<σ>σειον ῥεῖθρον»· αὐτοῦ δὲ καὶ αἱ Θασίων λεγόμεναι κεφαλαί. Σαπαῖοι δ' εἰσὶν οἱ <ὑπερ>κείμενοι. Σημειώνεται πὼς στὴ χειρόγραφη παράδοση παραδίδεται ἡ γραφὴ κείμενοι. Πρβλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαί εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσειαν* 1.322.20, στὸ ὁποῖο ἀναφέρεται μόνον ἡ Ἴσμαρος/Ἴσμαρα πλησίον τῆς Μαρωνείας καὶ τὸ Ὀδύσσειον ῥεῖθρον, ἀλλὰ προστίθεται ἡ ἀναφορὰ στὸ εὐρισκόμενο στὴν ἴδια περιοχὴ ἠρώων τοῦ Μάρωνος: Ἡ ῥηθεῖσα Ἴσμαρος ἢ καὶ Ἴσμαρα ἕστερον, Κικόνων, φασί, πόλις, ἐγγὺς Μαρωνείας, ἔνθα καὶ λίμνη, ἧς τὸ ῥεῖθρον Ὀδύσσειον καλεῖται. Ἐκεῖ δὲ καὶ Μάρωνος ἠῤῥῶν, ὡς Γεωγράφος ἱστορεῖ. Γιὰ τοὺς Κίκονες, βλ. σσ. 7-9.

πώς έκτεινόταν σε γενικές γραμμές από τη Βιστονίδα λίμνη έως το Ίσμαρο ὄρος. Στο δεύτερο χωρίο, οἱ Σαπαῖοι προσδιορίζονται ὡς γειτνιάζοντες πρὸς βορρᾶν μὲ τοὺς Βέσσους, πληροφορία πολύτιμη ἀφοῦ μαρτυρεῖ τὴν ἐπέκταση τῆς χώρας τους βαθιὰ στὸν ὀρεινὸ ὄγκο τῆς Ροδόπης.⁸²

Ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον τόσο γιὰ τὴ χωροθέτηση καὶ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν Σαπαίων ὅσο –καὶ κυρίως– γιὰ τὴν πρόσληψη καὶ τὴ διαχείριση τῆς φυλετικῆς ταυτότητας τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῆς ἀρχαιότητος, παρουσιάζει μίᾳ ἀκόμη πληροφορία τοῦ Στράβωνος, ποὺ μὲ μίᾳ μικρῇ ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσα ἀπόκλιση, ἀπαντᾷ τόσο στὸ 10ο ὅσο καὶ στὸ 12ο βιβλίον τῶν *Γεωγραφικῶν*. Σχολιάζοντας τὴν προέλευση τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Σαμοθράκης, ὁ Στράβων ἀπορρίπτει τὴν εὐρέως διαδεδομένη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα –καὶ πιθανότατα ὀρθή, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τὶς σύγχρονες πεποιθήσεις τῆς ἔρευνας– μαρτυρία τῆς προέλευσός τους ἀπὸ τὴ Σάμο, μὲ τὴν κατηγορία πὺς αὐτὴ κατασκευάστηκε ἀπὸ τοὺς Σαμίους δόξης χάριν. Ὁ ἴδιος προκρίνει τὴ σύνδεση τοῦ ὀνόματος τῆς νήσου μὲ τὴ λέξη σάμος πρὸς δήλωση τοῦ ὕψους. Ταυτόχρονα, ὅμως, ἀναφέρει μίᾳ ἀκόμη παράδοση σύνδεσης τοῦ ὀνόματος μὲ τοὺς Σαῖους, τοὺς προγενέστερους, γηγενεῖς πληθυσμοὺς τῆς νήσου. Συμπληρώνει πὺς οἱ Σαῖοι κατοικοῦσαν καὶ στὴν ἀπέναντι ἠπειρωτικὴ ἀκτὴ καὶ ἴσως ταυτίζονταν εἴτε μὲ τοὺς Σαπαίους εἴτε μὲ τοὺς Σιντοὺς ἢ τοὺς Σίντιες τοῦ ποιητῆ, μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ νὰ παραπέμπει στὸν Ὅμηρο.⁸³ Μὲ ἀφορμὴ,

82. Βλ. Στράβ. ἀπ. 7.47: Παροικοῦσι δὲ τὸν Ἐβρον Κορπίλοι καὶ Βρέναι ἔτι ἀνωτέρω, εἴτ' ἔσχατοι Βέσσοι· μέχρι γὰρ δεῦρο ὁ ἀνάπλους. Ἄπαντα δὲ τὰ ἔθνη ληστρικὰ ταῦτα, μάλιστα δ' οἱ Βέσσοι, οὐδὲ λέγει γειτονεῦν Ὀδρύσαις καὶ Σαπαίοις. Γιὰ τοὺς Βέσσους, βλ. τώρα Topalilov, Nedelcheva (ἐπιμ.) 2020, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία (ἀν καὶ ὀρισμένες ἀπὸ τὶς συμβολές τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ τόμου χρῆζουν προσοχῆς). Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς χώρας τῶν Σαπαίων μὲ βάση τὸ χωρίο αὐτό, βλ. ἐνότητα 11.

83. Βλ. Στράβ. 10.2.17: Τινὲς δὲ Σάμιον καλεῖσθαί φασιν ἀπὸ Σαίων, τῶν οἰκούντων Θρακῶν πρότερον, οἱ καὶ τὴν ἠπειρον ἔσχον τὴν προσεχῆ, εἴτε οἱ αὐτοὶ τοῖς Σαπαίοις ὄντες ἢ τοῖς Σιντοῖς, οὐδὲ Σίντιας καλεῖ ὁ ποιητής, εἴθ' ἕτεροι. Μέμνηται δὲ τῶν Σαίων Ἀρχίλοχος [καὶ ἀκολουθεῖ ἡ παράθεση τοῦ περιφημοῦ ἀπ. 5 τῆς ἐκδοσης West]. Γιὰ τὸν ἀποικισμὸ τῆς Σαμοθράκης καὶ τὴν προέλευση τῶν ἀποίκων, βλ. Graham 2002, ὅπου ἀναλύονται δεδομένα καὶ ἀπόψεις γιὰ τὸ σχολιασμὸ τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος καὶ τῶν πηγῶν του, βλ. συγκεκριμένα σσ. 235-237. Ὁ Graham ἀποδέχεται τὴν ἰωνικὴ προέλευση τῶν ἀποίκων, ἀκολουθώντας τὴ φιλολογικὴ παράδοση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἀνασκαφέα τοῦ ἱεροῦ τῶν Μεγάλων Θεῶν Karl Lehmann, ποὺ προέκρινε τὴν αἰολικὴ προέλευση. Ἡ ἀποψη τοῦ Graham γίνεται σήμερα εὐρύτερα ἀποδεκτὴ.

έξ ἄλλου, τὰ σχόλια πού εἰσάγει στὸ 12ο βιβλίο του γιὰ τὶς παραλλαγές τῶν ἔθνωνυμίων –φαινόμενο πού συνδέει, κυρίως, μὲ τὸν βαρβαρικό κόσμο– φέρει ὡς παράδειγμα, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τοὺς Σαΐους.⁸⁴ Ἀλλὰ στὸ χωρίο αὐτό –καὶ στὴ μορφή πού μᾶς ἔχει παραδοθεῖ– τὸ διαζευτικό εἶτε ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸ χρονικό εἶτα, προσδίδοντας μίαν χρονολογικὴ ἐξέλιξη στὴν παράδοση τοῦ ἔθνωνυμίου. Στὸ δεύτερο χωρίο, τέλος, οἱ Σαΐοι σχετίζονται μὲ τὰ Ἄβδηρα καὶ τὴ Λῆμνο, ἀλλὰ ἡ Σαμοθράκη παραλείπεται.

Κατὰ τὴν παράδοση πού διασώζει ὁ Στράβων, κατὰ συνέπεια, Σίντιες, Σιντοί, Σαΐοι καὶ Σαπαῖοι σχετίζονταν μεταξὺ τους καὶ ἡ δράση τους τοποθετεῖτο τόσο στὴν ἠπειρωτικὴ ἀκτὴ ἀνατολικά τοῦ Νέστου (Μαρώνεια) ὅσο καὶ στὰ μεγάλα νησιά τοῦ ΒΑ Αἰγαίου (Σαμοθράκη, Λῆμνος). Παρὰ τοὺς προβληματισμούς πού κατὰ καιροὺς ἔχουν διατυπωθεῖ,⁸⁵ ἡ μαρτυρία αὐτὴ γίνεται σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀποδεκτὴ, μὲ ἀποτέλεσμα πολλοὶ μελετητὲς νὰ βλέπουν στὰ διαφορετικὰ αὐτὰ ἔθνωνύμια μίαν ἐξέλιξη στοὺς κόλπους ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους.⁸⁶

Ἡ ἀνάλυση περὶ Ἀρχιλόχου, πού προηγήθηκε,⁸⁷ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀντιμετωπίσουμε μίαν ἄλλη πιθανότητα καὶ νὰ θεωρήσουμε πὼς ἡ σύνδεση τῶν ἔθνωνυμίων Σίντιες/Σιντοί, Σαΐοι καὶ Σαπαῖοι προέκυψε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν διαφορετικῶν πληροφοριῶν, πού ὁ Στράβων ἐνετόπισε στὶς πηγές γιὰ τοὺς γηγενεῖς πληθυσμούς ἐνὸς συγκεκριμένου χώρου. Ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ

84. Βλ. Στράβ. 12.3.20: Σίντιες γὰρ ἐκαλοῦντό τινες τῶν Θρακῶν, εἶτα Σιντοί, εἶτα Σαΐοι, παρ' οἷς φησὶν Ἀρχιλόχος τὴν ἀσπίδα ῥίψαι [ἀκολουθεῖ ἡ παράθεση τοῦ σχετικοῦ ἀποσπάσματος]. Οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι Σαπαῖοι νῦν ὀνομάζονται πάντες γὰρ οὗτοι περὶ Ἄβδηρα τὴν οἴκησιν εἶχον καὶ τὰς περὶ Λῆμνον νήσους.

85. Σχολιάζοντας τὰ χωρία τοῦ Στράβωνος, ὁ Peter Delev (2014, 416) ἐπισημαίνει πὼς ἡ σύνδεση αὐτὴ ἔγινε «μὲ ἡ χωρὶς λόγο, ἀλλὰ πιθανότερα μόνο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἠχητικῆς συνάφειας τῶν ὀνομάτων» (μτφρ. τῆς συγγραφῆς). Ἀποστάσεις κρατᾷ καὶ ὁ Τσαντσάνογλου 2000, 386 σημ. 22, σημειώνοντας πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ ὀρθότητα τῆς πληροφορίας τοῦ Στράβωνος περὶ ταύτισης Σαπαίων καὶ Σαίων τοῦ Ἀρχιλόχου.

86. Βλ. π.χ. τὸ σχόλιο τοῦ G. Kazarow στὴ RE Suppl. VI (1935) 647, πὼς οἱ Σαπαῖοι: «früher Saioi genannt wurde» πρβλ. Zannis 2014, 292 σημ. 373, ὁ ὅποιος, ἀναλύοντας τὰ περὶ Σιντῶν καὶ Σαπαίων δεδομένα ἐπισημαίνει πὼς καταλήγει στὸν ὄχι ἱκανοποιητικὸ συσχετισμὸ Πελασγῶν, Τυρρηνῶν καὶ Σαπαίων.

87. Βλ. ἐνότητα 4.

Στράβωνος μπορούμε μετά βεβαιότητας να αναγνωρίσουμε –άφου τις αναφέρει ο ίδιος– τον Όμηρο (Σίντιες) και τον Αρχίλοχο (Σάϊοι). Η αναφορά στους Σαπαίους, όμως, θα πρέπει να οφείλεται σε κάποια περίπου σύγχρονη του Γεωγράφου πηγή, όπως δηλώνει η παρουσία του νῦν στο δεύτερο χωρίο. Πώς ο Στράβων ἄντλησε πληροφορίες από πληθώρα αρχαίων συγγραφέων κατά τη συγγραφή του ἔργου του δὲν χρήζει τεκμηρίωσης. Ἐνίοτε εἰκάζεται πὼς ἡ πηγή αὐτὴ ὑπῆρξε ὁ Ποσειδώνιος. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ὑπαρξη μιᾶς τοπικῆς παράδοσης στὴν Πάρο –πὺ ἀνέφερε τοὺς Σαΐους σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς Σᾶπες–, ἡ προβολή της στὸ Ἀρχιλόχειο κάποιες δεκαετίες πρὶν τὴ συγγραφή τοῦ ἔργου τοῦ Στράβωνος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναφερόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο παρουσία του στὶς Κυκλάδες δὲν ἀποκλείουν καὶ τὴν ὑπόθεση ὅ Στράβων νὰ γινώριζε τὴν ἐπιγραφή τοῦ Σωσθένους ἀπὸ αὐτοψία.⁸⁸ Σὲ αὐτὴν τὴν παράδοση θὰ προστέθηκαν καὶ οἱ ἀναφορὲς τοῦ Ὀμήρου.

Φαίνεται, λοιπόν, πὼς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο φυλετικὲς ὀνομασίες καὶ φυλετικοὶ συσχετισμοὶ μεταφέρονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς διαγράφει τὴ δική του ἱστορία. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἰσχύει ἀκόμη περισσότερο γιὰ συγγραφεῖς μεταγενέστερων αἰώνων, ὅταν τὰ ἔθνη αὐτὰ δὲν ὑφίσταντο πλέον. Ἀντλώντας, ἴσως, ἀπὸ μία παράδοση πὺ διαμορφώθηκε στὴν Πάρο τῶν

88. Γιὰ τὰ ταξίδια τοῦ Στράβωνος, βλ. Στράβ. 2.5.11· ὁ ἴδιος ἀναφέρει στάση στὴ Γυάρο τὸ 29 π.Χ. καθ' ὁδὸν πρὸς τὴ Ρώμη, βλ. 10.5.3. Βλ. σχετικὰ καὶ τὴν ἐκτενὴ ἀνάλυση στὸ βιβλίο τῆς Dueck 2000, 15-30, καὶ εἰδικὰ 20 γιὰ τὴ Γυάρο. Ἡ ἴδια σημειώνει χαρακτηριστικὰ (ὁ.π. 21) πὼς «many descriptive features seem to display Strabo's direct acquaintance with certain places, even though he does not say so specifically». Ὅσον ἀφορᾷ στὶς Κυκλάδες, θεωρεῖ πιθανὴ τὴν παρουσία τοῦ Γεωγράφου στὶς Κίμωλο καὶ Τήνο, βλ. ὁ.π. 29. Σημειώνεται, τέλος, πὼς στὴ σύντομη ἀναφορά του στὴν Πάρο, ὁ Στράβων προτάσσει τὸν Ἀρχίλοχο καὶ τὴν ἀποικιστικὴ δραστηριότητα τῆς νήσου, βλ. 10.5.7: Μετὰ δὲ ταύτην [ἐνν. Κέως] Νάξος καὶ Ἄνδρος ἀξιόλογοι καὶ Πάρος· ἐντεῦθεν ἦν Ἀρχίλοχος ὁ ποιητής. Ὑπὸ δὲ Παρίων ἐκτίσθη Θάσος καὶ Πάριον ἐν τῇ Προποντίδι πόλις. Ἐν ταύτῃ μὲν οὖν ὁ βωμὸς λέγεται θέας ἄξιος, σταδιαίαις ἔχον τὰς πλευράς· ἐν δὲ τῇ Πάρῳ ἡ Παρία λίθος λεγομένη, ἀρίστη πρὸς τὴν μαρμαρογλυφίαν. Τὰ χωρία τοῦ Στράβωνος ἀνέλυσε καὶ ὁ Boshnakov 2003, 19-25, ὁ ὁποῖος ἀπέδωσε τοὺς φυλετικούς συσχετισμοὺς στοὺς ὀμηρικοὺς ἐξηγητὲς βλ. ἰδιαίτερα σσ. 23-24, ὅπου ἐπισημαίνεται πὼς στὸ 12.3.20 τὰ χειρόγραφα παραδίδουν τὴ γραφή Σάπαι καὶ πὼς ἡ διόρθωση σὲ Σαπαῖοι ὀφείλεται στὸν Chr. Groskurd.

έλληνιστικῶν χρόνων καὶ γνώριζε ὁ Στράβων, ὁ Αἴλιος Ἡρωδιανὸς σημειώνει στὸ ἔργο του *Περὶ καθολικῆς προσωπείας* (3.1.62): Σάπης ἔθνος Θράκης, λέγονται καὶ Σαπαῖοι καὶ Σάϊοι.⁸⁹ Τὴν ταύτιση Σαίων καὶ Σαπαίων –καὶ πάλι χωρὶς ἀναφορὰ στοὺς Σίντιες/Σιντούς– μεταφέρει καὶ ὁ Παυσανίας (7.10.6): ἀντικαθιστᾶ, ἐν τούτοις, τὸ ἓνα ἐθνωνύμιο μὲ τὸ ἄλλο, ὅταν γράφει Σαπαίων δὲ τούτων καὶ Ἀρχύλοχος ἐν ἰάμβῳ μνήμην ἔσχε. Ὁ λεξικογράφος τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ. Ἡσύχιος στὸ λῆμμα Σάπαι ἀναφέρει ἀπλῶς ἔθνος Θράκιον· ἀλλὰ στὸ περὶ Σαίων λῆμμα εἰσάγει ἓναν ἀκόμη συσχετισμὸ, ὅταν ταυτίζει τοὺς τελευταίους μὲ τοὺς Κίκωνες.⁹⁰ Ὁ Στέφανος Βυζάντιος στὸ λῆμμα Σάπαι σημειώνει, οὐσιαστικά, ὅτι καὶ ὁ Αἴλιος Ἡρωδιανὸς (ἔθνος Θράκης. Λέγονται δὲ Σαπαῖοι καὶ Σάϊοι. Καὶ τὸ κτητικὸν Σαπαϊκὸν καὶ Σαπαϊκή)· ἀλλὰ στὸ λῆμμα Λῆμιος ἐπισημαίνει τὴν ταύτιση Σαπαίων καὶ Σιντῶν, μὲ σαφῆ ἀναφορὰ στὸν Στράβωνα: Λῆμιος, νῆσος πρὸς τῇ Θράκῃ.... ὤκισθη δὲ πρῶτον ὑπὸ Θρακῶν, οἱ Σίντιες ἐκαλοῦντο, ὡς Στράβων, οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι καὶ Σαπαῖοι.⁹¹ Ὁ συσχετισμὸς Σίντιες/Σιντοὶ καὶ Σάϊοι/Σάπαι, τέλος, ἀπαντᾷ καὶ στὸ ἔργο τοῦ βυζαντινοῦ λογίου Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης (12ος αἰ. μ.Χ.). Ὁ τελευταῖος κατεῖχε χειρόγραφο τῶν *Γεωγραφικῶν* καὶ εἶχε ἐκτενῶς συμβουλευθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Στράβωνος. Ἄν καὶ τὸ χωρίο ἀντλεῖ

89. Στὸ ἔργο τοῦ ἰδίου, *Περὶ ὀρθογραφίας* (3.2.578) σημειώνεται ἀπλῶς Σάπαι ἔθνος Θράκων.

90. Ἡσύχ. λ. Σάϊοι: πολέμοιοι. Νεκροί. Καὶ ἔθνος, οἱ πρότερον Κίκωνες. Βλ. Zannis 2014, 286 καὶ 290 σημ. 364, ὁ ὁποῖος συνδυάζοντας τὴ μαρτυρία τοῦ Ἡσυχίου περὶ ταύτισης Σαίων καὶ Κικόνων μὲ σχόλιο στὴν Ἰλ. 2.848 πῶς οἱ Κίκωνες ἦσαν ἄποικοι τῶν Παϊόνων, διερωτᾶται ἂν οἱ Σάϊοι (Σαπαῖοι) ἀνήκαν στὸν εὐρύτερο φυλετικὸ σχηματισμὸ τῶν Παϊόνων ἢ εἶχαν ὑποταχθεῖ σὲ αὐτούς, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ἔλλειψη ἐπαρκῶν δεδομένων πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Κατὰ τὴν ἀποψή μας, καὶ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποῦ προηγήθηκε, ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς συσχετισμοὺς ποῦ ἀπαντοῦν σὲ μεταγενέστερους συγγραφεῖς –ἂν καὶ ὄχι ὅλοι, πρέπει νὰ τονισθεῖ– σχετίζονται περισσότερο μὲ τὴν πρόσληψη καὶ τὴ διαχείριση τῆς φυλετικῆς ταυτότητας τῶν διαφόρων θρακικῶν ἐθνῶν ἀπὸ Ἑλλήνες καὶ ξένους παρατηρητὲς στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, παρὰ μὲ κάποια φυλετικὴ πραγματικότητα.

91. Διευκρινίζεται πῶς στὸ λῆμμα αὐτὸ ὁ Στέφανος Βυζάντιος παραπέμπει στὸν Ἐκαταῖο μόνον ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχετικὲς μὲ τὴν ὀνομασία καὶ τὶς πόλεις τῆς νήσου πληροφορίες (δύο πόλεις ἔχουσα, Ἡφαιστίαν καὶ Μύριναν, ὡς Ἐκαταῖος Εὐρώπη), ἀλλὰ στὸν Στράβωνα ὅσον ἀφορᾷ στοὺς γηγενεῖς πληθυσμοὺς τῆς νήσου, ἀναφέροντας τὰ ἐθνικὰ Σίντιες καὶ Σαπαῖοι· γιὰ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἐκαταίου, βλ. Jacoby, *FGH* 1, F138.

εὐθέως ἀπὸ τὸ 12ο βιβλίον τῶν *Γεωγραφικῶν*, ὀνομαστικῶς ἀναφέρονται μόνο ὁ Ὅμηρος γιὰ τὸν πρῶτον συσχετισμὸν καὶ ὁ Ἀρχιλόχος γιὰ τὸν δευτέρον.⁹²

8. Οἱ Σαπαῖοι στὸν Πλίνιον τὸν Πρεσβύτερον

Ὁ Πλίνιος ἀναφέρει τοὺς Σαπαίους μεταξὺ τῶν φύλων ποὺ δροῦσαν στὴν περιοχὴ ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν Στρυμόνα μέχρι τὸν Νέστο ποταμὸν καὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος, μετὰ τοὺς Brysae καὶ πρὶν τοὺς Ὀδόμαντες. Πλὴν τῆς γενικῆς χωροθέτησης τῶν Σαπαίων στὸ Ν/ΝΔ τμήμα τῆς Θράκης, οἱ τοπογραφικῆς καὶ χρονολογικῆς φύσης ἀσάφειες ποὺ παρουσιάζει ἡ συγκεκριμένη ἀπαρίθμηση τῶν φύλων τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας δὲν ἐπιτρέπουν τὴ συναγωγὴν κάποιου πιὸ συγκεκριμένου συμπεράσματος.⁹³

9. Τὰ στενὰ καὶ τὸ ὄρος τῶν Σαπαίων στὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἀππιανοῦ

Σταθερὰ τοπογραφικὰ σημεῖα γιὰ τὴ χωροθέτησιν τῶν Σαπαίων προσφέρει ὁ Ἀππιανὸς κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν κινήσεων τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ πρὶν ἀπὸ τὴ μάχην τῶν Φιλίππων τὸ 42 π.Χ., ὅταν ἀναφέρει –μετὰ τὴ διάσχισιν τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ καὶ μετὰ πορείαν πρὸς τὰ δυτικὰ– τὰ στενὰ τῶν Κορπίλων καί, στὴ συνέχειαν, τὰ στενὰ τῶν Σαπαίων καὶ τὸ ὄρος τῶν Σαπαίων.⁹⁴ Ἡ ἀφήγησιν τοῦ Ἀππια-

92. Βλ. *Geographi Graeci Minores* II, 767: «παρατιθέασιν καὶ ἄλλα ὀνόματα ἀλλαγέντα κατὰ μεταγωγὴν κλήσεως, οἷον οἱ παρ' Ὀμήρῳ, φασί, Σίντιες Θράκες Σίντιοι ἐκλήθησαν ὕστερον, εἶτα παρὰ Ἀρχιλόχῳ Σάιοι καὶ πάλιν Σάπαι. Ὡσπερ δὲ τὰ τοιαῦτα ἔθνη ὀνόματα διαφόρως παρεποιήθησαν, οὕτω καὶ τὸ τῶν Φρυγῶν Βρύγοι γὰρ καὶ Βρίγες καὶ Φρίγες οἱ αὐτοί». Γιὰ τὸ χειρόγραφον στὴν κατοχὴν τοῦ Εὐσταθίου –τὸ γνωστὸ ὡς ὠ' τῆς χειρόγραφου παράδοσης–, βλ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Fr. Lasserre στὴν ἔκδοσιν *Strabon, Les Belles Lettres* (Παρίσι 1969), τόμ. I, σσ. LXVII-LXVIII. Τὸ λῆμμα Σάπαι ἀπαντᾷ καὶ στὸ ἔργον τοῦ Λεξικογράφου Φωτίου (9ος αἰ. μ.Χ.), μετὰ τὴν προσθήκην ἔθνος Θράκιον.

93. Βλ. Πλίν. *NH* 4.11.40: *Thracia sequitur, inter validissimas Europae gentes, in strategias L divisa. populorum eius quos nominare non pigeat amnem Strymonem accolunt dextro latere Densetiae et Medi ad Bisaltas usque supra dictos, laevo Digerrum Bessorumque multa nomina ad mestum amnem ima Pangaei montis ambientem inter Haletos, Diobessos, Carbilesos, inde Brysas, Sarpaeos, Odomantos*. Γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ σχετικοῦ καταλόγου, βλ. Παρισάκη 2019-2020, 198-199 (ἐνότητα 3). Σημειώνεται πῶς οἱ Σαπαῖοι δὲν ἀναφέρονται στὸ ἔργον τοῦ ἀντλοῦντος ἀπὸ τὸν Πλίνιον Σολίνου γιὰ τὸν Σολῖνον, βλ. Παρισάκη 2019-2020, 199-200.

94. Βλ. Ἀππ. *Ῥωμαϊκῶν ἐμφυλίων* 4.11.86-12.105 καὶ 4.13.105.

νοῦ, τὴν ὁποία ὁ Mommsen χαρακτηρίζει «*accurata narratio*»,⁹⁵ εἶναι ἀναλυτική καὶ πολὺτιμη γιὰ τὴν ἱστορική τοπογραφία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο τῶν μέσων τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.⁹⁶ Στὴν παρούσα μελέτη υἱοθετεῖται ἡ ταύτιση τοῦ «ὄρους τῶν Σαπαίων» μὲ τὴ Λεκάνη καὶ ἡ ταύτιση τῶν «στενῶν τῶν Σαπαίων» εἴτε μὲ τὴν περιοχή τοῦ Ἀκόντισματος, νότια τῆς Λεκάνης, εἴτε μὲ τὸ πέρασμα ποῦ φέρει σήμερα τὴν ὄνομασία «στενὰ τοῦ Σίλα», ΝΔ τῆς Λεκάνης καὶ ΒΔ τῆς Καβάλας.⁹⁷

10. Ἡ στρατηγία τῆς Σαπαϊκῆς στὸν κατάλογο τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου
Ἀκολουθεῖ ἡ μαρτυρία τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, ποῦ χρονολογεῖται σὲ γενικές γραμμὲς στὶς ἀρχές τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.⁹⁸ Στὸν κατάλογο τῶν στρατηγιῶν τῆς

95. Βλ. Mommsen 1875, 252 σημ. 2 [= 1913, 299].

96. Βλ. Παρισάκη 2000-2003 καὶ 2019-2020, 201-203 (ἐνότητα 4), μὲ τὴ σχετική ἀνάλυση καὶ βιβλιογραφία.

97. Ἐπαναλαμβάνονται, ἐν συντομίᾳ, διαφορετικὲς προτάσεις τῆς νεώτερης ἔρευνας (βλ. ἀναλυτικότερα Παρισάκη 2019-2020, 202 σημ. 33): ὁ Peter Delev (2016α, 56-58) ταυτίζει τὰ στενὰ τῶν Σαπαίων μὲ τὸ Ἀκόντισμα ἀλλὰ γιὰ τὸ ὄρος τῶν Σαπαίων κλίνει πρὸς τὸ Φαλακρό. Ἡ τελευταία αὐτὴ πρόταση συνεπάγεται τὴν ἐπέκταση τοῦ χώρου δράσης τῶν Σαπαίων κατὰ τι δυτικότερα, σὲ σχέση μὲ τὶς ὑπόλοιπες διαθέσιμες στὴν ἔρευνα μαρτυρίες. Στὴν περιοχή τῶν στενῶν τοῦ Νέστου καὶ βόρεια τῆς Ἐάνθης φαίνεται πὼς ἀναζητεῖ τὰ στενὰ τῶν Σαπαίων ὁ Διαμαντῆς Τριαντάφυλλος, βλ. σχετικὴ ἀνακοίνωση στὸ 3ο Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὴ Ρωμαϊκὴ καὶ Ὑστερο-ρωμαϊκὴ Θράκη (RaLATH III), ποῦ ἔλαβε χώρα στὴν Κομοτηνὴ στὶς 18/10/2018, μὲ τίτλο «Some Important Events from the History of Roman Thrace» ἐπίκειται ἡ σχετικὴ δημοσίευση. Τέλος, ὁ Uzunov 2020, 73, τοποθετεῖ τὸ ὄρος τῶν Σαπαίων στὶς νότιες ὑπώρειες τῆς Ροδόπης στὸ τμήμα βόρεια τῆς πεδιάδας τῆς Κομοτηνῆς, τὰ στενὰ τῶν Σαπαίων στὸ πέρασμα ποῦ ἀνοίγεται μεταξὺ Ροδόπης καὶ Λεκάνης, στὰ δεξιὰ τῆς πορείας τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατεύματος πρὸς τὸ Ἀκόντισμα. Τέλος, προτείνει (Uzunov 2020, 80, βλ. καὶ εἰκ. 1) καὶ συγκεκριμένη πορεία γιὰ τὴν παράκαμψη τοῦ Ῥασκουπόριδος ταυτίζοντας τὸν Ἀρπησοῦ ποταμὸ μὲ τὸν ποταμὸ Rata (Δεσπάτης), θεωρεῖ πὼς ὁ Ῥασκούπορις κινήθηκε κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερῆς/ἀνατολικῆς ὄχθης. Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ προσέγγισε τὴν κοιλάδα τῶν Φιλίππων παρακάμπτοντας τὸ Φαλακρό ὄρος ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἢ δυτικὴ του πλευρά.

98. Βλ. Πτολ. *Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις* 3.11.8-10 (τῆς ἐκδ. Stückerberger καὶ Graßhoff): Στρατηγίαί δέ εἰσιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίας καὶ περὶ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Δανθλητικῆ, Σαρδικῆ, Οὐσδικησικῆ, Σελλητικῆ. Πρὸς δὲ τῇ

Θράκης, πού ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος εἰσάγει μεταξύ τῶν πόλεων τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν πόλεων τῆς ἐνδοχώρας, ἀναφέρονται συνολικὰ δεκατέσσερις στρατηγίες. Ἄν καὶ οἱ στρατηγίες ἀπαριθμοῦνται χωρὶς περαιτέρω πληροφορίες, ἀπὸ τὴν ἀπαρίθμηση προκύπτει ἡ χωροθέτηση τῆς Σαπαϊκῆς κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης, μεταξύ τῆς Κοιλητικῆς στὰ δυτικὰ καὶ τῆς Κορπιλικῆς στὰ ἀνατολικά.⁹⁹ Μὲ τὶς στρατολογῆσεις στὸ πλαίσιο τῆς λειτουργίας τῶν στρατηγιῶν μποροῦν νὰ συνδεθοῦν τρία πρόσωπα, πού ρητῶς μνημονεύονται ὡς Σαπαῖοι σὲ δύο στρατιωτικὰ διπλώματα. Πρόκειται, συγκεκριμένα, γιὰ τὸν Τίτο Φλάβιο Κέλσο, πού ἀναφέρεται ὡς ὑπηρετήσας στὴν *ala Scubu[]orum*, σὲ δίπλωμα τῆς ἐποχῆς τῶν Φλαβίων πού βρέθηκε στὶς *Aquae Mattiacorum* (σημ. Wiesbaden) τῆς Γερμανίας, καὶ τὸν *Hezbenus Dulazeni* καὶ τὸν υἱὸ τοῦ *Doles*, πού ἀναφέρονται ὡς ὑπηρετήσαντες στὸν στόλο τοῦ Μισσηνοῦ, σὲ δίπλωμα πού ἐξεδόθη στὶς 9 Φεβρουαρίου 71 μ.Χ. καὶ βρέθηκε στὴν περιοχή τῆς Κομοτηνῆς, ἴσως στὴ θέση τῆς μεταγενέστερης Μαξιμιανουπόλεως.¹⁰⁰ Μὲ βάση τὰ ὅσα ἀναλύονται πιὸ κάτω γιὰ τὴ χωροθέτηση Σαπαίων καὶ Σαπαϊκῆς, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς οἱ ἀποστρατευθέντες τοῦ δευτέρου διπλώματος ἐπέστρεψαν στὸν τόπο καταγωγῆς τους. Ἡ ἴδια ὑπόθεση μπορεῖ νὰ γίνῃ γιὰ τὸν ἐπίσης βετεράνο τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, πού ἐτάφη στὸ Λιθοχώρι.¹⁰¹

Μακεδονία καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ὁμοίως στρατηγίαι Μαιδική, Δροσική, Κοιλητική, Σαπαϊκή, Κορπιλική, Καινική· καὶ ὑπὲρ μὲν τὴν Μαιδικὴν Βεσσική, ὑφ' ἣν Βεννική, εἶτα Σαμαϊκή. Παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἡ Ἄστικὴ στρατηγία. Γιὰ τὸν κατάλογο τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου, τὴ χρονολόγησι καὶ τὰ κριτήρια χωροθέτησις τῶν στρατηγιῶν, βλ. ὅσα σημειώνονται στὸ ἄρθρο Παρισάκη 2019-2020, 203-206, ἐνότητα 5.

99. Βλ., ἀναλυτικότερα, τὴν ἀμέσως ἐπόμενη ἐνότητα.

100. Βλ. ἀντίστοιχα *CIL* XIII 7580: T(itus) Flavius Celsu[s], vet(er)anus ex ala Scubu[]orum, cives Sappaus (πρβλ. καὶ Dana 2011, 55, 68 σημ. 122· 2013, 251· 2014, 303) καὶ *CIL* XVI 12: cent(urio) Hezbenus Dulazeni f(ilius) Sappa(eus) et Doles f(ilius) eius (πρβλ. *I. Thrake Aeg.* σ. 487· Dana 2011, 59, 68, 84 σημ. 178· 2013, 221 ἄρ. 7 καὶ 251· 2014, 303).

101. Ὅπως μαρτυρεῖ ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή στὸ *umbro* τῆς ἀσπίδας του· γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Λιθοχωρίου, βλ. σσ. 48-49. Τὰ δύο στρατιωτικὰ διπλώματα καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Λιθοχωρίου, ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἐρέτριας πού ἀναφέρεται στὴν ἐνότητα 5, ὁ ἀπελεύθερος τῆς σημ. 1, καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ στρατηγοῦ τῆς σημ. 118 –καὶ ἔξαιρώντας τοὺς φέροντες τὸν τίτλο τοῦ βασιλέα ἢ δυνάστη τῶν Σαπαίων– συνθέτουν τὸ μικρὸ,

Σὲ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα τοῦ 2ου/3ου αἰ. μ.Χ. ἀπὸ τῆ χώρα Ἀδριανουπόλεως, τέλος, ἀπαντᾶ καὶ ἡ ποιητικὴ ἀναφορὰ τῆς «ἐριβώλου Σαπαϊκῆς».¹⁰²

11. Ἡ χωροθέτηση Σαπαίων καὶ Σαπαϊκῆς

Ἡ μακραινὴ ἱστορία τους –ποὺ παρακολουθεῖται, ἔστω καὶ μὲ σημαντικὰ κενά, ἀπὸ τοὺς Περσικοὺς πολέμους μέχρι τὴν ἀστικοποίησιν τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας ἀπὸ τὸν Τραϊάνο–, ἡ ἄμεση γειτνίασί τους μὲ δύο ἀπὸ τὶς πιὸ ἰσχυρὰς ἑλληνίδες πόλεις τῶν ἀκτῶν τοῦ βορείου Αἰγαίου, ἡ ἰδιαίτερη θέση ποὺ ἀπέκτησαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς ρωμαϊκῆς ἐπέκτασιν στὴν περιοχή καί, συνακόλουθα, οἱ συχνότερες –σὲ σχέση μὲ ἄλλα φύλα τῆς ἐνδοχώρας– ἀναφορὰς καθιστοῦν τοὺς Σαπαίους ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα χωροθετούμενα φύλα τῆς ἀρχαίας Θράκης.

Τὴν ἀναζήτησί τους στὴν εὐρύτερη περιοχή τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Νέστου ποταμοῦ καὶ βόρεια τῶν ἑλληνίδων πόλεων τῆς περιοχῆς ἐπιτρέπει ἤδη, ἔστω καὶ μὲ γενικὸ τρόπο, ἡ μαρτυρία τοῦ Ἡροδότου.¹⁰³ Πιὸ σταθερὰ σημεῖα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς κοιτίδας καὶ τῆς ἀκτίνας δράσης τους κατὰ τοὺς ὕστερους ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους προσφέρουν οἱ Στράβων καὶ Ἀππιανός. Ἀπὸ τὸν Στράβωνα καθίσταται σαφὲς πὼς οἱ Σαπαῖοι θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς πεδιάδας τῆς Κομοτηνῆς ποὺ ἐκτείνεται βόρεια τῶν Ἀβδήρων καὶ τῆς Μαρωνείας καὶ πὼς ὁ χῶρος δράσης τους θὰ πρέπει νὰ κάλυπτε σημαντικὸ μέρος τοῦ ὄρεινου ὄγκου τῆς Ροδόπης, ἀφοῦ γειτνιάζαν μὲ τοὺς Βέσσους καὶ τοὺς Ὀδρύσες. Εἶναι σημαντικὸ νὰ ἐπισημανθεῖ, ἐν τούτοις, πὼς ὁ Στράβων εἶναι περίπου σύγχρονος μὲ τὴν περίοδον τῆς μέγιστης ἀκμῆς τοῦ φύλου. Ἡ μαρτυρία του ὑποδεικνύει μίαν σχετικὴ σταθερότητα στὸ χῶρον δράσης, ἀλλὰ δὲν μεταφέρει ἀπαραιτήτως τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου αὐτοῦ σὲ σχέση μὲ προγενέστερες περιόδους.¹⁰⁴ Δύο σταθερὰ χωροθετικὰ σημεῖα

διαθέσιμο σήμερα ὀνομαστικὸ τοῦ συγκεκριμένου φύλου: Ἀρτίδονις, Αὐλούζελμις, Διουζίης, Δόλης/Δούλης, Δουλάζενις, Ἐζβενις, Ζυκουλήσης, ὁ ἐκρωμαῖσθεὺς Κέλσος, Σίτας/Σιτᾶς καὶ Τυρέλης. Γιὰ τὸ Ἀρτίδονις/Ἀρτιδόνης, βλ. σημ. 74· γιὰ τὰ ὑπόλοιπα ἀνθρωπωνύμια, βλ. τὰ σχετικὰ λήμματα στὸ Dana 2014.

102. Βλ. *IGBulg* III.2, 1794 = V 5642. Τὶς ἀναφορὰς τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος συμπληρώνουν ὅσες ἀναφέρονται στὸ τέλος τῆς ἐνότητος 7.

103. Βλ. ἐνότητα 1 καὶ σημ. 23.

104. Γιὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Στράβωνος, βλ. ἐνότητα 7. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴ κινεῖται καὶ ὁ Delev 2016α, 50, ποὺ ἐρμηνεύει τὸν συσχετισμὸ τῶν Σαπαίων μὲ τοὺς

προσφέρει και ὁ Ἄππιανὸς μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ «ὄρους τῶν Σαπαίων» καὶ τῶν «στενῶν τῶν Σαπαίων». Παρὰ τὶς ὑφιστάμενες ἀκόμη ἀποκλίσεις στὴν ταύτιση τοῦ πρώτου –Λεκάνη ἢ Φαλακρό– καὶ τοῦ δεύτερου –Ἀκόντισμα, στενὰ τοῦ Σίλα ἢ καὶ κάποιο πέρασμα στὰ βόρεια ἢ δυτικά τῆς Λεκάνης–,¹⁰⁵ οἱ σχετικὲς προτάσεις ὀδηγοῦν καὶ πάλι στὴν περιοχὴ τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Νέστου. Παρὰ τὶς ὅποιες διακυμάνσεις στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, αὐτὴ ἡ περιοχὴ θὰ πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύει τὴν ἱστορικὴ κοιτίδα τοῦ φύλου.¹⁰⁶ Μία τέτοια

Βέσους καὶ τοὺς Ὀδρύσες ὡς δηλωτικὸ τοῦ χώρου δράσης τους. Σημειώνει, συγκεκριμένα, πὼς οἱ Σαπαῖοι τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. –κατὰ τὴν περίοδο τοῦ πελατιακοῦ βασιλείου, δηλαδή– θὰ πρέπει νὰ ἤλεγχαν πιθανότατα μεγάλο μέρος ἢ καὶ τὸ σύνολο τοῦ ὄρειου ὄγκου τῆς Ροδόπης.

105. Βλ. ἐνότητα 9.

106. Ἡ χωροθέτηση αὐτὴ μοιάζει ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν σύγχρονων μελετητῶν. Ἀπόκλιση ὑφίσταται μόνο ὡς πρὸς τὸ κατὰ πόσο οἱ Σαπαῖοι θὰ μπορούσαν νὰ τοποθετηθοῦν καὶ στὴν δεξιά/δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ. Ἦδη ὁ Mommsen τοποθετοῦσε τοὺς Σαπαῖους τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων «in confinis Thraciae et Macedoniae» καὶ ἀναζητοῦσε τὴν ἀναφερόμενη ἀπὸ τὸν Λουκιανὸ *gelida ora* μεταξὺ τῶν Ἀβδήρων καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Νέστου ποταμοῦ, βλ. Mommsen 1875, 252 καὶ σημ. 3 [= 1913, 299]. Ὁ Kierpert (*FOA XVI*) τοποθετοῦσε τοὺς Σαπαῖους καὶ στὶς δύο ὄχθες τοῦ Νέστου. Ἀνάλογες ὑπῆρξαν καὶ οἱ προτάσεις μεταγενέστερων μελετητῶν. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὁ Σαμοθράκης 1963, 468, ποὺ τοποθετοῦσε τοὺς Σαπαῖους στὰ «ἀνατολικά τῆς Μακεδονίας, παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Θράκης, ἐπὶ τοῦ κάτω ροῦ τοῦ Νέστου, μεταξὺ τῶν Φιλίππων καὶ τῶν Ἀβδήρων» ὁ Σαμσάρης 1976, 68-69, «στὶς δύο μεριεὶς τοῦ ποταμοῦ Νέστου», παραπέμποντας καὶ σὲ παλαιότερη ἄποψη τοῦ Σβορώνου γιὰ τὴν ταύτιση τῆς χώρας τῶν Σαπαίων μὲ τὸν τουρκικὸ καζᾶ Σαρί-Σαμπάν (περιοχὴ Χρυσούπολης) καὶ τὴν πιθανὴ ἐπιβίωση τοῦ ἔθνωνυμίου στὸ ὄνομα τοῦ καζᾶ. Τὸν συσχετισμὸ ἐπαναλαμβάνει ὁ Τσαντσάνογλου 2019, 131, ποὺ τοποθετεῖ τὶς Σάπες τοῦ καταλόγου τῶν θεωροδόκων (βλ. ἐνότητα 3) στὴν περιοχὴ τῆς Χρυσούπολης, σημειώνοντας πὼς ἡ πόλη ἐπὶ Τουρκοκρατίας ὀνομαζόταν *Sarı Şaban*, μετονομάστηκε τὸ 1919 σὲ Σαπαῖοι καὶ τὸ 1927 σὲ Χρυσούπολη βλ., ὅμως, Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1990, καὶ Psoma 2016, 89, γιὰ τὴ σημασία τοῦ τουρκικοῦ τοπωνυμίου («χρυσὴ πεδιάδα», πρβλ. Χρυσούπολη). Καὶ τὶς δύο ὄχθες τοῦ Νέστου ποταμοῦ ἀναφέρει ὁ Zannis 2014, 292, ἂν καὶ σημειώνει πὼς κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. εἶναι πιθανὸ νὰ ἐκτείνονταν μόνο πρὸς τὴ δεξιά/δυτικὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ (βλ. σημ. 23). Γιὰ τὴ Rufin-Solas 2020, 28, ἡ κοιτίδα τῶν Σαπαίων βρισκόταν «in the hinterland of Abdera and in the mountains on the left bank of the Nestos», ἐνῶ γιὰ τὸν Evangelidis 2020, 49, οἱ Σαπαῖοι «might have covered an extensive area reaching from Nestos to

χωροθέτηση συνεπάγεται πώς οί Σαπαίοι ήλεγχαν πιθανότατα –τουλάχιστον σε περιόδους άκμής και άνεξαρτησίας– μέρος του όρεινου όγκου τής Λεκάνης, μέρος τής ΝΔ Ροδόπης, τή διάβαση τής Σταυρούπολης-Παρανεστίου αλλά και τμήμα διαβάσεων τής Ροδόπης, όπως τής διαβάσης Έχίνου - Cherelare - Assenongrad και ίσως τής Νυμφαίας - Makaza άνατολικότερα. Άπό τά εδάφη τών Σαπαίων θά πρέπει νά πέρασαν και οί Τριβαλλοί κατά τήν επίθεσή τους έναντίον τών Άβδήρων τό 376/375 π.Χ.¹⁰⁷

Πιο συγκεκριμένα όρια στον χώρο δράσης τών Σαπαίων ίσως δόθηκαν με τή διαμόρφωση τής όμώνυμης στρατηγίας. Άν και δέν άποκλείεται ή στρατηγία νά ύφίστατο σε κάποια μορφή ήδη κατά τήν περίοδο του πελατειακού βασιλείου –τουτ’ εστιν άπό τά μέσα του 1ου αι. π.Χ. μέχρι τό 46 μ.Χ.–, ή ύπαρξή της μαρτυρείται μόνο στον κατάλογο του Κλαυδίου Πτολεμαίου.¹⁰⁸ Άν και οί πληροφορίες του Πτολεμαίου είναι γενικού χαρακτήρα, ή άναφορά τής στρατηγίας κατά μήκος του συνόρου Μακεδονίας - Θράκης και ή άμηση γειτνίασή της με όντότητες όπως ή ρωμαϊκή άποικία τών Φιλίππων, ή θασιακή Περαιία και οί έλληνίδες πόλεις άνατολικά του Νέστου ποταμού επιτρέπουν μία σχετική άκρίβεια στον προσδιορισμό του Δ/ΝΔ και του Ν όριου της. Προς τά Δ/ΝΔ, τό όριο τής στρατηγίας –για όσο διάστημα αυτή ύφίστατο– θά πρέπει νά συνέπιπτε με τό όριο τών έπαρχιών Θράκης - Μακεδονίας και τό Β/ΒΑ όριο τής χώρας τών Φιλίππων. Άβέβαιη προς τήν κατεύθυνση αυτή παραμένει ή ένταξη τής κοιλάδας τής Πλατανιας στη μία ή τήν άλλη πλευρά τών συνόρων.¹⁰⁹

lake Vistonis». Άπό τις προτάσεις αυτές είναι έμφανής ή όμοφωνία ως προς τή χωροθέτηση τών Σαπαίων στον κάτω ρου του Νέστου, με άπόκλιση ως προς τήν παρουσία τους και δυτικά του ποταμού, με άλλους μελετητές νά τοποθετούν τό δυτικό όριο τής κοιτίδας τους στον Νέστο ποταμό και άλλους κατά τι δυτικότερα.

107. Για τήν επίθεση αυτή, βλ. ένότητα 2.

108. Βλ. ένότητα 10. Πώς τά εδάφη στα βόρεια τών πόλεων τής αιγαιακής άκτής άνήκαν στο πελατειακό βασίλειο τής Θράκης προκύπτει άπό έπιγραφή που έντοπίσθηκε σε άρχαιο λατομείο μαρμάρου στο Χαλκερό (θέση Τζαρι) τής Νέας Καρβάλης, περι τά 10 χλμ. άνατολικά τής Καβάλας. Τήν έπιγραφή άνέθεσε ό έπί τών λατόμων Εϋτυχος στον Δία “Υψιστο, προς τιμήν του βασιλέα ‘Ροιμητάκη Γ’ και τών υιών του βλ. Μπακαλάκης 1935, 302-310 άρ. 1, εικ. 1-2 [= 1990, 19-27]· Νικολαΐδου-Πατέρα 1987-1990· Loukourouli 1987, 89-90· Parissaki 2018, 34 σημ. 17.

109. Η έκταση τής χώρας τών Φιλίππων έχει έπί μακρόν άπασχολήσει τήν έρευνα, βλ. *CIPh* ΙΙ.1, σσ. 40-55, με τή σχετική βιβλιογραφία και συζήτηση. Άπό τήν Πλατανια προέρχεται επιτύμβια έπιγραφή τών αυτοκρατορικών χρόνων (2ος ή 3ος αι. μ.Χ. ή

Συνεχίζοντας πρὸς τὰ Ν/ΝΔ, τὸ ὄριο θὰ συνέπιπτε μὲ τὸ βόρειο τῆς θασιακῆς Περαίας. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ σημειώνεται ἡ ἀνεύρεση τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Πετροπηγῆς (πρῶν *Kaja Bunar*),¹¹⁰ ὅπου διευκρινίζεται πῶς πρόκειται γιὰ τὸ *terminus secundus* στὸ ὄριο *inter Thra[c]as et Tha[s]ios*. Εἶναι πιθανὸ ὁ ὅρος νὰ προσδιόριζε τὸ βόρειο ὄριο τῆς Περαίας, διαφοροποιώντας τὴ θάσο –πὺ κατεῖχε τὸ καθεστῶς τῆς *civitas libera*– ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς *provincia Thracia*.¹¹¹ Ἡ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς τὸ 101 μ.Χ. εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ἀφοῦ ἐπιτρέπει τὸν συσχετισμὸ μὲ τὸ μεγάλο πρόγραμμα ἀστικοποίησης τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας ἐπὶ Τραϊανοῦ τὴν περίοδο τῶν Δακικῶν πολέμων.¹¹² Δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀνάγκη ἀκριβοῦς χωροθέτησης τῆς θασιακῆς Περαίας νὰ προέκυψε στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς γενικότερης ἀναδιοργάνωσης.¹¹³ Συνεχίζοντας

ἐπιγραφή ἀναφέρεται σήμερα ὡς χαμένη), πὺ ἀναφέρει τὸν Δεντούπη, υἱὸ τοῦ Βεΐθου, καὶ τὴν οἰκογένειά του, καθὼς καὶ τὰ ἀξιώματα τοῦ βουλευτοῦ, τοῦ ἀντιστρατήγου καὶ τοῦ φορολόγου, βλ. τώρα ὁ.π. 369-371. Ὁ Brélaz (*CIPH* II.1, ὁ.π.) κλίνει πρὸς τὴν ἄποψη τοῦ πρώτου ἐκδότη Paul Perdrizet καὶ ἐντάσσει τὴν κοιλὰδα τῆς Πλατανιάς στὴν ἐπαρχία Θράκης καὶ ὄχι στὴ ρωμαϊκὴ ἀποικία τῶν Φιλίππων, πρβλ. καὶ Sève 2016, 132-133 σημ. 6. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐπιφύλαξη τῆς ἀβέβαιης χρονολόγησης τῆς ἐπιγραφῆς, ἡ Πλατανιά θὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ *territorium* τῆς Οὐλπίας Τοπεύρου καὶ τὰ ἀξιώματα τοῦ Δεντούπη καὶ τοῦ υἱοῦ του μὲ αὐτὴν, καὶ ὄχι μὲ τὴ στρατηγία τῆς Σαπαϊκῆς –ἢ τῆς Δροσικῆς κατὰ τὸν Perdrizet–, πὺ πιθανῶς νὰ μὴν ὑφίστατο πλέον.

110. Ἡ ἐπιγραφή δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴ Hereward 1963, 133 καὶ τῆς ἰδίας 1968, 148-149, εἰκ. 25-28 (*AE* 1968, 469) ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις, πὺ ἀκολούθησαν, βλ. Geron 1979, 233· Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1990, 503-506, εἰκ. 4· καί, πὺ πρόσφατα, Fournier 2013, 38, 46-49 καὶ 51. Ἄν καὶ ἡ ἐπιγραφή δὲν βρέθηκε *in situ*, εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ πῶς δὲν πρέπει νὰ μετακινήθηκε μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ σημεῖο τοποθέτησής της. Γιὰ τὴν ἔκταση τῆς θασιακῆς Περαίας, βλ., πὺ πρόσφατα, Psoma 2016, κυρίως 88-90, πὺ σημειώνει πῶς κατὰ τοὺς τελευταίους προχριστιανικοὺς αἰῶνες ἡ θασιακὴ Περαία θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν περιοχή μεταξὺ Νεαπόλεως καὶ δυτικὰ τῶν Αβδήρων καὶ τοῦ Νέστου.

111. Βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1990, 503 καί, κυρίως, 506 σημ. 84, πὺ διατυπώνει τὴν ἄποψη πῶς ἂν ὁ ὅρος προσδιόριζε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς Περαίας θὰ ἀνέφερε ὡς γειτονικὴ ὄντοτητα τὴν Τόπειρο, ἐνῶ στὸ δυτικὸ θὰ ἀνέφερε τοὺς Φιλίππους. Τὸ βόρειο δέχεται καὶ ὁ Fournier 2013, 47· ὁ Geron 1979 ἀναφέρει τὸ βόρειο ἢ βορειο-δυτικὸ.

112. Βλ. Lozanov 2015, 82.

113. Μὲ τὶς δυσκολίες πὺ προέκυψαν μεταξὺ Τοπεύρου καὶ Ἀβδήρων, ἴσως στὸ

πρὸς τὰ ἀνατολικά, τὰ νότια ὄρια τῆς στρατηγίας θὰ πρέπει νὰ ἐκτείνονταν κατὰ μῆκος τῶν βορείων ὁρίων τῆς χώρας τῶν Ἀβδήρων καὶ τῆς Μαρωνείας.¹¹⁴ Μεγαλύτερες δυσκολίες υφίστανται ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου. Γιὰ ἀρκετοὺς μελετητές, ἡ στρατηγία τῆς Σαπαϊκῆς ἐκτείνονταν πρὸς τὰ ἀνατολικά μέχρι τῆ Βιστονίδα λίμνη. Μὲ τὰ μέχρι στιγμῆς δεδομένα, πιθανότερη ἐμφανίζεται ἡ τοποθέτηση τοῦ ΝΑ ὁρίου τῆς στρατηγίας στὴν περιοχή τοῦ Ἰσμάρου, ὅπου καὶ τὸ ΝΑ ἄκρο τῆς χώρας τῆς Οὐλπίας Τοπεῖρου πού τῃ διαδέχθηκε.¹¹⁵ Ὅσο γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ βορείου συνόρου τῆς στρατηγίας, αὐτὸς μοιάζει, μὲ τὰ διαθέσιμα σήμερα δεδομένα, ἀδύνατος. Ὁ Alexander Fol διατύπωσε τὴν ὑπόθεση πὼς τὸ βόρειο ὄριο τῆς στρατηγίας θὰ μπορούσε νὰ ἀκολουθεῖ τὴν πορεία τῶν σύγχρονων ἑλληνο-βουλγαρικῶν συνόρων στὸ τμήμα ἀπὸ τὴν κορυφὴ Τσολιάς (ὕψ. 2.212 μ., γνωστὴ καὶ ὡς Gotchev vrach ἢ Ali Botush) μέχρι τὴν κορυφὴ Γυφτόκαστρο (ὕψ. 1827 μ., γνωστὴ καὶ ὡς Tsigansko gradishte ἢ Tsengene Hissar). Σὲ κάθε περίπτωσι, τὸ μεγάλο, ὡς

πλαίσιο τῆς ἰδίας ἀναδιοργάνωσης, συνδέονται καὶ οἱ δύο ἐπιγραφές τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, πού ἀναφέρονται στὴ σημ. 121.

114. Γιὰ τὰ βόρεια ὄρια τῶν Ἀβδήρων, βλ. Καλλιντζή 2011, 76-77. Γιὰ μίαν συνοπτικὴ καὶ κατατοπιστικὴ περιγραφή τῶν ὁρίων τῆς χώρας τῶν Ἀβδήρων, βλ. τώρα καὶ Adak, Thonemann 2022, 84-85. Γιὰ τὰ βόρεια τῆς Μαρωνείας, βλ. *I. Thrake Aeg.* σσ. 333-334.

115. Στὴν περιοχή τῆς Βιστονίδος τοποθετοῦσε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς στρατηγίας ὁ Tomaschek 1893, 69: «in den Vorbergen der Rhodope vom Nestos an bis zum bistonischen See, an der Westseite der Korpiljen»· ὁ Delev κινήθηκε ἀνατολικότερα, τοποθετώντας τὸ ἀνατολικὸ ὄριο στὴν περιοχή τοῦ Ἐβρου ποταμοῦ, ὅπου καὶ τὸ δυτικὸ τῆς στρατηγίας τῆς Κορπιλικῆς· βλ. Delev 2009, 248 –ὅπου συσχετίζει τὴ Σαπαϊκὴ μὲ τὰ Ἀβδηρα, τὴ Μαρώνεια ἀλλὰ καὶ τὴν Αἶνο– καὶ 2014, 418. Ἡ πρόταση στηρίζεται, ἐν πολλοῖς, σὲ παλαιότερη καὶ ὁπωσδήποτε ἐσφαλμένη τοποθέτηση τῶν στενῶν τῶν Κορπίλων ἀνατολικά τοῦ ποταμοῦ πού πρέπει, κατὰ τὴν ἀπόψή μας, νὰ ἐγκαταλειφθεῖ. Ἄν καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς Κορπιλικῆς στρατηγίας εἶναι τόσο ἀβέβαιος ὅσο καὶ αὐτῶν τῆς Σαπαϊκῆς –ἴσως καὶ περισσότερο–, ἡ τοποθέτηση τοῦ δυτικοῦ τῆς συνόρου στὴν περιοχή τοῦ Ἰσμάρου προκύπτει ἀπὸ τὸν συσχετισμὸ μὲ τὰ «στενὰ τῶν Κορπίλων», πού σχεδὸν ὅλοι οἱ σύγχρονοι μελετητές τοποθετοῦν πλέον σὲ αὐτὴν τὴν περιοχή, βλ. Παρισάκη 2019-2020, 201-202. Ὡς πρὸς τὴν ἔκτασι τῆς στρατηγίας τῆς Σαπαϊκῆς πρὸς τὰ ἀνατολικά, πρβλ. καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος (βλ. σημ. 81), πὼς οἱ Σαπαῖοι βρίσκονταν βόρεια τῶν Ἀβδήρων ἀλλὰ καὶ τῆς Μαρωνείας, ἐπομένως καὶ ἀνατολικά τῆς Βιστονίδος.

φαίνεται, μέγεθος τῶν στρατηγιῶν τοῦ καταλόγου τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Στράβωνος περὶ συσχετισμοῦ τῶν Σαπαίων μὲ τοὺς Βέσσους καὶ τοὺς Ὀδρύσες ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση πὼς ἡ στρατηγία θὰ κάλυπτε μέρος τοῦλάχιστον τοῦ ὄρεινοῦ ὄγκου τῆς Ροδόπης.¹¹⁶

12. Ἀπὸ τῆ στρατηγία τῆς Σαπαϊκῆς στῆν Οὐλπία Τόπειρο

Κοινὴ εἶναι ἡ πεποίθηση τῆς ἔρευνας –μὲ βάση τὰ μέχρι στιγμῆς διαθέσιμα δεδομένα– πὼς ἡ ἔδρα τῆς Σαπαϊκῆς στρατηγίας θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ θέση τῆς μεταγενέστερης Οὐλπίας Τοπέιρου.¹¹⁷ Ἡ πρόταση στηρίζεται, κυρίως, στὴν ἀνεύρεση –στὰ ἀνατολικά τῆς σημερινῆς κοινότητας Παραδείσου καὶ πλησίον τοῦ Νέστου ποταμοῦ– δύο ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ ἀνήγειραν οἱ στρατηγοὶ τῆς Θράκης πρὸς τιμὴν τοῦ ἐπιτρόπου Θράκης Μάρκου Οὐεττίου Μαρκέλλου καὶ τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Μοισίας Τίτου Φλαβίου Σαβεΐνου,¹¹⁸ στὴ γειτνίαση μὲ τὴν Ἐγνατία ὁδὸ –ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ διέσχιζε τὸν ποταμό– ἀλλὰ καὶ στὴ γενικότερη στρατηγικὴ σημασία τῆς περιοχῆς, κυρίως ἂν ληφθεῖ ὑπ’ ὄψιν ὁ κατὰ βάση ὄρεινός χαρακτήρας τῶν ὑπόλοιπων ἐδαφῶν ποὺ ἤλεγχαν οἱ Σαπαῖοι. Ἡ ἀπόλυτα ἔκκεντρη –ὡς πρὸς τὰ ἐδάφη τοῦ φύλου– θέση δὲν θὰ πρέπει νὰ ξενίζει. Ὀφείλεται στὴν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν κεντρικὴ ὀδικὴ ἀρτηρία τῆς περιοχῆς ἀλλὰ καὶ τὶς ἑλληνίδες πόλεις τῶν ἀκτῶν, πρὸς τὶς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ ἦσαν στραμμένα τὰ οἰκονομικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν Σαπαίων. Δυστυχῶς, ἡ θέση δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ συστηματικὰ καὶ οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν περιοχὴ παραμένουν ἀποσπασματικές.¹¹⁹

116. Βλ. Fol 1975, 76· πρβλ. Delev 2009, 248: «the strategy... would have comprised all of the deeper interior, where its frontiers in both the Central and Eastern Rhodopae remain impossible to establish».

117. Βλ. *I. Thrake Aeg.* σ. 263. Σημειώνεται πὼς κατὰ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. –πρὶν τὸ μεγάλο πρόγραμμα ἀστικοποίησης τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας ἀπὸ τὸν Τραϊανὸ καὶ ὅσο ἀκόμη ὑφίσταντο οἱ στρατηγίες– ὁ Στράβων (7, ἀπ. 44) ἀναφέρει στὰ βόρεια τῶν Ἀβδήρων καὶ τῆς Μαρωνείας τὰ Τόπειρα, ἐνῶ ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος (*NH* 4.42) τὴν *Topiros civitas*.

118. Βλ. *I. Thrake Aeg.* E84 καὶ E85 ἀντίστοιχα. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀναφερόμενου στὴν ἐπιγραφὴ E84, στ. 33 στρατηγοῦ Ζυκουλήση Τυρέλσου ἀπαντᾷ σὲ δύο ἀκόμη ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν στὴν περιοχὴ καὶ σχετίζονται μὲ τὴν οἰκογένειά του, βλ. ὅ.π. E86 καὶ E87 μὲ τὸν σχετικὸ σχολιασμό.

119. Τὰ διαθέσιμα στὴν ἔρευνα δεδομένα μαρτυροῦν ἔντονη παρουσία στὴν περιοχὴ ἤδη ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ., ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1990, 507

Με τήν κατάργηση τῶν στρατηγιῶν καί τήν ἴδρυση ἢ ἐνίσχυση τῶν πόλεων τῆς ἐνδοχώρας ἀπό τὸν Τραϊανό, τὰ ἐδάφη τῆς στρατηγίας τῆς Σαπαϊκῆς θὰ πρέπει νὰ ἐντάχθῃκαν –στὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἢ καί στὸ σύνολό τους– στὴ χώρα τῆς Τοπεΐρου.¹²⁰ Οἱ δύο ὀροθετικὲς στήλες πρὸς τιμὴν τοῦ αὐτοκράτορα Ἀδριανοῦ, ποὺ ἡ πόλη τῶν Ἀβδήρων ἀνήγειρε ἐπὶ τῶν ὄρων, ἀπολαβοῦσα τὴν ἰδίαν γῆν διὰ τὴν οὐράνιον αὐτοῦ πρόνοϊαν, καί ἤρθαν στὸ φῶς πλησίον τοῦ Νέστου καί τοῦ Σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Τοξοτῶν, μαρτυροῦν πῶς ὁ προσδιορισμὸς τῶν ἐδαφῶν τῆς Οὐλπίας Τοπεΐρου δὲν ἔγινε χωρὶς προστριβές.¹²¹

13. Συνοπτικὴ θεώρηση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χάρτη. Τὸ βόρειο τμήμα τῶν νομῶν Ξάνθης καὶ Κομοτηνῆς

Στὴν προσπάθεια σύνδεσης συγκεκριμένων ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων μὲ φῦλα τοῦ θρακικοῦ χώρου ἰσχύουν ὅσα ἐπισημάνθηκαν στὴ σχετικὴ περὶ Κορπίλων συζήτηση.¹²² Ἐπιπρόσθετες δυσκολίες δημιουργεῖ στὴν προκειμένη περίπτωση καί ὁ κατὰ βάση ὀρεινὸς χαρακτήρας τῆς περιοχῆς καί ἡ διαχωριστικὴ προσέγγιση ποὺ ἐπιφέρει στὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς ἡ ὑπαρξη τῶν ἑλληνο-βουλγαρικῶν συνόρων.¹²³ Πέρα ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν διαβάσεων,

σημ. 93, ὅπου καί ἡ συγκεντρωτικὴ παράθεση τῶν δεδομένων. Στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου Μαισωλείου, στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Νέστου, ἡ Σκαρλατίδου ἀναφέρει οἰκισμό τῆς Πρώϊμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ἀλλὰ καί εὐρήματα μεταγενέστερων χρόνων· βλ. Σκαρλατίδου 1990, 617, μὲ προγενέστερη βιβλιογραφία· Καλλιντζῆ 2011, 489-499 ἀρ. 127.

120. Γιὰ τὴ χώρα τῆς Τοπεΐρου, βλ. *I. Thrake Aeg.* σσ. 264-265.

121. Βλ. *I. Thrake Aeg.* E78 καί E79 μὲ τὸν σχετικὸ σχολιασμό· Chryssanthaki-Nagle 2007, 345-346· καί, πρόσφατα, Adak, Thonemann 2022, 193-195, οἱ ὁποῖοι ἐπανεφεραν παλαιότερη ἄποψη τῆς ἔρευνας πῶς τὰ ἐδάφη χάθησαν κατὰ τὴ διεκδίκηση τμήματος τῆς χώρας τῶν Ἀβδήρων ἀπὸ τὸν βασιλεῖα Κότυ τὸ 166 π.Χ. (ἀλλὰ, βλ. *I. Thrake Aeg.* σ. 255). Ἄν, πάντως, ἡ ἀφαίρεση ἐδαφῶν ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Ἀβδήρων συνδέεται μὲ τὴν ἀναβάθμιση τῆς Τοπεΐρου ἐπὶ Τραϊανοῦ, τότε ἴσως συνδέεται μὲ τὸν ἀποτελεσματικότερο ἔλεγχο τῆς Ἐγνατίας οδοῦ ἀλλὰ καί τὴν ἀπόδοση περισσότερων ἀγροτικῶν γαιῶν σὲ μία πόλη, μεγάλο μέρος τῆς ὁποίας ἦταν κατὰ βάση ὀρεινὸ.

122. Βλ. Παρισάκη 2019-2020, 214-215 (ἐνότητα 9). Ἐννοεῖται πῶς ἡ παροῦσα ἀνάλυση –πέραν τοῦ συνοπτικοῦ της χαρακτήρα– ἀφορᾷ μόνο στὶς περιοχὲς ἐκεῖνες ποὺ βρῖσκονταν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν ἑλληνίδων πόλεων τῆς περιοχῆς καί τῆς θασιακῆς Περαιίας.

123. Πρβλ. τὴν παρατήρηση τῆς Archibald 1998, 27: «no one has yet attempted to systematize sites and material from both sides of the Rhodopes».

πάντως, –τῶν ὁποίων ἡ ἔμπορική καὶ στρατιωτική σημασία δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται¹²⁴, ἡ περιοχή διαθέτει τὶς δικές της πλουτοπαραγωγικὲς πηγές: κτηνοτροφία, καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις, κυρίως κατὰ μῆκος τῶν νοτίων ὑπωρειῶν τῆς Ροδόπης καὶ στὴν πεδιάδα τῆς Σταυρούπολης, δάση ἀλλὰ καὶ ὄρυκτὲς πρῶτες ὕλες.¹²⁵

Ξεκινώντας τὸ 1971 μίᾶ συστηματικὴ προσπάθεια ἐντοπισμοῦ καὶ καταγραφῆς τῶν θέσεων τῆς ὀρεινῆς ἐνδοχώρας, ὁ τότε Ἐφορος Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Θράκης, Διαμαντῆς Τριαντάφυλλος, σημείωνε πὼς αὐτὴ ἐλάχιστα εἶχε προχωρήσει ἕως τὶς ἡμέρες του, «λόγῳ κυρίως τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους».¹²⁶ Ἐνα χρόνο ἀργότερα παρουσιαζόταν στὴ σειρά «Αρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις» τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κέντρου Οἰκιστικῆς τοῦ Κ. Ἀ. Δοξιάδη, μονογραφία τοῦ Δημητρίου Λαζαρίδη μὲ τίτλο *Ἡ ἐνδοχώρα τῆς Αἰγαιακῆς Θράκης*. Ἡ μελέτη αὐτὴ δὲν δημοσιεύθηκε ποτέ, ἀλλὰ ὁ Δ. Τριαντάφυλλος μεταφέρει τὴν πληροφορία πὼς «για τὴν ὀρεινὴ Ροδόπη μεταξὺ Νέστου καὶ Ἐβρου ἀναφέρονται συνολικὰ 14 θέσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 7 εἶναι οχυρωματικοὶ περίβολοι σε κορυφές υψωμάτων».¹²⁷ Τὴν πρόοδο πὺ σημειώθηκε τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀντανακλᾶ πρόσφατη καταμέτρηση τῆς Ἐφορείας Ξάνθης, σύμφωνα μὲ τὴν

124. Κατὰ καιροὺς ἡ σημασία τῶν ὀρεινῶν διαβάσεων τῆς Ροδόπης ἀμφισβητεῖται, ἀφ' ἑνὸς λόγῳ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν πὺ ἐπικρατοῦν κατὰ τοὺς χειμερινοὺς μῆνες καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς ἐπιθετικότητας τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν. Ὁ πρῶτος παράγων ἀφορᾶ σὲ συγκεκριμένη ἐποχὴ τοῦ ἔτους καὶ ὁ δεύτερος πιθανὸν νὰ μὴν ἴσχυε, τοῦλάχιστον ἐπὶ μονίμου βάσεως καὶ ὅσον ἀφορᾶ στοὺς Σαπαίους. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάλυση πὺ προηγήθηκε, καὶ μὲ ἐξαίρεση δύο σχετικὲς ἀναφορὲς σὲ διάστημα ἑξὶ περὶπου αἰῶνων –τὴ μεταστροφή, δηλαδή, τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν κατὰ τὴν ἐπίθεση τῶν Τριβαλλῶν κατὰ τῶν Ἀβδήρων (βλ. ἐνότητα 2) καὶ τὴν ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἀμφιπόλεως, πὺ θὰ πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ μέσα ἀπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ταραγμένης περιόδου πὺ προηγήθηκε τοῦ Γ' Μακεδονικοῦ πολέμου (βλ. ἐνότητα 6)– δὲν διαθέτουμε ἀναφορὲς μόνιμης ἐχθρότητας καὶ ἐπιθετικότητας τοῦ συγκεκριμένου φύλου πρὸς τὶς ἑλληνίδες πόλεις ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. καὶ ἐξῆς. Γιὰ τὴ χρήση τῶν διαβάσεων τῆς Ροδόπης κατὰ τοὺς ὕστερους ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, βλ. Parissaki, ὑπὸ ἔκδοσιν/β.

125. Βλ. τὶς ἀντίστοιχες παρατηρήσεις τῶν Fol 1975, 76, καὶ Zannis 2014, 292. Γιὰ τὰ μεταλλεῖα τῆς Λεκάνης, βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1990, 498-499, καί, πρόσφατα, Nerantzis, Papadopoulos 2022.

126. Βλ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 27 (1972) [1977] Χρον. Β'2, 536.

127. Βλ. Τριαντάφυλλος 1990, 683 σημ. 1.

όποια οί γνωστές πλέον αρχαιολογικές θέσεις τής Περιφερειακής Ένότητας (πρ. Νομού) Ξάνθης ανέρχονται στίς περ. 450. Οί τουλάχιστον 121 απ'αυτές έντοπίζονται στόν όρεινό όγκο τής Ροδόπης,¹²⁸ οί περισσότερες, όμως, παραμένουν άνεξερευνητες και άνεπαρκώς χρονολογημένες.¹²⁹ Στό διάστημα 2015-2019, τέλος, διεξήχθη έπιφανειακή έρευνα στο πλαίσιο του προγράμματος ΑΠΑΞ, πού περιέλαβε και δύο έκτος χώρας Άβδηρών περιοχές.¹³⁰ Από τίς θέσεις

128. Βλ. Καλλιντζή κ.ά. 2012, 566. Δέν μόρεσα νά βρώ άντίστοιχη βιβλιογραφική άναφορά γιά τίς αρχαιολογικές θέσεις του Νομού Ροδόπης πού έχουν έντοπισθεϊ έκτος χώρας Μαρωνείας. Στή διδακτορική της διατριβή, πάντως, ή Δόμνα Τερζοπούλου έπισημαίνει πώς, πέραν τών τύμβων πού συνδέονται με τά νεκροταφεία τών Άβδηρών και τής Μαρωνείας, έχουν ακόμη έντοπισθεϊ 53 τύμβοι στόν νομό Ξάνθης και 48 στόν νομό Ροδόπης, βλ. Τερζοπούλου 2013, 102. Στίς θέσεις αυτές θα πρέπει, έξ άλλου, νά προστεθοϋν και αρκετές θέσεις γνωστές από τήν άλλη πλευρά τών συνόρων, πού δέν θα έξετασθοϋν έδω γιά πρακτικούς λόγους. Ύπενθυμίζεται, οϋτως ή άλλως, ή άβεβαιότητα στόν προσδιορισμό του βορείου όριου δράσης τών Σαπαίων (βλ. ένότητα 11).

129. Σημαντικό μέρος τών θέσεων τής περιοχής χαρακτηρίζονται ως «φρουριακοί περίβολοι». "Αν και σέ γενικές γραμμές πιστεύεται πώς θέσεις του τύπου αυτού άπαντοϋν από τήν Ύστερη Έποχή του Χαλκού έως και τούς Βυζαντινούς χρόνους, γιά αρκετές προτείνεται χρονολόγηση στήν Πρώιμη Έποχή του Σιδήρου, βλ. Τριαντάφυλλος 1990 και Μάτσας 2017, 509-510. Στους έλληνιστικούς και αυτοκρατορικούς χρόνους, πάντως, χρονολογϋνται τά κατάλοιπα, πιθανώς όχυρωματικού χαρακτήρα, πού έντοπίσθηκαν στή θέση «Νύφη» (ύψ. 590-600 μ.) άναφέρονται ίχνη από ξερολιθιές, λαξευμένοι λίθοι, πιθανότατα από κάποιο κτίσμα, όστρακα πίθων και άβαφών άγγείων, λίθινο βλήμα σφενδόνης και λίθινη σφαίρα καταπέλτη, βλ. Καλλιντζή κ.ά. 2012, 567, εικ. 2-3. Στους έλληνιστικούς χρόνους -ίσως στήν ύστερη έλληνιστική έποχή και έως τίς αρχές του 1ου αι. π.Χ.- χρονολογείται και ό περίβολος στή θέση «Άμπέλια» (πρ. Μπαγλάρ, ύψ. 275 μ.) στα δυτικά τής Ξάνθης, σέ θέση με κατοίκηση από τούς προϊστορικούς χρόνους βλ. τήν έκτενή άνάλυση τής Χατζηπροκοπίου 2011, και τήν πρόσφατη άναφορά τής Καλλιντζή κ.ά. 2012, 567-568, εικ. 5-6. Οί θέσεις του τύπου αυτού χήρζουν συστηματικότερης άνασκαφικής έρευνας και μελέτης, προκειμένου νά άποσαφηνιστεϊ ό χαρακτήρας και τó χρονολογικό τους πλαίσιο. Μία πολϋ ένδιαφέρουσα άνάλυση τών αρχαιολογικών καταλοίπων, πού έχουν έντοπισθεϊ έκτος χώρας έλληνίδων πόλεων, προσέφερε πρόσφατα και ό Evangelidis 2020, 49-57.

130. Τό πρόγραμμα άποτελεϊ συνεργασία τής Έφορείας Άρχαιοτήτων Ξάνθης με Πανεπιστήμια και Έρευνητικά Κέντρα τής Έλλάδας και του έξωτερικού. Γιά μία πρώτη

πού είναι μέχρι σήμερα περισσότερο γνωστές, τρεις μόνο θα σχολιασθούν εδώ εν συντομία: η ανασκαφή του Λιθοχωρίου, η ανασκαφή στη θέση Μύτικας και στον μακεδονικό τάφο Σταυρούπολης, και τα όχυρα της Παρανέστιας περιοχής.¹³¹

Η θέση που έντοπίσθηκε και μερικώς ανεσκάφη το 2006-2007 στο Λιθοχώρι Καβάλας –σε απόσταση 1,5 χλμ. δυτικά του Νέστου ποταμού και περί τα 6 χλμ. ΝΔ της αρχαίας Τοπείρου– παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον, αφού ταφικά εθίμα και ευρήματα μαρτυρούν τον σύνθετο χαρακτήρα της. Με βάση τις προσωρινές εκθέσεις των ανασκαφών,¹³² στην περιοχή έντοπίσθηκε νεκροταφείο σε χρήση κατά τους κλασσικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους. Στην πρώτη περίοδο χρήσης ανήκουν τρεις ένταφια μοί, τα κτερίσματα των οποίων χρονολογούνται στους 5ο και 4ο αι. π.Χ.· ξεχωρίζουν τα νομίσματα Όρθαγορείας, που έντοπίσθηκαν σε δύο από αυτούς. Οί υπόλοιπες ταφές χρονολογούνται από τα μέσα του 1ου έως και τον 3ο αι. μ.Χ. και αφορούν ένταφια μοί ανθρώπων και αλόγων· πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου χρονολογούνται και δύο περίβολοι με καύσεις. Μεταξύ των ευρημάτων ξεχωρίζει ίππηλατο ὄχημα, πού ἔφερε ὡς χάλκινη διακόσμηση ζωφόρο με τρίγλυφα και μετόπες, πού ἀπεικόνιζαν ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους (Κερυνίτις ἔλαφος, Ἐρυμάνθιος κάπρος, Στυμφαλίδες ὄρνιθες). Σὲ παρακείμενη ταφή ἀλόγου (Τ26) βρέθηκε ἕμβρο ἀσπίδας με στικτὴ λατινικὴ ἐπιγραφή, ἡ ἀνάγνωση τῆς ὁποίας ἀποκάλυψε τὸ ὄνομα (?Σίτας/Σιτᾶς) και τὴν ιδιότητα (βετεράνος) τοῦ νεκροῦ.¹³³ Στὴν ἴδια περιοχή ἐρευνήθηκε και τμήμα κτηρίου, πού ἐρμηνεύεται με ἐπιφύλαξη ὡς ἀγροικία. Ἡ κατασκευή του τοποθετεῖται στὰ τέλη τοῦ 1ου - ἀρχὲς 2ου αι. μ.Χ. και ἡ ἐγκατάλειψη στὰ τέλη τοῦ 4ου αι. μ.Χ. Σὲ ἀπόσταση 300 μ. πρὸς τὰ ΒΔ, τέλος, και ἐπὶ φυσικοῦ λόφου ἀναφέρεται κεραμεικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν και ρωμαϊκῶν χρόνων, πού ἀποδίδεται σε οἰκισμό. Ἄν και οἱ δύο φάσεις τοῦ νεκροταφείου φαίνεται πὼς

παρουσίαση τῶν ἀποτελεσμάτων, βλ. Καλλιντζῆ κ.ἄ. 2015 (ἀλλὰ με ἔμφαση στὰ ἐντὸς τῆς χώρας Ἀβδήρων ἀποτελέσματα), και, κυρίως, Georgiadis κ.ἄ. 2022 (ὅπου παρουσιάζονται οἱ δύο ἐκτὸς χώρας Ἀβδήρων θέσεις) ἀπὸ τὰ ευρήματα τῆς δευτέρας αὐτῆς δημοσίευσης σημειώνονται ἐδῶ τὰ κατάλοιπα στη θέση «Area C», πού μαρτυροῦν ἔντονη μεταλλευτικὴ δραστηριότητα, βλ. Georgiadis κ.ἄ. 2022, 14.

131. Γιὰ τὰ προ-ρωμαϊκὰ κατάλοιπα στη θέση τῆς μεταγενέστερης Οὐλτίας Τοπείρου, βλ. σσ. 44-45 σημ. 119.

132. Βλ. Πούλιος, Μεγγίδης 2006· Πούλιος, Μεγγίδης, Κοσμίδου 2007· και τὴ συνθετικὴ ἀναφορὰ Evangelidis 2020, 55.

133. Γιὰ τὴν ἐπιγραφή, βλ. Dana 2019, 168-169, με προγενέστερη βιβλιογραφία στη σ. 168 σημ. 40· βλ. και πὸ πάνω, σημ. 101.

δέν συνδέονται μεταξύ τους,¹³⁴ ή αρχή τῆς δεύτερης ἴσως προηγείται τῆς ἴδρου-σης τῆς Οὐλπίας Τοπεύρου.

Μία ἀκόμη σημαντική θέση –πὺ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐξε-λίχθηκε πιθανῶς σὲ κώμη τοῦ territorium τῆς Οὐλπίας Τοπεύρου– ἔχει ἐντο-πισθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Σταυρούπολης. Ἐὰν καὶ οἱ γνώσεις μας παραμένουν ἀποσπασματικές, τὰ εὐρήματα μαρτυροῦν σταθερὴ παρουσία καὶ ἐγκατάσταση καθ’ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος. Στὴ θέση «Ξηροπόταμος» ἐρευνήθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, τὰ εὐρήματα τοῦ ὁποίου ὑποδεικνύουν χρονολόγησι περὶ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.¹³⁵ Σὲ γειτονικὴ θέση, καὶ περὶ τὰ 2 χλμ. ΝΑ τῆς Σταυρούπολης, εἶχε ἐρευνηθεῖ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 20ου αἰ. τάφος μακεδο-νικοῦ τύπου, ἢ κατασκευὴ καὶ χρῆσι τοῦ ὁποίου τοποθετήθηκε κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ ἢ περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.¹³⁶ Στὴ θέση Μύτικας, τέλος, περὶ τὰ 250 μ. Ν. τοῦ μακεδονικοῦ τάφου, ἐρευνήθηκε τὸ 1992 θέση ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται εὐρήματα –ὄπως θραύσματα γλυπτῶν, πῆλινα εἰδῶλια, λυχνάρια, νομίσματα καὶ κεραμεικῆ–, πὺ ὑποδεικνύουν χρῆσι τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν Πρώϊμη Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου μέχρι καὶ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἦρθαν στὸ φῶς καὶ δύο πῆλινα εἰδῶλια Ἀσκληπιοῦ καὶ Κυβέλης, πὺ ἴσως μαρτυροῦν

134. Βλ. Πούλιος, Μεγγίδης, Κοσμίδου 2007, 399.

135. Βλ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 48 (1993) [1998] Χρον. Β’2, 396, 404, πίν. 120γ, 1993, 609-610, καὶ 2004, 68. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἀναφέρονται μελανόμορφο λεγκύθιο τοῦ ἐργαστηρίου τῆς Μέγαιρας καὶ ἀργυρὰ νομίσματα Ἀβδήρων.

136. Βλ. Μακαρόνας 1953· Τριαντάφυλλος, ΑΔ 33 (1978) [1985] Χρον. Β’2, 304, πίν. 143δ-ε (ἐργασίες στερέωσης καὶ ἀναστήλωσης)· Τριαντάφυλλος 2004, 62-66, εἰκ. 22-26, θέση ἀρ. 3 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45· Τερζοπούλου 2013, 100 σημ. 80. Σημειώνεται πὺς ἕτερος τάφος μακεδονικοῦ τύπου ἔχει ἐντοπισθεῖ καὶ ἀνασκαφεῖ στὴ θέση Σύμβολα, στὴ βόρεια ἔξοδο τοῦ ὁμώνυμου χωριοῦ καὶ περὶ τὰ 10 χλμ. Β. τῆς Κομοτηνῆς, στοὺς πρόποδες τῆς Ροδόπης καὶ τοῦ Παπίκιου ὄρους. Τὸ 1966 εἶχαν παραδοθεῖ χάλκινο κράνος, σιδερένια λόγχη καὶ πῆλινος κάρθαρος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ὁ τάφος εἶχε χρονολογηθεῖ στὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ χώρου ἐντοπίσθηκαν κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. κ.έ., καθὼς καὶ τάφοι τῶν ὑστερο-ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν χρόνων. Βλ. Βαβρίτσας, ΑΔ 21 (1966) [1968] Χρον. Β’2, 377, πίν. 398β, δ-ε· Πεντᾶζος, Τριαντάφυλλος, ΑΔ 31 (1976) [1984] Χρον. Β’2, 314, πίν. 253· Πεντᾶζος, ΑΔ 34 (1979) [1987] Χρον. Β’2, 336· Ἀναγνωστοπού-λου-Χατζηπολυχρόνη 1987, 441-443· Τριαντάφυλλος, ΑΔ 52 (1997) [2003] Χρον. Β’3, 876 (ἐργασίες στερέωσης καὶ συντήρησης)· Τερζοπούλου 2013, 100 σημ. 86.

τήν ύπαρξη ιεροῦ. Ἡ θέση χαρακτηρίζεται ὡς μία ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες τῆς παρανέστιας περιοχῆς.¹³⁷

Ἰδιαίτερη ἀναφορά, τέλος, θὰ πρέπει νὰ γίνῃ στὰ ὄχυρά ποῦ ἔχουν ἐντοπισθεῖ κατὰ μῆκος τῆς διάβασης Σταυρούπολης - Παρανεστίου. Ξεχωρίζει, ἀσφαλῶς, τὸ φρούριο τῆς Καλύβας, ποῦ εἶναι καὶ τὸ μόνο ἀνεσκαμμένο μέχρι σήμερα. Στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος Κάστρο ἢ Καλές (697 μ.) –πλησίον τῆς ὁδοῦ Νεοχωρίου - Ἴωνικοῦ - Καλύβας καὶ περὶ τὰ 4 χλμ. Ν τοῦ ὁμώνυμου χωριοῦ– φαίνεται πῶς ἀναπτύχθηκε ἀρχικὰ οἰκισμὸς τῆς Πρώϊμης Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, ὅπως μαρτυροῦν κεραμικὰ εὐρήματα τοῦ 9ου καὶ 8ου αἰ. π.Χ. Κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. –καὶ πιθανότατα σὲ σχέση μετὸν Φίλιππο Β΄ καὶ τὴν ἐπέκταση τοῦ μακεδονικοῦ ἐλέγχου πρὸς ἀνατολάς– κατασκευάστηκε ἰσχυρὸ φρούριο, μὲ συνολικὴ περίμετρο 245 μ. Τὸ φρούριο πιστεύεται πῶς χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. μέχρι τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. καὶ γνώρισε τέσσερις οἰκοδομικὰς φάσεις: περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. (Φίλιππος Β΄), περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου π.Χ. (σὲ σχέση μετὴν κατάκτηση τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους), κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 2ου μ.Χ. (σὲ σχέση μετὶς ἐπιδρομὲς τῶν Κοστωβῶκων, πιθανότατα) καὶ κατὰ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ., γιὰ νὰ ἐγκαταλειφθεῖ μετὴ μεγάλη ἐπιδρομὴ τῶν Ἑρούλων τὸ 267 μ.Χ. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων σημειώνονται ἐδῶ τὰ νομίσματα Μαρωνείας τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., καὶ τῶν βασιλέων τῆς σαπαϊκῆς δυναστείας Κότυος Ε΄ (15-17 μ.Χ.) καὶ Ῥαισκουπόρεως Γ΄ (15-19 μ.Χ.).¹³⁸ Ἡ

137. Παλαιότερα εἶχε προταθεῖ ἡ ταύτισή της μετὴν ἀναφερόμενη ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο «πόλη» Νάστο/Νέστο, βλ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 32 (1977) [1984] Χρον. Β΄2, 260-ΑΔ 48 (1993) [1998] Χρον. Β΄2, 395-396, 404, πίν. 120β-1993, 607-610-2004, 66-68, εἰκ. 27-28 καὶ θέση ἀρ. 4 τοῦ χάρτη τῶν σσ. 44-45- ΑΔ 29 (1973-1974) [1980] Χρον. Β΄3, 803-Ζῆκος, ΑΔ 37 (1982) [1989] Χρον. Β΄2, 343, πίν. 228α. Ἡ περιοχή περιελήφθηκε στὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα, ποῦ ἀναφέρεται στὴ σσημ. 130- βλ. Georgiadiis κ.ἄ. 2022, 14-15 («Areea D»), ὅπου στὴ σ. 14 σημειώνεται πῶς τὰ θρακικὰ στοιχεῖα κυριαρχοῦν ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου ἕως τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους, μετὴ ἑλληνικὲς ἐπιρροὲς νὰ ἐμφανίζονται κατὰ τοὺς κλασσικοὺς χρόνους στὶς ταφικὲς πρακτικὲς. Γιὰ τὴν ἀναφορὰ τῶν Νεστίων ἀπὸ τὸν Πausanias (1.10.2), βλ. Zannis 2014, 490-491.

138. Βλ., συνθετικά, Τριαντάφυλλος 2004, 100-118, εἰκ. 53-67, θέση ἀρ. 9 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45, καὶ 2017- ἀναλυτικότερα, βλ. ΑΔ 29 (1973-1974) [1980] Χρον. Β΄3, 803-805, πίν. 593γ-στ- ΑΔ 30 (1975) [1983] Χρον. Β΄2, 299-300, σχέδ. 1, πίν. 203-204 Πεντάζος, Τριαντάφυλλος, ΑΔ 31 (1976) Χρον. Β΄2, 312-13, πίν. 251γ-δ, 252 α-γ Τριαντάφυλλος, ΑΔ 46 (1991) [1996] Χρον. Β΄2, 329-331- ΑΔ 47 (1992) [1997] Χρον. Β΄2, 491-492, πίν. 134β-δ, 135α- 1988. Κατάλοιπα ρωμαϊκῶν χρόνων, ποῦ ἐρμηνεύονται ὡς φυλακεῖο διάβασης

στρατηγική σημασία της διάβασης Σταυρούπολης - Παρανεστίου μαρτυρείται, τέλος, και από τὰ ὄχυρά ποῦ ἔχουν ἐντοπισθεῖ καὶ σὲ ἄλλα ὑψώματα κατὰ μῆκος τοῦ Νέστου ποταμοῦ, ὅπως τοῦ Ἄερικοῦ ἢ Μυρτοῦσας,¹³⁹ τοῦ Χιονοβουνοῦ,¹⁴⁰ τῆς Πασχαλιᾶς,¹⁴¹ τῆς Καλλιθέας,¹⁴² τοῦ Δαφνῶνα¹⁴³ καὶ ἄλλοῦ.¹⁴⁴

τῆς Ροδόπης ἐντοπίσθηκαν καὶ σὲ ὕψωμα 2 χλμ. Β. τοῦ ἐρειπωμένου ἄνω συνοικισμοῦ τῆς Καλύβας, βλ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 49 (1994) [1999] Χρον. Β'2, 622.

139. Στὸ ὕψωμα Κάστρο/Φρούριο ἢ Καλές (ὑψ. 614 μ.), περὶ τὰ 800 μ. Δ τοῦ χωριοῦ Ἄερικοῦ καὶ 3 χλμ. ΒΑ τοῦ χωριοῦ Μυρτοῦσα. Ἡ συνολικὴ περίμετρος τοῦ φρουριακοῦ περιβάλου –στὴν κατασκευὴ τοῦ ὁποῖου χρησιμοποιήθηκαν μαρμάρινοι λαξευμένοι λίθοι– ὑπολογίζεται περὶ τὰ 200 μ., ἡ κατασκευὴ του πιστεύεται πῶς συνδέεται μὲ τὸν Φίλιππο Β', ἐνῶ ἡ χρῆση του συνεχίσθηκε κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, βλ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 29 (1973-1974) [1980] Χρον. Β'3, 805, πίν. 594α-β, καὶ 2004, 130-132, εἰκ. 75-78, θέση ἀρ. 14 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45.

140. Στὴν κορυφὴ Χιονοβούνι (1.261 μ.) τοῦ ὄρους Λεκάνη ἐντοπίσθηκε φρουριακὸς περιβάλος ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, κατασκευασμένος μὲ ἀκανόνιστες πέτρες. Ἡ συνολικὴ του περίμετρος ὑπολογίζεται περὶ τὰ 260 μ. καὶ ἡ κατασκευὴ του τοποθετεῖται, πιθανότατα, κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους· βλ. Τριαντάφυλλος 2004, 138, εἰκ. 82-83, θέση ἀρ. 16 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45.

141. Σὲ ὕψωμα (423 μ.) ΝΑ τοῦ ὁμώνυμου χωριοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ Νέστου ποταμοῦ διακρίνονται τὰ κατάλοιπα φρουριακοῦ περιβάλου, κατασκευασμένου μὲ ἀκανόνιστες πέτρες. Ἡ συνολικὴ του περίμετρος ὑπολογίζεται στὰ 584 μ. καὶ ἡ κατασκευὴ του τοποθετεῖται μὲ ἐπιφύλαξη στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους· βλ. Τριαντάφυλλος 2004, 124, εἰκ. 71 καὶ θέση ἀρ. 12 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45.

142. Σὲ ὕψωμα (616 μ.) σὲ ἀπόσταση 1 χλμ. νότια τοῦ ὁμώνυμου χωριοῦ καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν σύγχρονο δρόμο διακρίνονται τὰ κατάλοιπα φρουρίου, μὲ περίμετρο 170 μ. Ἡ κατασκευὴ του τοποθετεῖται πιθανῶς στοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους· βλ. Τριαντάφυλλος 2004, 56, εἰκ. 18 καὶ θέση ἀρ. 2 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45.

143. Στὸ ὕψωμα Ἀμπελώνες (πρ. Καρσί-μπαγλάρ), περὶ τὰ 800 μ. Α τοῦ χωριοῦ διακρίνονται τὰ κατάλοιπα φρουριακοῦ περιβάλου ἐλλειψοειδοῦς σχήματος (ἔσωτ. διαστ. 49 x 38 μ.), κατασκευασμένου μὲ ἀλάξευτες πέτρες χωρὶς συνδετικὸ ὕλικό. Χρονολογεῖται στοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους· βλ. Τριαντάφυλλος, ΑΔ 34 (1979) [1987] Χρον. Β'2, 338, 2004, 78-80, θέση ἀρ. 6 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45. Γιὰ τὰ ὄχυρά τῆς Πλατανιάς, Ἀδριανῆς καὶ Ξηροποτάμου δυτικότερα ἐπὶ τῆς ἴδιας διάβασης, βλ. Τριανταφυλλίδης 1990, καὶ Πουλιούδη 2013.

144. Ἐρείπια μικροῦ ὄχυρωματικοῦ περιβάλου, σὲ ὀπτικὴ ἐπαφὴ μὲ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ φρούρια ποῦ προαναφέρθηκαν, ἔχουν ἐντοπισθεῖ καὶ στὸ βραχῶδες ὕψωμα Ἐρμάριο

Ἡ σύντομη αὐτὴ παρουσίαση θέσεων ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς περιοχῆς εἶναι, στὴ φάση αὐτῆ, ἀπολύτως ἐπιλεκτική. Μοναδική τῆς φιλοδοξία εἶναι νὰ τονίσει τὴν ἀνάγκη περαιτέρω ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας τοῦ χώρου, προκειμένου νὰ ἐμπλουτισθοῦν οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ ἐξέλιξή του. Τὰ λίγα, προσωρινὰ καὶ ἀποσπασματικά στοιχεῖα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας, πάντως, ἀρκοῦν γιὰ νὰ στηρίξουν ὅ,τι διαφάνηκε καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε: τὴ σύνθετη καὶ κάθε ἄλλο παρὰ στατικὴ πραγματικότητα ἐνὸς θρακικοῦ ἔθνους σὲ ἄμεση καὶ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὶς ἑλληνίδες πόλεις τῶν ἀκτῶν, τὸ βασίλειο τῆς Μακεδονίας καὶ τὸν ρωμαϊκὸ κόσμο.

Μαρία-Γαβριέλλα Παρισάκη
Κύρια Ἐρευνήτρια
Τομέας Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος
Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν
gparis@eie.gr

(πρ. Ἀμπάρ καγιά), περὶ τὰ 3 χλμ. ΒΑ τοῦ χωριοῦ Καρυόφυτο. Χρονολόγηση δὲν ἀναφέρεται· βλ. Τριαντάφυλλος 2004, 82, θέση ἀρ. 7 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45. Ἐλλειψοειδῆς περίβολος (198 μ.) πιθανότατα ρωμαϊκῆς περιόδου ἀναφέρεται καὶ στὸ ὕψωμα Πουρνάρι, πλησίον τοῦ χωριοῦ Σιδηρόπετρα, βλ. ὁ.π. 124, θέση ἀρ. 11 στὸν χάρτη τῶν σσ. 44-45.

Summary

Of two articles devoted to the Thracian tribes attested in Aegean Thrace during the Hellenistic and Roman periods, the second, published here, focuses on the tribe of the Sapaioi (the first, under the title «Ἔθνη Θρακῶν στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, Ι. Κορπίλοι καὶ Κορπιλική», devoted to the Corpiloi, was published in *Τεκμήρια* 15 [2019-2020] 187-226). Once again, the relevant testimonia are mainly literary, spanning from the beginning of the fifth century BC (Xerxes' march against Greece) to the second century AD (catalogue of *strategiae* of Thrace in Claudius Ptolemy's *Geographika*). But in this particular case, references to the Sapaioi also include a couple of inscriptions; among them, most prominently, the famous catalogue of the *theorodokoi* from Delphi and the equally renowned Sosthenes' inscription from Paros. By gathering and analyzing these testimonia, the present article aims at defining more accurately the tribal territory of the Sapaioi and the limits of the Σαπαϊκὴ στρατηγία; at highlighting the intense and complex reality of a Thracian tribe in direct and close contact with the Greek and Roman worlds; and, finally, at stressing –through a brief and preliminary overview of the region's archaeological map– the need of further archaeological research.

Συνοτομογραφίες-Βιβλιογραφία

- Άβραμίδου, Ά. κ.ά. 2019-2020. «Το Πρόγραμμα “Αρχαιολογικές και γεωφυσικές έρευνες στην περαία της Σαμοθράκης” κατά το 2020», ΑΕΜΘ 33, υπό έκτύπωση.
- Άναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη, Ή. 1987. «Ανασκαφικές έρευνες στη Μαρώνεια και στα Σύμβολα», ΑΕΜΘ 1, 439-452.
- Βεληγιάννη-Τερζή, Χρ. 2004. *Οι ελληνίδες πόλεις και το βασίλειο των Οδρουσών από Αβδήρων πόλεως μέχρι Ίστρου ποταμού*. Θεσσαλονίκη.
- Γαλάνη-Κρίκου, Μ., Τασακλάκη, Μ., Τσέλεκας, Π. 2015. *Αρχαία Ζώνη ΙVα: Η Νομισματοκοπία της Ζώνης*. Κομοτηνή.
- Γαρυφαλλόπουλος, Ά. 2022. «Σαμοθρακική περαία: αρχαίες πηγές, νεότερη ευρωπαϊκή χαρτογραφία και το ερευνητικό πρόγραμμα ArcGeoPerSa», ΑΥΡΑ 5, 29-44.
- Γιματζίδης, Σ. 2004. «Ο αποικισμός της Θάσου: η επανεξέταση της κεραμικής πρώιμων φάσεων της αρχαίας πόλης», ΑΕΜΘ 16, 73-81.
- Έλληνες και Θράκες = Μπόνιας, Ζ., Perreault, J. (έπιμ.), Έλληνες και Θράκες στην Παράλια Ζώνη και την Ενδοχώρα της Θράκης στα Χρόνια Πριν και Μετά τον Μεγάλο Αποικισμό. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Θάσος 26-27 Σεπτεμβρίου 2008. Θάσος.
- Ήλιοπούλου, Σ. 2015. *Αρχαία Ζώνη ΙΙΙα: Το Νεκροταφείο. Ταφικά έθιμα και πρακτικές*. Κομοτηνή.
- Καλλιντζή, Κ.Σ. 2011. *Η χώρα των Αβδήρων. Συμβολή στην αρχαιολογία και ιστορική τοπογραφία του νότιου τμήματος του Νομού Ξάνθης* (διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος) (<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/31737?lang=el#page/1/mode/2up>) (προσπελάστηκε στις 19/02/23).
- Καλλιντζή, Κ., Σκουλαρίκη, Δ., Χατζηπροκοπίου, Κ., Χρυσάφη, Μ. 2012. «Νέες θέσεις στον αρχαιολογικό χάρτη της Περιφερειακής Ενότητας Ξάνθης», ΑΕΜΘ 26, 565-574.
- Καλλιντζή, Κ., Γεωργιάδης, Μ., Κεφαλίδου, Ε., Ξυδόπουλος, Ί., Χρυσάφη, Μ., Χατζηπροκοπίου, Κ., Σκουλαρίκη, Δ., Orengo, Η., Garcia, Α. 2015. «Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Αβδήρων και Ξάνθης (ΑΠΑΞ): πρώτο έτος της επιφανειακής έρευνας», ΑΕΜΘ 29, 529-538.
- Κοντολέων, Ν.Μ. 1952. «Νέαι έπιγραφαι περί του Άρχιλόχου εκ Πάρου», ΑΕφημ 91, 32-95.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. 1990. «Τα “Μέταλλα” της Θασιακής περαίας», στο Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη.

- Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986. Θεσσαλονίκη, 493-532.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ. 2006. «Αρχαίος οικισμός Δράμας. Νέα επιγραφή από το ιερό του Διονύσου», στο *Η Δράμα και η περιοχή της. Ιστορία και πολιτισμός. Πρακτικά Δ΄ επιστημονικής συνάντησης, Δράμα 16-19 Μαΐου 2002*. Δράμα, 57-74.
- Μακαρόνας, Ί. 1953. «Άνασκαφή τοῦ παρὰ τὴν Σταυρούπολιν-Ξάνθης “Μακεδονικοῦ” τάφου», ΠΑΕ 99, 133-140.
- Μάτσας, Δ. 2017. «Νομός Ροδόπης: Ιστορικό και αρχαιολογικό περίγραμμα - Προϊστορικοί χρόνοι», στο Ἄ. Βλαχόπουλος, Δ. Τσιαφάκη (ἐπιμ.), *Αρχαιολογία - Μακεδονία και Θράκη*. Ἀθήνα, 506-511.
- Μπακαλάκης, Γ. 1935. «Θρακικά εὐχαριστήρια εἰς τὸν Δία», *Θρακικά* 6, 302-318 [= *Οἶνος Ἰσμαρικός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Γ. Μπακαλάκη. Μέρος Α΄*. Θεσσαλονίκη 1990, 19-35].
- Μπακαλάκης, Γ. 1958. *Προανασκαφικές ἔρευνες στὴ Θράκη*. Θεσσαλονίκη [= *Οἶνος Ἰσμαρικός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Γ. Μπακαλάκη. Μέρος Α΄*, Θεσσαλονίκη 1990, 465-609].
- Νίγδελης, Π.Μ. 1990. *Πολίτευμα και κοινωνία των πόλεων των Κυκλάδων κατά την ελληνιστική και αυτοκρατορική εποχή*. Θεσσαλονίκη.
- Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ. 1987-1990. «Ένα τοπικό ιερό Διός Υψίστου κοντά στην Καβάλα», *Θρακική Επετηρίδα* 7, 213-221.
- Παπαδόπουλος, Σ., Ζάννης, Ἄ. 2008. «Συνύπαρξη Ελλήνων και Θρακῶν στη Θάσο τον 7ο αι. π.Χ. Επανεκτίμηση ιστορικών και αρχαιολογικών δεδομένων», στο *Έλληνες και Θράκες* 97-107.
- Παρδαλίδου, Χ. 2015. *Αρχαία Ζώνη ΙΙ: Η οχύρωση*. Κομοτηνή.
- Παρισάκη, Μ.-Γ. 2000-2003. «Τὰ στενὰ τῶν Κορπίλων καὶ τῶν Σαπαίων. Ἡ ἐπανεξέταση ἑνὸς τοπογραφικοῦ προβλήματος», *ΗΟΡΟΣ* 14-16, 345-362.
- Παρισάκη, Μ.-Γ. 2019-2020. «Ἐθνη Θρακῶν στὴ Θράκη τοῦ Αἰγαίου κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους Ι: Κορπίλοι καὶ Κορπιλική», *Τεκμήρια* 15, 187-226.
- Πίκουλας, Γ.Α. 2001. *Ἡ χώρα τῶν Πιέρων. Συμβολὴ στὴν τοπογραφία της*. Ἀθήνα.
- Πούλιος, Β.Δ., Μεγγίδης, Δ.-Δ. 2006. «Λιθοχώρι Καβάλας. Σωστική ανασκαφή στη σύγχρονη Εγνατία οδό», *ΑΕΜΘ* 20, 151-163.
- Πούλιος, Β., Μεγγίδης, Δ.-Δ., Κοσμίδου, Ε. 2007. «Λιθοχώρι Καβάλας 2007: Σωστική ανασκαφή στη σύγχρονη Εγνατία οδό», *ΑΕΜΘ* 21, 399-407.
- Πουλιούδη, Β. 2013. «Πλατανιά 2009-2013», *ΑΕΜΘ* 27, 411-417.
- Σαμοθράκης, Ἄ. 1963. *Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θράκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως*. 2η ἔκδ. Ἀθήνα.

- Σαμσάρης, Δ.Κ. 1976. *Ίστορική γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη.
- Σκαρλατίδου, Ε. 1990. «Οικισμοί και εγκαταστάσεις ιστορικών χρόνων μέσα στα όρια της “χώρας” των Αβδήρων», στο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*. Θεσσαλονίκη, 611-628.
- Τερζοπούλου, Δ. 2013. *Ο ταφικός τύμβος της Μικρῆς Δοξιάρας-Ζώνης Νομού Έβρου: Τα ανασκαφικά δεδομένα και τα κτερίσματα από τις καύσεις των νεκρών* (διδ. διατρ., Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη) (<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/37646?lang=el#page/1/mode/2up>) (προσπελάστηκε στις 19/02/2023).
- Τιβέριος, Μ. 2006. «Πάρος - Θάσος - Εύβοια», στο Ν.Χ. Σταμπολίδης (έπιμ.), *Γενέθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας του Μουσείου Κυκλαδικῆς Τέχνης*. Ἀθήνα, 73-85.
- Τριανταφυλλίδης, Κ. 1990. «Τα θρακικά κάστρα του νομού Δράμας», στο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*. Θεσσαλονίκη, 589-596.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 1986. «Υπαίθρια ιερά στη χώρα των Κικόνων», *Θρακικά Χρονικά* 41, 57-66.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 1988. «Ανασκαφές στο φρούριο της Καλύβας», *ΑΕΜΘ* 2, 443-458.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 1990. «Οχυρωματικοί περίβολοι στην ενδοχώρα της αιγαιακής Θράκης», στο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη. Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*. Θεσσαλονίκη, 683-699.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 1993. «Σωστικές και δοκιμαστικές ανασκαφές 1993. Στρώμη, Πεντάλοφος, Κομνηνά», *ΑΕΜΘ* 7, 601-618.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 2004. *Παρανέστια περιοχή: Μικρός Πολιτιστικός Οδηγός / The Nestos Region: A Short Cultural Guide*. (Περιφέρεια Ἀνατολικῆς Μακεδονίας-Θράκης).
- Τριαντάφυλλος, Δ., Τασακλάκη, Μ., 2012. «Η κεραμική από δύο αρχαϊκά νεκροταφεία της αιγαιακής Θράκης», στο Μ. Τιβέριος, Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Έ. Μανακίδου, Ἀ. Αρβανιτάκη (έπιμ.), *Η κεραμική της αρχαϊκῆς εποχῆς στο βόρειο Αιγαίο και την περιφέρειά του (700-480 π.Χ.)*. Πρακτικά Αρχαιολογικής Συνάντησης, Θεσσαλονίκη 19-22 Μαΐου 2011. Θεσσαλονίκη, 475-488.
- Τριαντάφυλλος, Δ. 2017. «Το φρούριο της Καλύβας», στο Ἀ. Βλαχόπουλος, Δ. Τσιαφάκη (έπιμ.), *Αρχαιολογία - Μακεδονία και Θράκη*. Ἀθήνα, 502-503.

- Τσαντσάνογλου, Κ. 2000. «Ο Αρχίλοχος και ο λαός του: Αποσπάσματα 115, 93α, 94 (W.)», στο Φ. Κακριδής κ.ἄ. (ἐπιμ.), *Κτερίσματα. Φιλολογικά Μελετήματα αφιερωμένα στον Ιω. Σ. Καμπίση (1938-1990)*. Ἡράκλειο, 369-393.
- Τσαντσάνογλου, Κ. 2019. «Ο Αρχίλοχος πολεμιστής στη Θάσο», στο Ε. Στεφανῆ, Ε. Τσαγκαράκη, Ἄ. Ἀρβανιτάκη (ἐπιμ.), *Από τον Νότο στον Βορρά. Αποικίες των Κυκλάδων στο βόρειο Αιγαίο. Κατάλογος Έκθεσης 12.07.2019-31.08.2020*. Θεσσαλονίκη, 127-133.
- Τσατσοπούλου-Καλούδη, Π., Brixhe, Cl., Παρδαλίδου, Χ., Ἡλιοπούλου, Σ., Καλούδης, Κ., Γαλάνη-Κρίκου, Μ., Ζουρνατζή, Ἄ., Τσέλεκας, Π., Βεροπουλίδου, Ρ., Νικολαΐδου, Δ. 2015. *Αρχαία Ζώνη Ι: Το Ιερό του Απόλλωνα*. Κομοτηνή.
- Τσατσοπούλου-Καλούδη, Π. 2015. «Η Σαμοθράκη και η περαία της», στο Τσατσοπούλου κ.ἄ., *Αρχαία Ζώνη Ι: Το ιερό του Απόλλωνα*. Κομοτηνή, 16-112.
- Κατζηπροκοπίου, Κ. 2011. «Αρχαιολογικές Έρευνες στον Λόφο Αμπέλια (πρώην Μπαγλάρ) Χρύσας Π.Ε. Ξάνθης», *ΑΕΜΘ* 25, 535-542.
- Adak, M., Thonemann, P. 2022. *Teos and Abdera: Two Cities in Peace and War* (Oxford Studies in Ancient Documents). Οξφόρδη.
- Adams, W.L. 2007. «‘Symmiktous katoikisas’ and the City Foundations of the Thracian Frontier», στο Ἄ. Ἰακωβίδου (ἐπιμ.), *Η Θράκη στον ελληνορωμαϊκό κόσμο. Πρακτικά 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας, Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 18-23 Οκτωβρίου 2005*. Ἀθήνα, 3-12.
- Archibald, Z.H. 1998. *The Odrysian Kingdom of Thrace: Orpheus Unmasked* (Oxford Monographs on Classical Archaeology). Ὁξφόρδη – Νέα Ὑόρκη.
- Arrington, N.T., Padgett, J.M. 2019. «House, City, Country: Classical Fine Wares from the Molyvoti Peninsula (“Ancient Stryme”) Thrace», στο Ε. Manakidou, Α. Avramidou (ἐπιμ.), *Classical Pottery of the Northern Aegean and its Periphery (480-323/300 BC). Proceedings of the International Archaeological Conference Thessaloniki, May 17-20 2017*. Θεσσαλονίκη, 521-532.
- Asheri, D. 1990. «Herodotus on Thracian Society and History», στο *Hérodote et les peuples non Grecs : Neuf exposés suivis de discussions* (Entretiens sur l’antiquité classique 35). Γενεύη, 131-169.
- Bagnall, R.S. 1976. *The Administration of the Ptolemaic Possessions Outside Egypt* (Columbia Studies in the Classical Tradition 4). Leiden.
- Boshnakov, K. 2003. *Die Thraker südlich vom Balkan in den Geographika Strabos. Quellenkritische Untersuchungen* (Palingenesia 81). Στουτγκάρδη.
- Boteva, D. 2011. «Re-reading Herodotus on the Persian Campaigns in Thrace», στο R. Rollinger, Br. Truschnegg, R. Bichler (ἐπιμ.), *Herodot und das Persische Weltreich. Akten des 3. Internationalen Kolloquiums zum*

- Thema "Vorderasien im Spannungsfeld klassischer und altorientalischer Überlieferung", Innsbruck, 24-28. November 2008. Wiesbaden, 735-759.*
- Bravo, B., Chankowski, A. 1999. «Cités et *emporía* dans le commerce avec les barbares à la lumière du document dit à tort 'inscription de Pistiros'», *BCH* 123, 275-317.
- von Bredow, I. 1999. «Stammesnamen und Stammeswirklichkeit I. Zu den Stammesbezeichnungen der Thraker an der nordägäischen Küste vom 8.-5. Jh. v. Chr. von der Chersones bis zu Neapolis», *OrbTerr* 5, 3-13.
- Burton, P.J. 2017. *Rome and the Third Macedonian War*. Κείμεριτζ.
- Cavaignac, E. 1929. «Miltiade et Thucydide», *RPhil* 55, 281-285.
- Chaniotis, A. 1988. *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften. Epigraphische Beiträge zur griechischen Historiographie* (Heidelberger Althistorische Beiträge und Epigraphische Studien 4). Στουτγκάρδη.
- CIPh II.1 = Brélaz, C. 2014. *Corpus des inscriptions grecques et latines de Philippes. Tome II. La colonie romaine. Partie 1. La vie publique de la colonie* (Études Épigraphiques 6). Ἀθήνα.
- Chryssanthaki-Nagle, K. 2007. *L'histoire monétaire d'Abdère en Thrace (VIe s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C.)* (Μελετήματα 51). Ἀθήνα.
- Clay, D. 2004. Archilochos Heros: *The Cult of Poets in the Greek Polis*. Οὐάσιγκτον.
- Clinton, K., Dimitrova, N. 2016. «The Last Thracian Kings: New Evidence», στο *Monuments and Texts in Antiquity and Beyond. Essays for the Centenary of Georgi Mihailov (1915-1991)* (Studia Classica Serdicensia V). Σόφια, 85-100.
- Clinton, K., Dimitrova, N. 2018. «C. Iulius Rhaskos, Son of Rhoimetalkes, at Samothrace», στο *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference "Cities, Territories and Identities", Plovdiv 3rd-7th October 2016*. Σόφια, 121-128.
- Dan, A. κ.ῥ. 2020. «Nouvelles recherches historiques et géoarchéologiques à Ainos : pour une première restitution graphique de la ville et du territoire antique», *RA* 69.1 (*Bulletin de la société française d'archéologie classique* 2020), 152-162.
- Dana, D. 2011. «L'impact de l'onomastique latine sur les onomastiques indigènes dans l'espace thrace», στο M. Dondin-Payre (ἐπιμ.), *Les noms de personnes dans l'Empire romain : Transformations, adaptation, évolution* (Scripta Antiqua 33). Bordeaux, 37-87.
- Dana, D. 2013. «Les Thraces dans les diplômes militaires. Onomastique et statut des personnes», στο M.-G. Parissaki (ἐπιμ.), *Thrakika Zetemata II: Aspects of the Roman Province of Thrace* (Μελετήματα 69). Ἀθήνα, 219-269.

- Dana, D. 2014. *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine orientale, Mésies, Dacie et Bithynie* (Μελετήματα 70). Ἀθήνα.
- Dana, D. 2019. «Notices épigraphiques et onomastiques IV», *ZPE* 210, 159-179.
- Danov, C. 1976. *Altthrakien*. Βερολίνο.
- Delev, P. 2005. «Stratifying Herodotus: Local Tribes between the Lower Axios and the Nestos», *Thracia* 16, 105-121.
- Delev, P. 2009. «Once More on the Thracian Strategies of Claudius Ptolemy», στο *Сборник в памет на професор Велизар Велков (=Gedenkschrift für Professor Velizar Velkov)*. Σόφια, 245-253.
- Delev, P. 2014. *История на племената в Югозападна Тракия през I хил. пр. Хр.* (=A History of the Tribes of South-western Thrace in the First Millennium B.C.). Σόφια (στά βουλγαρικά με ἀγγλική περίληψη στις σσ. 469-488).
- Delev, P. 2016α. «Between Pharsalus and Philippi: Thrace in the Forties BC», *Thracia* 21, 49-59.
- Delev, P. 2016β. «Cotys, Son of Rhascuporis», στο *Monuments and Texts in Antiquity and Beyond. Essays for the Centenary of Georgi Mihailov (1915-1991)* (Studia Classica Serdicensia V). Σόφια, 119-129.
- Delev, P. 2016γ. «За генеалогията на Сапейската династия», στο *Συμπόσιον. Studies in Memory of Prof. Dimitar Popov*. Σόφια, 148-173 (στά βουλγαρικά, με ἀγγλική μετάφραση).
- Detschew, D. 1976. *Die thrakischen Sprachreste*. 2η ἔκδ. Βιέννη.
- Dueck, D. 2000. *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome*. Λονδίνο.
- Emilov, J. 2015. «Celts», στο J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger (ἐπιμ.), *A Companion to Ancient Thrace* (Blackwell Companions to the Ancient World). Chinchester, 366-381.
- Evangelidis, V. 2020. «“Thracian” Identities in the Time of Rome: Bessi and Others», στο Topalilov, Nedelcheva (ἐπιμ.) 2020, 38-67.
- Fol, A. 1975. *Тракия и Балканите през ранно-елинистическата епоха (=Thrace and the Balkans in the Early Hellenic Epoch)*. Σόφια (με περίληψη στά ἀγγλικά στις σσ. 258-268).
- Fol, A., Spiridonov, T. 1983. *Историческа география на Тракийските племена до III в. пр. н. е.* (=Historisch-Geographische Charakteristik der thrakischen Stämme bis zum 3 Jh. v.u.Z.). Σόφια (με περίληψη στά γερμανικά στις σσ. 90-108).
- Fontenrose, J. 1978. *The Delphic Oracle: Its Responses and Operations with a Catalogue of Responses*. Berkeley – Los Angeles – Λονδίνο.
- Fournier, J. 2013. «Entre Macédoine et Thrace : Thasos à l'époque de l'hégémonie romaine», στο M.-G. Parissaki (ἐπιμ.), *Thrakika Zetemata II: Aspects of the Roman Province of Thrace* (Μελετήματα 69). Ἀθήνα, 11-63.

- Gatzolis, C., Psoma, S. 2021. «The Destruction of Cities in Northern Greece during the Classical and Hellenistic Periods: The Numismatic Evidence», στο S. Fachard, E.M. Harris (έπιμ.), *The Destruction of Cities in the Ancient Greek World. Integrating the Archaeological and Literary Evidence*. Κέιμπριτζ, 129-162.
- Georgiadis, M. κ.ά. 2022. «The Archaeological Survey at Abdera and Xanthi 2015-2019: Long-term Analysis of Colonial Relations in Thrace», *Archaeological and Anthropological Sciences* 14, 1-18.
- Gerov, B. 1979. «Die Grenzen der römischen Provinz Thracia bis zur Gründung des Aurelianismen Dakien», *ANRW* 7.1, 212-240 [= *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thracien. Gesammelte Aufsätze*. Τόμ. III. Ἄμστερνταμ, 437-467].
- Graham, A.J. 2002. «The Colonization of Samothrace», *Hesperia* 71, 231-260.
- Hansen, M.H. 2004. «*Theorodokoi* as Evidence for Polis Identity», στο M.H. Hansen, T.H. Nielsen (έπιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*. Ὁξφόρδη, 103-106, 1348-1349 (Appendix 15: *Theorodokoi*).
- Hatzopoulos, M.B. 2013. «Τὰ τῶν ἐμποριῶν φιλάνθρωπα: Observations on the Pistiros Inscription (SEG XLIII 486)», στο P. Martzavou, N. Papazarkadas (έπιμ.), *Epigraphical Approaches to the Post-Classical Polis. Fourth Century BC to Second Century AD*. Ὁξφόρδη, 13-21.
- Hereward, D. 1963. «The Boundaries of Thasos and Philippi», *Archaeology* 16, 133.
- Hereward, D. 1968. «Inscriptions from Amorgos, Hagios Eustratios and Thrace», *Palaeologia* 14.2, 136-149.
- Ilieva, P., Τσιαφάκη, Δ., Τσιρλιγκάνης, Ν., Σακαλής, Ἄ., Καζάκης Ν., 2010. «G 2-3 Ware από τον βορειοελλαδικό χώρο: η αρχαιομετρική έρευνα 2008-2011», *AEMΘ* 24, 565-574.
- Ilieva, P. 2013. «Archaic Wheelmade Ceramics from the Cave of Maroneia and Kremasto (Asar Tepe), Aegean Thrace», *BSA* 108, 137-185.
- Ilieva, P. 2017. «Thracians on the Northern Aegean Islands: Written Testimonia and Current Archaeological Evidence», *Thracia* 22, 253-275.
- Ilieva, P. 2018. «Thracians of Odonis, the First Parians on Thasos and the North Aegean Neighbours: The Case-study of a Group of Pre/para-colonial Ceramics», στο Ν. Κατσωνοπούλου (έπιμ.), *Paros IV - Η Πάρος και οι Αποικίες της. Πρακτικά Δ΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων, Παροικιά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*. Ἀθήνα. 231-250.
- In Search of Celtic Tylis = Vagalinski, L. (έπιμ.) 2010. In Search of Celtic Tylis in Thrace (III c. BC). Proceedings of the Interdisciplinary Colloquium Arranged*

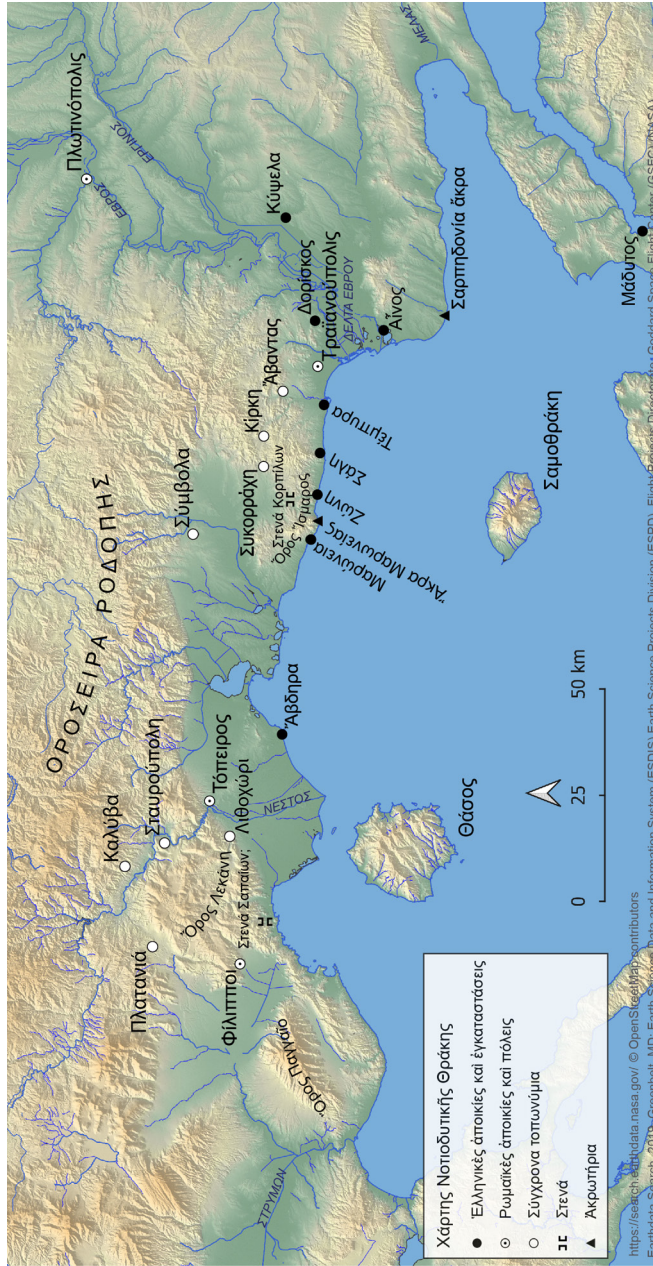
- by the National Archaeological Institute and Museum of Sofia and the Welsh Department, Aberystwyth University, Held at the National Archaeological Institute and Museum Sofia, 8 May 2010. Σόφια.
- Isaac, B. 1986. *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest* (Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society 10). Leiden.
- Jones, A.H.M. 1983. *The Cities of the Eastern Roman Provinces*. 2η έκδ. Όξφόρδη.
- Kirov, S. 2011α. *Rome et la Thrace depuis les premiers contacts jusqu'à la provincialisation* (ἀδημ. διδ. διατρ., Bordeaux).
- Kirov, S. 2011β. «Gaius Iulius Rhascos», *ZPE* 178, 215-220.
- Kohl, M., Muller, A., Σανίδας, Γ., Σγούρου, Μ. 2004. «Ο αποικισμός της Θάσου: Η επανεξέταση των αρχαιολογικών δεδομένων», *AEMΘ* 16, 57-71.
- Loukopoulou, L.D. 1987. «*Provinciae Macedoniae finis orientalis: The Establishment of the Eastern Frontier*», στο Μ.Β. Hatzopoulos, L.D. Loukopoulou, *Two Studies in Ancient Macedonian Topography* (Μελετήματα 3). Άθήνα, 61-110.
- Loukopoulou, L.D. 1989. *Contribution à l'histoire de la Thrace Propontique* (Μελετήματα 9). Άθήνα.
- Loukopoulou, L.D. 2004. «Thrace from Nestos to Hebros», στο Μ.Η. Hansen, Τ.Η. Nielsen (έπιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*. Όξφόρδη, 870-884.
- Loukopoulou, L. 2005. «Addendum on the Inscription of Vetren: Custom Duties of the Odrysians», στο J. Bouzek, L. Domaradzka (έπιμ.), *The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. M. Domaradzki with a Round Table "Archaeological Map of Bulgaria"* (BAR-IS 1350). Όξφόρδη, 13-17.
- Loukopoulou, L.D., Psoma, S. 2008. «Maroneia and Stryme Revisited. Some Problems of Historical Topography», στο L.D. Loukopoulou, S. Psoma (έπιμ., με τη συνεργασία της Ά. Ίακωβίδου), *Thrakika Zetemata I* (Μελετήματα 58). Άθήνα, 55-86.
- Lozanov, I. 2015. «Roman Thrace», στο J. Valeva, E. Nankov, D. Graninger (έπιμ.), *A Companion to Ancient Thrace* (Blackwell Companions to the Ancient World). Chinchester, 75-90.
- Mihailov, G. 1992. «Thrace before the Persian Entry into Europe», στο J. Boardman, E. Sollberger, N.G.L. Hammond (έπιμ.), *The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Century B.C.* (CAH 111.2). Κέιμπριτζ, 591-618.
- Mommsen, T. 1875. «Observationes Epigraphicae XVII: Reges Thraciae inde

- a Caesare dictatore», *EphEp* 2, 250-263 [= *Epigraphische und Numismatische Schriften. Gesammelte Schriften* 8.1. Βερολίνο 1913, 297-311].
- Muller, A. 2010. «D’Odonis à Thasos. Thraces et Grecs (VIIIe – VIe s.) : essai de bilan», στο Η. Tréziny (έπιμ.), *Grecs et Indigènes de la Catalogne à la Mer Noire. Actes des rencontres du programme européen Ramses² (2006-2008)* (Bibliothèque d’Archéologie Méditerranéenne et Africaine 3). Aix-en-Provence, 212-224 [= Muller, A., Mulliez, D., «Από την Οδωνίδα στην Θάσο. Θράκες και Έλληνες (8^{ος} – 6^{ος} αι. π.Χ.): Προσπάθεια απολογισμού», στο *Έλληνες και Θράκες* 135-149].
- Muller, A. 2020. «The Parians in Thasos and on the Thracian Coast», στο Ε. Stefani, Ε. Tsangaraki, Α. Arvanitaki (έπιμ.), *From the South to the North. Colonies of the Cyclades in the Northern Aegean*. Θεσσαλονίκη, 119-125.
- Nerantzis, N., Papadopoulos, S. 2022. «Mining in the Thracian world: The Case of Lekani Mountains in Northern Greece», στο Ρ. Delev κ.ά. (έπιμ.), *Ancient Thrace: Myth and Reality. The Proceedings of the Thirteen International Congress of Thracology, Kazanlak September 3-7, 2017*. Τόμ. Ι. Σόφια, 313-322.
- Ouhlen, J. 1992. *Les théarodoques de Delphes* (άδημ. διδ. διατρ., Université de Paris X, Nanterre).
- Owen, S. 2003. «Of Dogs and Men: Archilochos, Archaeology and the Greek Settlement of Thasos», *The Cambridge Classical Journal* 49, 1-18.
- Owen, S. 2018. «Parian Memory and the Greek “Colonization” of Thasos», στο L. Nevett, J. Whitley (έπιμ.), *An age of experiment: Classical archaeology transformed (1976-2014)* (McDonald Institute Monographs). Κέιμπριτζ, 87-96.
- Papageorgiadou, C., Parissaki, M.-G. 2021. «Friends and ‘Friends’ in the Client Kingdom of Thrace», στο U. Peter, V.F. Stolba (έπιμ.), *Thrace - Local Coinage and Regional Identity* (Berlin Studies of the Ancient World 77). Βερολίνο, 325-341.
- Papazoglu, F. 1978. *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*. Άμστερνταμ.
- Papazoglou, F. 1988. *Les villes de Macédoine à l’époque romaine* (BCH Suppl. 16). Άθήνα.
- Parissaki, M.-G. 2007. *Prosopography and Onomasticon of Aegean Thrace* (Μελετήματα 49). Άθήνα.
- Parissaki, M.-G. 2018. «Rome, le royaume-client Thrace et les cités du littoral Égéen à l’est du Nestos : vers la formation d’une nouvelle réalité», στο J. Fournier, M.-G. Parissaki (έπιμ.), *Les communautés du Nord Égéen au temps de l’hégémonie romaine : Entre ruptures et continuités* (Μελετήματα 77). Άθήνα, 29-40.

- Parissaki, M.-G. υπό ἔκδοση/α. «Thrace et Cyzique», στὸ N. Badoud, A. Robu (ἔπιμ.), *Les Italiens dans l'espace égéen à l'époque hellénistique. Recensement géographique, analyse historique. Actes du colloque de l'Université de Fribourg, 19-20.01.2017*.
- Parissaki, M.-G. υπό ἔκδοση/β. «Aegean Thrace in Its Inter-regional Context. Three Case Studies», στὸ *Third International Roman and Late Antique Thrace Conference, "Roads, Communication and Mobility", Komotini, Greece, 18-21 October 2018*.
- Pascual, J. 2018. «From the Fifth Century to 167 B.C.: Reconstructing the History of Ancient Epirus», στὸ A.J. Domínguez (ἔπιμ.), *Politics, Territory and Identity in Ancient Epirus*. Pisa, 43-99.
- Paunov, E.I. 2018. «On Both Shores of the Bosphorus: The Coinage of Rhoe-metalces I, King of Thrace (ca. 12/11 B.C. - A.D. 12/13)», στὸ O. Tekin (ἔπιμ.), *Proceedings of the Second International Congress on the History of Money and Numismatics in the Mediterranean World, Antalya 5-8 January 2017*. Istanbul, 221-243.
- Paunov, E.I. 2021. *From Koine to Romanitas: The Numismatic Evidence for Roman Expansion and Settlement in Moesia and Thrace (ca. 146 BC - AD 98/117)*. Ἀμβούργο.
- Perlman, P. 2000. *City and Sanctuary in Ancient Greece: The Theorodokia in the Peloponnese* (Hypomnemata 121). Göttingen.
- Petrova, S. 2020. «Nicomolis ex Bessia», στὸ Topalilov, Nedelcheva (ἔπιμ.) 2020, 114-158.
- Plassart, A. 1921. «Inscriptions de Delphes : La liste des Théorodoques», *BCH* 45, 1-85.
- Psoma, S. 2008. «An Honorary Decree from Thasos (IG XII 8, 267) and the Samothracian Peraia during the Hellenistic Period», στὸ L.D. Loukopoulou, S. Psoma (ἔπιμ., μετὰ τὴν συνεργασία τῆς Ἀ. Ἰακωβίδου), *Thrakika Zetemata I* (Μελετήματα 58). Ἀθήνα, 121-138.
- Psoma, S.E. 2016. «Réflexions sur la localisation de la pérée thasienne et sur la fondation de Philippes», στὸ J. Fournier (ἔπιμ.), *Philippes, de la Préhistoire à Byzance : Études d'archéologie et d'histoire* (BCH Suppl. 55). Ἀθήνα, 79-95.
- Raynor, B. 2016. «Theorodokoi, Asyilia, and the Macedonian Cities», *GRBS* 56, 225-262.
- RDGE = Sherk, R.K. 1969. *Roman Documents from the Greek East: Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*. Βαλτιμόρη.
- Rotstein, A. 2016. *Literary History in the Parian Marble* (Hellenic Studies Series 68). Ουάσιγκτον.

- Rufin-Solas, A. 2020. «Pre-Roman Bessoï», στο Topalilov, Nedelcheva (έπιμ.) 2020, 24-37.
- Rutherford, I. 2013. *State Pilgrims and Sacred Observers in Ancient Greece. A Study of Theōriā and Theōroi*. Κείμεριτζ.
- Saba, S. 2018. «A problem of Historical Geography: Orthagoreia in Thrace Reconsidered», *AncSoc* 48, 103-113.
- Saripanidi, V. 2017. «Constructing Continuities with a 'Heroic' Past: Death and Political Ideology in the Archaic Macedonian Kingdom», στο A. Tsingarida, I.S. Lemos (έπιμ.), *Constructing Social Identities in Early Iron Age and Archaic Greece* (Étude d'Archéologie 12). Βρυξέλλες, 73-170.
- Šašel Kos, M. 2005. *Appian and Illyricum* (Situla 43). Ljubljana.
- Sève, M. 2016. «Urbanisme, architecture et territoire», στο J. Fournier (έπιμ.), *Philippe, de la Préhistoire à Byzance : Études d'archéologie et d'histoire* (BCH Suppl. 55). Ἀθήνα, 131-150.
- Sullivan, R.D. 1979. «Thrace in the Eastern Dynastic Network», *ANRW* 7.1, 186-211.
- Swift, L. 2019. *Archilochus: The Poems. Introduction, Text, Translation, and Commentary*. Ὁξφόρδη.
- Tacheva, M. 1985. «On the Genealogy of the Last Kings of Thracia (100 B.C. - 45 A.D.)», στο *Studia in honorem Chr. Danov* (Terra Antiqua Balcanica II). Σόφια, 412-417.
- Tacheva, M. 1995. «The Last Thracian Independent Dynasty of the Rhascuporids», στο A. Fol (έπιμ.), *Studia in honorem G. Mihailov*. Σόφια, 459-467.
- Theodossiev, N. 2000. *North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC* (BAR-IS 859). Ὁξφόρδη.
- Tiverios, M. 2008. «Greek Colonisation of the Northern Aegean», στο G.R. Tsetschladze (έπιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, τόμ. 2 (Mnemosyne Suppl. 193). Βοστώνη, 1-154.
- Tomaschek, W. 1893. *Die alten Thraker: Eine ethnologische Untersuchung* (Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 128/4). Βιέννη, 1-130.
- Topalilov, I., Nedelcheva, Sv. (έπιμ.) 2020. *The Bessi in the Roman Empire* (Studia Academica Šumenensia 7). Shumen.
- Tsantsanoglou, K. 2003. «Archilochus fighting in Thasos. Frr. 93a+ 94 from the Sosthenes Inscription», *Ελληνικά* 53, 235-255.
- Uzunov, T. 2020. «The Great Sanctuary of Dionysos: An Attempt of Localization in the Context of New Findings and the Information by Pseudo-Aristotle», στο Topalilov, Nedelcheva (έπιμ.) 2020, 68-91.

- Vasilev, M.I. 2015. *The Policy of Darius and Xerxes towards Thrace and Macedonia* (Mnemosyne Suppl. – History and Archaeology of Classical Antiquity 379). Leiden – Βοστώνη.
- Velkov, V., Domaradzka, L. 1994. «Kotys I (383/2-359) et l'emporion de Pistiros en Thrace», BCH 118, 1-15.
- Wiesner, J. 1963. *Die Thraker: Studien zu einem versunkenen Volk des Balkanraumes*. Στουτγκάρδη.
- Zahrnt, M. 2008. «Gab es in Thrakien zwei Städte Namens Mesambria? Überlegungen zur Samothrakischen Peraia», στο L.D. Loukopoulou, S. Psoma (έπιμ., με τη συνεργασία της Ά. Ίακωβίδου), *Thrakika Zetemata I* (Μελετήματα 58). Ἀθήνα, 87-120.
- Zannis, A.G. 2014. *Le pays entre le Strymon et le Nestos : Géographie et histoire (VIIe-IVe siècle avant J.-C.)* (Μελετήματα 71). Ἀθήνα.

1. Χάρτης τῆς νοτιοδυτικῆς Θράκης. Σημειώνονται οἱ σημαντικότερες ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο.
 © Μαρία-Γαβριέλλα Παρισάκη, Βύρων Ἀντωνιάδης.